

SZEMLE – ISMERTETÉSEK

Pais Dezső
1886 – 1973

A magyar nyelvtudomány egy nagy és színes egyéniséget veszett el a közelmúltban. Művei fönmaradnak, és még számos nemzedék kap majd indítékot kiváló tudósunk sokszáz ötletes, tökéletes filológiai apparátussal fölépített cikkéből, tanulmányából. Fájdalmas hiányt érzünk azonban tanítványai és barátai, hogy az évek számaait tekintve idős, szellemében és csodálatos emlékezőtehetségét tekintve mindig friss mesterünk, barátunk személyes társaságát ezentúl kénytelenek leszünk nélkülözni.

Pais Dezső — magas kora ellenére — szinte az utolsó napjáig dolgozott. Írt, olvasott, szerkesztett, egyetemi szemináriumot tartott, hallatta szavát az akadémiai bizottságokban, esténként pedig szívesen elbeszélgetett vacsora közben az Egyetem utcai vendéglőben kollégáival, barátjaival.

Külső eseményekben nem volt gazdag az élete. Sőt, ha egy hosszú, tartalmas életet lehet eseménytelennek nevezni, akkor az övé az volt. Egyike volt azon kevés embereknek, akik sohasem jártak az ország határain túl. Noha számos idegen nyelven olvasott, sohasem hallottam másképp beszélni, mint magyarul. Ha külföldi kollégákkal vacsorázott együtt a „kruzsok”-ban, akkor is magyarul társalgott, szükség esetén valamelyikünk vállalta a tolmács szerepét. Kevés olyan tudós volt hazánkban, akihez Pestre kellett jönnie annak, aki találkozni akart vele. De akadtak ilyenek nagy számban, és kevesen mulasztották el azt a lehetőséget, hogy a magyar nyelvtudomány egyik vezető egyéniségével találkozzanak.

Azon ritka tudósok közé tartozott, akiknek könyve nem jelent meg, hacsak nem számítjuk ide a Jakubovich Emillel közösen kiadott Ómagyar Olvasókönyvét és Magyar Anonymusát. Nemegyszer jegyezte meg némi öngúnnal, hogy ő a mostani minősítő rendszer szerint még kandidátus sem lehetne, nemhogy akadémikus. Szükszavú, csak a lényeges és új mondanivalóra szorítóköző tanulmányai közül azonban számos olyan található, amelyből mások többszáz lapnyi kötetet kerekítettek volna.

Pais Dezső életművét kisebb tanulmányaiban, cikkeiben lehet lemérni. Ezek száma 70 éves korában már túl volt a 450-en, azóta pedig meghaladja az ötszázötvenet.

Alig van a magyar nyelvtudománynak olyan területe, amelyet ne fejlesztett volna alkotó módon tovább. Nem tekintem feladatommak, hogy tudományos munkásságát részletesen elemezzem, hiszen a hetvenedik születésnapjára megjelent emlékkönyvben BÁRCZI GÉZA ezt kitűnően megtette. (Pais Eml. 9–22, l. még ugyancsak BÁRCZITÓL: ALH. 16 : 215–24). Annyit mégis megemlítek, hogy irodalomtörténészként kezdte tudományos pályafutását. Különösen Kemény Zsigmond irodalmi munkássága érdekelte. Irodalmi tanulmányait

még évtizedekig folytatta akkor is, mikor már eldőlt, hogy a nyelvtudomány lesz élethivatása. Bár számos értékes tanulmánya jelent meg az alaktan és a mondattan területéről, írt több nyelvművelő cikket, megírta nagyjelentőségű első tanulmányát a magyar irodalmi nyelv kialakulásáról. Kezdetől fogva kedvenc területe az etimológia maradt, azon belül is a névkutatás. Etimológiai-ban gyakran nyúlt ismeretlen vagy vitatott eredetű ősi szókincsünk elemeihez. Gondos jelentéstani okfejtéssel bizonyította, hogy számos hasonló hangalakú, de eltérő jelentésű szavunk azonos töről sarjad. Különösen nagy az érdeme belső keletkezésű szavaink eredetének megállapításában. A finnugrisztikai irodalmat jól ismerte. Ugyancsak jól tájékozódott a magyar nyelv idegen (török, latin, szláv, ófrancia, német) elemeinek vizsgálatában, és a jövevényszavak közül is többnek ő derítette fel az eredetét.

A névkutatásban főleg az Árpád-kor személyneveit vizsgálta. Ezeknek van ugyanis döntő fontosságuk helyneveink kialakulásában. A több, mint fél évszázaddal előttről megjelent cikksorozata: Régi személyneveink jelentéstana (MNY. 17 : 158—63, 18 : 26—34, 93—100) ma is a legjobb tanulmány ebben a tárgykörben, és mintául szolgálhat további hasonló tanulmányok megírásához.

Mint a Magyar Nyelv szerkesztője egy fél évszázadon át, minden cikket gondosan elolvasott, némelyikhez értékes adalékkal, ötlettel járult hozzá szerkesztői megjegyzésben.

A folyóirat Levélszekrény rovatában közölte válaszként röviden ötletét, véleményét egy-egy addig ismeretlen eredetű személynévről vagy helynévről. Számos helynevünknek az ilyen tömör megjegyzés az egyetlen vagy eddig legjobb magyarázata.

Magam is meglepődtem, mikor hevenyészett és teljességre nem törekvő bibliográfiai jegyzeteket készítettem 70 éves kora *utáni* munkásságáról: élete utolsó 17 évében nyomtatásban megjelent cikkei, tanulmányai megközeleltik a százat, és vannak köztük egészen terjedelmesek a legkülönbözőbb tárgykörökből.

Több cikkről maga is jelzi, hogy az „Ősvallásunk nyelvi emlékei” c. tervezett nagyobb tanulmány egyes fejezetei. Ilyen a Reg (MNY. 54 : 181—6), Gajdol (uo. 60 : 31—47), Tündér (uo. 61 : 289—98). Mások pedig ugyancsak egy nagyobb dolgozat, a „Határozós összetételek” részei: Az igeikötők mivoltához és keletkezéséhez (MNY. 55 : 181—4), Részletek a határozós összetételek fejezetéből (uo. 57 : 266, 73, 429—35; 62 : 146—51, 436—41; 63 : 131—8). Egy harmadik nagyobb tárgykör az ikerszavak: Osztdódásos ikerítés (MNY. 55 : 458—61), Megjegyzés a hangrend-különböztető szó-alakpárok jelenségéhez (uo. 56 : 311—5), Az *ázik-fázik, irkál-firkál* típusú ikerítések (uo. 57 : 76—8), A magánhangzós előtagú — mássalhangzós utótagú ikerszók alakulásmódjai (uo. 59 : 280—5). Tovább foglalkoztatták a mutatónévmások származékai: Az *egy* számnév meg az *így* határozószó (uo. 54 : 52—61), *Ez meg egy* az *egy*? (uo. 58 : 486—7), Zur Frage der Angehörigen der fgr. Demonstrativpronomina **u~*o* und **i~*e* (ALH. 8 : 141—72).

Névmagyarázataiban is rendszerint nem egyetlen névvel, hanem típusokkal foglalkozott, úgy mint korábbi hasonló tanulmányaiban. Ezek némelyikében éles szemmel derítette fel az elnevezés társadalmi-történeti hátterét. Számos ilyen jellegű mintaszerű dolgozata közül csak néhányat említek: A *szabad* helynévi alkalmazásaihoz (MNY. 53 : 52—66), Névfejtések (uo. 59 : 171—8), Ola (uo. 282—90).

Rendkívül színvonalasak, tudománytörténeti értékűek kortársairól való

jubiláris megemlékezései: Kodály Zoltán (MNy. 52 : 3—6), Zsirai Miklós (uo. 55 : 317—27), Bárczi Géza ünneplése (uo. 129—36), Géza Bárczi zum 75. Geburtstag (ALH. 19 : 1—12), Nyíri Antal üdvözlése (MNy. 65 : 122—4).

Mint a Magyar Nyelv szerkesztője, szinte minden tanulmányát „saját” folyóiratába írta, a Nyelvtudományi Közleményekbe 70 éves kora után csak három hozzászólása jelent meg (NyK. 58) és a Nemvagy, Mavagy, Nemélféle személyneveink szamojéd összevetésének dalgában (60 : 133—5) c. cikke.

Ő szerkesztette megindulásától kezdve a Nyelvtudományi Értekezések sorozatot, amelynek eddig majdnem 80 száma jelent meg. Hosszú ideig volt a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak szerkesztője.

Pais Dezső nemcsak mint tudós és tanár volt nagy, hanem emberként is. Bátran kiállt az igaz ügy és a tudományos igazság mellett. Tudományos ellenfeleit megbecsülte. Józanul értékelte barátai hibáit és ellenfelei érdemeit. Szeretett vitatkozni, de önmagát sem tartotta csalhatatlannak. Vitáiban tudott csipős lenni, de a maró gúnyt csak ott alkalmazta, ahol a tudatlanság rossz-hiszeműséggel, karrierizmussal vagy félremagyarázással párosult.

Évtizedekig ő volt a magyar nyelvtudomány központi alakja, a szakmán belül, sőt kívül is a megbecsült, tisztelt és szeretett „Tosú tanár úr”. Tudott komoly lenni, de szerette a tréfát, és sohasem bánta, ha mások csipkelődtek vele.

Elhunyt a fájdalmas veszteség mindnyájunk számára. Szeretetre és tiszteletre méltó egyéniségének emléke azonban mindaddig élni fog, míg lesznek, akik személyesen ismerték. Műveiben pedig tovább él azután is, a következő nemzedékek is gyakran fordulnak írásaihoz ötletért, magyarázatért. Életművével bevonult a magyar nyelvtudomány történetébe, és ott jelentős helyet biztosított magának.

KÁLMÁN BÉLA

Aurélien Sauvageot üdvözlése

Tavaly, április hó 13-án töltötte be A. Sauvageot 75. életévét. Ebből az ünneplésből részt kértek a magyarországi nyelvészek is, hiszen az ünneplést életének egy jókora darabját hazánkban töltötte, és tevékenysége szorosan összeforrott a hungarisztikával meg a finnugrisztikával. Budapesti tartózkodása idején mestere Gombocz Zoltán volt, és nincs szinte egyetlen nagyobb műve, amelyben ne említené hálával tanítója nevét. A magyar nyelvtudomány eredményeinek volt hirdetője és továbbfejlesztője Párizsban, ahol nyugalomba vonulásáig az Haute École des Langues Orientales Vivantes, valamint a Sorbonne katedrájáról oktatta több nemzedék azon fiataljait, akik a magyar, a finn és az észti nyelv és irodalom iránt érdeklődtek.

75. születésnapját az általa alapított folyóirat, az Études Finno-Ougriennes hasábjain ünnepelte a nemzetközi tudományosság. Fialalok meg az idősebb generáció képviselői, 7 országból 37 szerző üdvözölte az ünneplést (Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante-quinzième anniversaire. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó). Ehhez az ünnepléshez csatlakozik a Nyelvtudományi Közlemények is, midőn méltatásformán a jubiléus munkásságát, annak széles diapazonját megmutatandó felsorolja önálló kötetként megjelent műveit.

L'emploi de l'article en Gothique (Collection Linguistique publiée par la Société Linguistique de Paris 28). Párizs, 1929.

Recherches sur le Vocabulaire des Langues Ouralo—Altaïques (Collection Linguistique publiée par la Société Linguistique de Paris 30). Párizs, 1930.

Esquisse de la langue Finnoise. Párizs, 1946. — Újabb kiadása: Les langues et leur structures 1. kötetenként Párizs, 1949 (Klincksieck Kiadó).

Esquisse de la langue hongroise. A Les langues et leur structures III. kötetenként. Párizs, 1951.

Les anciens Finnois. Párizs, 1961 (Klincksieck Kiadó)

Premier livre de hongrois (Bibliothèque de l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes) Párizs, 1965.

L'édification de la langue hongroise (Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris — Sorbonne. Recherches 61). Párizs, 1971.

L'élaboration de la langue finnoise (Collection Linguistique publiée par la Société Linguistique de Paris 67) Párizs, 1973.

FÁKOLY JÁNOS

Matti Liimola 70 éves

A magyarral legközelebbi rokon nyelvnek, a vogulnak legjobb élő kutatója és ismerője az idén töltötte be 70. évét.

Matti Liimola a hämei Ylöjärviben született. Egyetemi tanulmányait Helsinkiben végezte. A 30-as évek elején mint ösztöndíjas hónapokat töltött a budapesti egyetemen, illetőleg az Eötvös Collegiumban. Megtanult magyarul, és noha azóta sem járt Magyarországon, még mindig beszéli, nem csak olvassa a magyart.

Már egyetemi hallgató korában segített Artturi Kannistonak, hogy a tudós utazó ötévi gazdag vogul nyelvi és néprajzi gyűjtését kiadás alá rendezze. Szinte családtag lett Kannistoék házában. A Finnugor Társaság ösztöndíjasaként folytatta tovább munkáját mestere halála után is. Első feladatának tekintette a páratlan értékű és a máig is legnagyobb vogul népköltési gyűjtemény sajtó alá rendezését, amely hat kötetben látott napvilágot. Maga a vogul szöveg fordítások és jegyzetek nélkül mintegy 60 ívet tesz ki. Aki ismeri Kannisto rendkívül pontos, aprólékos, minden hangárnyalatot jelölő írásmódját, az tisztában van azzal, mit jelent egy ilyen anyag kiadása.

Kannisto 1906-ban jött haza ötéves kutató útjáról. Gazdag anyagáról rövidesen jelentés formájában is beszámol (JSFOu. 25/3 : 7—8). Másirányú, később egyetemi tanári elfoglaltsága miatt csak nagyon lassan haladt anyaga feldolgozásában. Mégis sajtó alá tudta még rendezni szöveggyűjteményének nagy részét. A helyszíni hevenyészett és töredékes finn nyelvi fordításokat kiegészítette, megfogalmazta. Az ebből készült német fordítás elkészültét is megérte még a gyűjtő. A szövegekhez írt helyszíni jegyzeteket rendezte, leírta, helyenként kiegészítette, és elkészítette műfajok szerint a hat kötetre tagolt kiadási tervet. Mindezen munkák elvégzésében segítségére volt már a 30-as

években Matti Liimola, aki az egyetemen a német szakot is elvégezte, és így a német fordítás ellenőrzésében is hasznosan működhetett közre.

Az így előrehaladott állapotban levő, de még korántsem nyomdára kész kéziratot vette gondozásba mestere halála után Liimola (MSFOu. 101 : XXVIII—XXXIV l.), és végezte a tanítvány alázatos szerénységével a tudomány részére óriási jelentőségű, de a saját személye részére hálátlan munkát: Kannisto gyűjtésének kiadását. Végtelenül szerényen a Finnugor Társaság ösztöndíjasaként dolgozott évtizedeken át. Így jelent meg sorban a hat kötet az ő szerkesztésében „Wogulische Volksdichtung (gesammelt und übersetzt von ARTTURI KANNISTO, bearbeitet und herausgegeben von MATTI LIIMOLA)” címen: I Texte mythischen Inhalts MSFOu. 101 (1951), II Kriegs- und Heldensagen uo. 109 (1955), III Märchen uo. 111 (1956), IV. Bärenlieder uo. 114 (1958), V. Aufführungen beim Bärenfest uo. 116 (1959), VI. Schicksalslieder, Klagelieder, Kinderreime, Rätsel, Verschiedenes uo. 134 (1963).

Csak mikor már az utolsó kötet nyomdában volt, és Liimola a 60. életévét is betöltötte, akkor szánta rá magát, hogy engedjen barátai évekig tartó unszolásának, és beadta doktori értekezését: Zur historischen Formenlehre des Wogulischen, I, Flexion der Nomina 1963 (MSFOu. 127. részletes ismertetése: B. KÁLMÁN FUF 35 : 133—41). Engem ért annak idején az a megtiszteltetés, hogy doktori vitáján az opponensi tisztséget betölthettem. Rövidesen egyetlen jelöltként megpályázta és el is nyerte a turkui finn egyetemen az újonnan felállított finnugor nyelvészeti tanszéket. Fiatalos energiával látott neki a tanszék megszervezésének, gondoskodott magyar lektorról, rövid idő alatt nevelt ki néhány jó fiatal szakembert. Kedves, szerény, megnyerő egyéniségével csakhamar sok barátot szerzett új állomáshelyén is. Csak szeretet és tisztelet övezi az immár nyugdíjba vonult, de továbbra is töretlen munkaerővel dolgozó tudóst. Most egy fiatal munkatárs segítségével Kannisto szótári anyagát rendezti sajtó alá. A finn akadémia és több tudományos társaság vezetőségi tagja.

Matti Liimola tudományos munkássága szinte teljes egészében a vogul nyelv köré fonódik. Alig hiszem, hogy a vogul anyanyelvűeket is beleértve volna a vogul nyelvjárásoknak nála alaposabb ismerője. Alig van olyan finn nyelvészeti folyóirat vagy emlékkönyv, amelyben ne jelentek volna meg obi-ugor tagú etimológiái. Különösen a Finnisch-ugrische Forschungen és a Virittäjä már évtizedek óta szinte minden számában megtalálhatjuk írásait, de emlékkönyvekben, a JSFOu.-ban, a turkui Sananjalkában ugyancsak olvashatók rendkívüli gonddal megírt szófejtései, alaktani tanulmányai és ismertetései. Számos magyar nyelvű, főleg obi-ugor vonatkozású művet is ismertetett. Ismertetéseiben mindig tárgyilagos. Távol áll tőle minden személyeskedés és rosszindulat, de az ismertetett munkákat rendkívül gondosan tanulmányozza át, és nem rejti véka alá a hibákat, rámutat a téves következtetések gyöngéire.

Fő kutatási területe a vogul szókincs eredetének vizsgálata. Százakra megy azon vogul szavak száma, amelyeknek eredetét ő fejtette meg, vagy az eddigi téves magyarázatokat helyesbítette. Nemcsak a finnugor eredetű vogul szavakkal foglalkozott, hanem a jövevényszavakkal is. A jövevényszavak közül is a legnehezebbek, a legbonyolultabbak érdekelték leginkább, — ahol igen gondosan kell gyakran mérlegelni, vajon ősrökonsággal vagy átvétellel van-e dolgunk. Ilyenek pl. a zürjén és az osztják jövevényszavak. Liimola etimológiái megbízhatók. Erről beszédesen tanúskodnak a finnugor, illetőleg ugor vagy vogul szókinccsel foglalkozó terjedelmesebb munkák (pl. a MSzFE.

eddig megjelent kötetei, RÉDEI, SyrjLwW.). Talán éppen a vogul szókinsz vizsgálatainak problematikája miatt ismerte meg olyan jól az osztják, zürjén, szamojéd, tatár és orosz nyelvjárások hangtanát is. Ugyancsak biztos kézzel nyúl a belső keletkezéssű vogul szókinszhez. Gondos hangtani kutatások és jelentéstani mérlegelések alapján választ szét eddig együvé tartozónak vélt szavakat, vagy kapcsol össze eddig külön tárgyaltakat.

Nagy érdeme van a vogul leíró és történeti alaktan kutatásában is. Különösen a névmások és a névszóragozás számos vitatott kérdését tisztázta. Alaktani tanulmányai közül ki kell emelnünk a következőket: *Zu den wogulischen Personalpronomina* (FUF 28), *Wogulische Ableitungssuffixe* (FUF 30) és *Zur wogulischen Formenlehre* (JSFOu. 58). Úttörő jellegüket mi sem mutatja jobban, mint hogy ezek a tanulmányok már említett doktori értekezésével együtt az *első* fejezetei egy körvonalalaiban kibontakozó vogul történeti nyelvtannak. Erre utal könyvének jelzése, hogy ez még csak a vogul alaktan első kötete. Reméljük, hogy a másodikikat (igeragozás) is olvashatjuk rövidesen a kitűnő szerző tollából. Etimológiai és alaktan kutatásai a magyar nyelv szempontjából is nagyon fontosak, hiszen számos szavunknak és sok magyar toldaléknak tisztázta eredetét, vagy eddigi tudásunkat egészítette ki fontos adalékokkal.

A nemzetközileg megbecsült és elismert tudóst magyar barátai és kollégái is meleg szeretettel, tisztelettel üdvözlük 70. születésnapja alkalmából. Jó egészséget kívánunk neki, valamint töretlen munkakedvet és sok további tudományos sikert.

KÁLMÁN BÉLA

Wolfgang Schlachter 65 éves

Wolfgang Schlachter, az urálistika és az általános nyelvtudomány nemzetközi tekintélye, a göttingeni Georg August Tudományegyetem professzora 1973. április 19-én töltötte be 65. évét. Tanítványai és munkatársai ebből az alkalomból emlékkönyvben¹ fejezték ki iránta való tiszteletüket. Jókívánásaik kifejezésével hozzájuk csatlakoznak mindazok, akik Wolfgang Schlachter tudományos munkásságát ismerik, közöttük nem utolsósorban azok, akik nemcsak mint tudóst, hanem mint embert is nagyra becsülik.

Schlachter mint germanista és indogermanista jelent meg 1935-ben a nyelvtudomány nyilvánossága előtt „Zur Stellung des Adverbs im Germanischen” című tanulmányával, de nem sokkal később már Björn Collinder tanítványaként Uppsalában tanulmányozta a finnugor nyelveket. 1940-ben a malái lapp dialektus szótárához gyűjtött kitűnő néprajzi és szókinszbeli anyagot; maga a nagy gonddal elkészített szótár és annak becses szöveges része a malái lapp nyelvjárás rövid grammatikájával együtt azonban csak 1958-ban jelenhetett meg: „Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie”. Helsinki, 1958. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 14. SUS.).

Ettől kezdve Wolfgang Schlachter urálistikai munkásságának közép-

¹ Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 65. Geburtstag. Von seinen Schülern und Mitarbeitern im Finnisch-Ugrischen Seminar der Georg-August Universität zu Göttingen. Herausgegeben von J. Kiss und H. G. Udally. Göttingen, 1973.

pontjában elsősorban a lapp nyelv áll, de emellett igen jelentősek a finn, a zürjén és a magyar nyelv lényeges alaktani és szintaktikai kérdéseinek kutatási eredményei, valamint általános nyelvészeti fejtegetései is.

Igen jellemző rá — és ez biztos alapot is nyújt urálistikai vizsgálódásaiban —, hogy amikor valamely uráli nyelv szóalaktani vagy szintaktikai sajátosságait vizsgálja, elemzi, a legtöbbször láthatóan is jelen van, vagy legalábbis megállapításaiba gyümölcsözően belejátszik a germanisztikának vagy indogermanisztikának a vizsgált urálistikai problémákhoz hasonló vagy eltérő jelenségeivel való összevetése is, sőt Schlachternek nem egyszer éppen német anyanyelvű germanista-finnugor nyelvész volta táplálja, segíti kitűnő problémaérzékét és éles problémafelvetését, mint például a „Partitiv und Inkongruenz beim Subjekt des Finnischen” (FUF. 33: 3—95) és „Az én házam” című tanulmányában (CIFU. 121—171), a problémák megoldásában pedig invenciója mellett rendszerező erejének és nagy absztraháló képességének van fontos szerepe.

A lapp nyelvre vonatkozó közleményei közül hadd emeljem ki a lapp passzívum szintaxisáról szóló tanulmányát: „Lappische Passivsyntax I—V.” (UAJb. 25, 26, 29, 32), továbbá a lapp igeidőrendszer elemzését és jellemzését; címe: „Das lappische Tempussystem” (Symposion über Syntax der uralischen Sprachen 178—191). — E sorok írója nem illetékes Schlachter professzornak a szó szoros értelmében vett urálistikai munkásságát értékelni, azt azonban meg kell jegyezni, nagyon meggyőző Schlachternek az a megállapítása, hogy a lapp passzívum a lapp nyelv külön életében kialakult kategória; ugyanis kétségtelen közismert tény a magyar nyelvtörténetben, hogy a Halotti Beszédben még nincs *-t* képzős passzívum — vö.: „... kinec *odut* hotolm...”, értsd: 'kinek *adatott* hatalom'. Továbbá: a magyar *szántó föld* kifejezésben a *szántó* passzívum jelentése az illető jelzős szerkezet jelentéséből következik, vagyis a *szántó* és a *föld* szavak egymással kapcsolatos jelentéséből, illetőleg szerkezeti összefüggéséből következően minden külön grammatikai jel nélkül is lehet passzívum.

Wolfgang Schlachter egész monográfiát szentel a zürjén birtokos személyjelek vizsgálatának „Studien zum Possessivsuffix des Syrjänischen” (Finnisch-Ugrische Studien 3. Berlin, 1960) című művében. Schlachtert ezen rendkívül gazdag bizonyító anyagon nyugvó tanulmányának megírására elsősorban Farkas Gyulának az a megállapítása készítette, hogy a birtokos személyjeleknek eredetileg determináló funkciója volt, és ebből fejlődött ki a birtokos megjelölésének a szerepe is. Ezt a kérdést valóban legalább e g y uráli nyelv idevonatkozó problémáinak alapos vizsgálata által lehet tisztázni, úgy, mint ahogy Schlachter tette. A szerzőnek módszertanilag is igen tanulságos fejtegetéséből, széles körű, stilisztikai szempontokra is kiterjedő vizsgálatából nyilvánvalóvá válik, hogy a birtokos személyjelnek eredeti funkciója kétségtelenül a birtokos megjelölése, az arra való rámutatás volt, ehhez képest a determinálás viszonylag újabb eredetű.

A magyar nyelvet kitűnően ismerő és beszélő Wolfgang Schlachter már 1944-ben a magyar mondatban egyik legnehezebb kérdéséről értekezik; arról, „hogy milyen mértékben befolyásolja a ritmus és a vele szoros kapcsolatban álló hangsúly a szórendet a gondolat legmegfelelőbb kifejezésének szolgálatában” (Megjegyzések a magyar szórendhez. MNy. 40: 49—56, 100—110). A problémát nem vizsgálhatta meg egész terjedelmében, de az igére, az igekötőre és a tagadósóra vonatkozó kutatási eredményei, finom észrevételei,

néhány addigi megállapítással szemben jól megokolt ellenvetései igen figyelemre méltóak.

Vallatóra fogja Schlachter az *én házam* birtokos jelzős szerkezetet is (CIFU. 121—171), melyet mintaszerűen jellemez, és mivel az ennek eredetéről forgalomban levő két magyarázat közül egyik sem elégíti ki, jobban megindokoltat tár a nyelvtudomány elé. Szerinte az *én házam*-nak *én házam* előzménye nem lehet uráli vagy finnugor eredetű, hanem a magyar nyelv külön életében keletkezett. Bizonyosan helyes Schlachternek az a megállapítása, hogy eredetileg kétféle szórendű szerkezetnek kellett lennie; az uráli kor **ház én* szerkezetet jól megokolja az uráli nyelvekben általában tapasztalható *házam* birtokos személyjeles kifejezés, az **én ház*, **te ház*, **apa ház*, **ő ház* szerkezetet pedig a ma is meglevő *fő—al²*, *'fő—alj'*, *hét—fő²* 'a hét feje'. A **ház én* > *házam* eredeti személyes névmása személyjellel agglutinálódott; az **én ház*, **te ház*, **ő ház* névmása nem agglutinálódott, — hozzátéhetjük: ugyanúgy nem, mint ahogy az **én lát* nem forrt össze, de vele szemben a **lát én* > *látom* lett. De akkor az *én házam* névmása aligha lehet nyomósítás eredménye. A megoldás nyitja az **én ház*: *házam* föltehető szembenállásból következhetik.

Schlachter másik magyar nyelvtörténeti tanulmánya: „Zur Geschichte der Frequentativa im Ungarischen” (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 1966.) nemcsak magyar nyelvtörténeti szempontból becses, hanem a gyakorító képzők kialakulásának szempontjából is, általában az igeképzők feltehető eredetére nézve is feltétlenül figyelembe veendő. A szerző ebbeli fejtegetésének az a lényege, hogy a gyakorító képzők kialakulása expresszív jellegű mássalhangzóknak (talán) szintén expresszív jellegű, aktuálisan igei jelentésű szótövekhez való hozzátoldása által történehtett. A tanulmány második részében Veres Péter „Almáskert” című regényének gyakorító képzős igéit elemzi a szerző pontos, részletes leírással. Egy másik tanulmányában a Bécsi Kódex gyakorító képzőiről szóló kutatásait adja elő „Beobachtungen an den Frequentativa des Wiener Kodex” címmel (NyÉrt. 58: 177—191), mely előbbi megállapításait részben támogatja, részben kiegészíti.

Behatóan foglalkozik Schlachter az igetörténés minőségének kérdéseivel is.

Az általa tanulmányozott nyelvek tipológiai problémái állandóan foglalkoztatják; a „Subjektivität und Energie in der haben-Konstruktion der finnisch-ugrischen Sprachen” című tanulmánya (Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik, 405—443), mint Björn Collinder megjegyzi: olyan tipológiai alapvetés, „die vom Standpunkt einer vergleichenden Uralistik aus besonderes Interesse wecken wird” (i. m. 9).

Wolfgang Schlachter eredményekben gazdag nyelvtudományi munkásságának lényeges jellemzője az is, hogy megállapításait rendszerint bőséges tényanyagra építi fel, olykor szemléltető példái elmaradnak fejtegetéseinek gyors folyásában; vizsgálatai közben állandóan együtt szemléli és elemzi a nyelvi struktúrát és annak tartalmát; a nyelvi anyagot mindig környezetében, funkciójának legteljesebb érvényesülésében igyekszik látni és láttatni, és ezek alapján teszi meg igen tanulságos következtetéseit, absztrakcióit. Az egyoldalú strukturalista vizsgálatot nemcsak elutasítja magától, hanem harcol is ellene. Weisgerber „Inhaltbezogene Grammatik” című művéről nagy megértéssel értekezik (ALH. 16: 149—157), és amikor Wolfgang Schlachter 60. születésnapját

² E két utóbbi példa Schlachter fejtegetéseibe beleillik.

ünnepelte a nyelvtudomány, a méltán ünnepelt tudós a Björn Collinder, Hans Fromm és Gerhard Ganschow által 1968-ban kiadott értekezései gyűjteményének ezt a címet adta: „Arbeiten zur strukturbezogenen Grammatik auf der Grundlage finnisch-ugrischen und indogermanischen Materials”. Ez a cím és a benne foglalt értekezések is őszinte vallomása és önjellemzése is egyúttal a szerzőnek. A gyűjtemény első tanulmánya bátor fegyvertény is az egyoldalú strukturalizmus ellen, amely azóta, talán Schlachter kritikájának eredményeképpen is, már kigyógyult gyermekbetegségéből.

Wolfgang Schlachter 1960 óta professzora a göttingeni egyetemnek, azóta állandóan fejleszti a Finnugor Tanszéket. A klasszikus finnugor összehasonlító nyelvészet mellett a nyugati finnugor filológia keretén belül, melynek központjában a finn nyelv tanulmányozása áll, a keleti finnugor filológiával is tervszerűen foglalkoznak; ez utóbbiban a magyar nyelv tudományos és praktikus tanulmányozásán van a hangsúly. Ennek a szervezeti fölépítésnek megfelelően finn és magyar lektor is működik Wolfgang Schlachter tanszékén, intézete állandó kapcsolatban van finn, észt és magyar nyelvtudósokkal is, akik előadásokat is tartanak a göttingeni egyetemen; Schlachter professzor meg ott van minden nemzetközi finnugor vagy magyar kongresszuson, és rendkívül szabatos előadásaival öregbíti jó hírét és nevét.

Wolfgang Schlachter kezdeményezésére került sor 1969-ben július 15—18-a között Reinhausenben az uráli nyelvek szintaxisának szép tudományos eredményekkel zárult szimpoziumjára is, melynek anyaga könyvalakban is megjelent.

1965 óta ugyancsak az ő irányításával folynak a „Bibliographie der Uralischen Sprachwissenschaft” című nagyjelentőségű mű munkálatai is.

Ezek a tények Wolfgang Schlachtert az urálistika egyik fontos egyéniségévé avatják.

65. életévének betöltése alkalmával őszinte tisztelettel köszöntjük a nyelvtudóst, a tudományszervezőt és a professzort, akinek munkásságát az emberben való hit mélységes érzelme is áthatja.

NYÍRI ANTAL

Erkki Itkonen 60 éves

ERKKI ITKONEN 1913. április 26-án született a lappföldi Inariban. Bár már kisgyermekként Dél-Finnországba került, a lappokhoz, a lapp nyelvhez fűződő kapcsolata máig sem szakadt meg. Finnugor nyelvészként is elsősorban mint a lapp nyelv kutatójával találkozunk nevével a 30-as évek elején és a lapp nyelvvel foglalkozik 1939-ben napvilágot látott első nagy műve, *Der ostlappische Vokalismus vom qualitativen Standpunkt aus mit besonderer Berücksichtigung des Inari- und Skotlappischen. Lautgeschichtliche Untersuchung.* (MSFOu 79) című doktori értekezése. Ezt követi a háború közbejötté miatt sok éves késéssel megjelent munkája, a *Struktur und Entwicklung der ostlappischen Quantitätssysteme* (MSFOu 88). Nem hagyhatjuk említetlenül E. ITKONEN lapp kresztomátiáját sem (*Lappische Chrestomathie mit grammikalischem Abriss und Wörterverzeichnis*; Helsinki, 1960), amely hosszú idő után az első lapp kézikönyv.

E. ITKONEN lapp nyelvi kutatásai eredményeképpen természetszerűleg eljutott a bonyolult és sokakat foglalkoztató lapp etnogenézis kérdéséhez

Meggyőzően bizonyítja, hogy a lapp nyelv a korai közfinn egyenes folytatója, akár a finnségi nyelvek, de ma már erősen eltávolodott ezektől. A lappok belső *sami*, *sabme* nevét is a fi. *Häme* törzsnévvvel hozza kapcsolatba.

Bár E. ITKONEN kutatásaiban fontos helyet foglal el a lapp nyelv, sok irányú munkásságának azonban ez csak egyik ága.

Már első cikkei között szép számmal találunk olyanokat, amelyek szómagyarázatokkal, etimológiákkal foglalkoznak. Igaz, kezdetben ezek is elsősorban a lapp szókinés problémáit bagozzák, de később mind több rokon nyelvre terjed ki érdeklődése.

Y. TOIVONEN halála után a II. kötettől kezdve A. JOKIVAL közösen szerkesztik az immár befejezés előtt álló finn etimológiai szótárt (*Suomen kielen etymologinen sanakirja*). Az etimológus ITKONEN korán túlnő a Setälä-iskolán, amely szinte csak a mássalhangzó-megfeleléseket vette figyelembe, s egyes képviselői nem voltak tekintettel a szavak esetleges hangfestő, sőt hangutánzó jellegére sem. ITKONEN ezzel szemben csak azokat az etimológiákat fogadja el, amelyekben a magánhangzó-megfelelés is szabályos (gondosan mérlegelve az esetleges kivételeket). Még szigorúbb a hangutánzó, de a hangfestő szavakkal is. Igen, a szigorúság a legjellemzőbb az etimológus ITKONENRE. Inkább valószínű etimológiáról is lemond, nehogy tévedjen.

Az etimológiai kutatásoknál terjedelemben kisebb helyet foglalnak el, de különösen a 60-as évektől kezdve mind gyakrabban bukkannak fel E. ITKONEN munkásságában az egyes finn-permi nyelvek alaktani kérdéseivel foglalkozó cikkek.

Ha azonban kezdettől fogva áttekintjük E. ITKONEN egész munkásságát, azt látjuk, hogy legkedveltebb kutatási területe a hangtörténet, ezen belül is a finnugor vokalizmus problémái. Elsősorban e téren végzett kutatásai emelik őt századunk legkiválóbb finnugor nyelvészei közé.

Itkonen a magánhangzók történetének kutatásánál szakít a zsákutcába torkolló Setälä-féle fokváltozáselmélettel, s visszatér A. GENETZ múlt század végi, sokkal reálisabb alapról kiinduló kísérletéhez, azaz a finnségi nyelvektől a lapon, mordvinon át haladva, fokozatosan igyekszik tisztázni a finnugor magánhangzótörténetet. ITKONEN W. STEINITZTől eltérően nem áll mindjárt egy egyetemes érvényű elmélettel elő, de a keleti lapp kvantitásrendszerről írott, fentebb említett könyvében (MSFOu 88 : 5) már utal arra, hogy a finnségi nyelvek magánhangzóinak első szótagi kvantitásviszonyai a finn-volgai korszakból származnak, de gyökerei valószínűleg a finnugor alapnyelvig nyúlnak. A következő években ITKONEN azon fáradozik, hogy ezt a tételt részletekbe menő kutatásokkal igazolja. 1946-ban szinte monográfiának is beillő *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen* (FUF 29 : 222—337) c. cikkében STEINITZ-cel vitatkozva fejtji ki álláspontját, majd nyolc évvel később még terjedelmesebb tanulmányban a cseremisiz és a permi nyelvekre keríti a sort (*Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremisschen und in den permischen Sprachen*; FUF 31 : 149—345).

Itkonen a finn-permi nyelvek területén végzett kutatásai eredményeképpen következteti ki finnugor alapnyelvi magánhangzórendszerét, melyet a kutatók széles tábora fogad el. Vannak ugyan, akik E. ITKONEN elméletének egyes tételeivel nem értenek egyet, s különösen az utóbbi években ebből élénk vita kerekedett. Bárhogy is végződjön ez a vita, az kétségtelen, hogy E. ITKONEN, akár az alapvető, akár a részletkérdéseket vesszük figyelembe,

elévülhetetlen érdemeket szerzett a finnugor nyelvek vokalizmusproblémáinak tisztázásában.

E. ITKONEN az urálistika alkotó művelője, de alaposan tájékozott az indoeurópai nyelvtudomány területén is. Munkáiból meggyőződhetünk arról is, hogy mindig törekedett lépést tartani tágabb értelemben vett szaktudománya fejlődésével. Már fiatalkori munkáiban felhasználja a fonológiai kutatások eredményeit. Sok időt és energiát áldoz arra, hogy átfogó képet kapjon az utóbbi évtizedekben felvirágozott nyelvészeti irányzatokról. Ennek a törekvésnek beszédes bizonyítéka 1966-ban megjelent *Kieli ja sen tutkimus* c. terjedelmes általános jellegű nyelvészeti összefoglalása, amely bőségesen merít az uráli nyelvek nyújtotta tanulságokból is.

Végül szóljunk néhány szót E. ITKONEN pedagógusi, tudományszervezői és közéleti tevékenységéről. Csaknem két és fél évtizedig volt a Helsinki Egyetem oktatója (1940–1950-ig docens, 1950–1956-ig rendkívüli tanár, 1956–1964-ig rendes tanár), míg 1964-ben akadémikussá nem választották. A Finnugor Társaságnak először titkára volt (1952–1956), majd alelnöke (1957–1967), végül 1968 óta ő az elnöke. Évtizedek óta részt vesz a Lapp Művelődési Egyesület (Lapin Sivistysseura) munkájában, s 1971-től elnöke.

E. ITKONEN sokat tett a finn-magyar kulturális kapcsolatok elmélyítése érdekében, s méltán választotta meg a Magyar Tudományos Akadémia kültagjának.

Hatvan év egy tudós életében rendszerint nem a pálya végét, hanem annak csúcását jelenti, ezután születnek a dolgos élet tapasztalatait összegező nagy művek. Reméljük E. ITKONENNél is így lesz. Ehhez kívánunk neki őszinte szívvel erőt, jó egészséget és az elmélyült alkotómunkához szükséges nyugalmat.

BERECZKI GÁBOR

Aulis J. Joki 60 éves

Mosolygó, fiatalos arcvonásait emlékezetbe idézve nehezen hihető, hogy a helsinki egyetem finnugor tanszékének professzora, Aulis J. Joki ez év nyarán töltötte be hatvanadik életévét. Ám a hiteles adatok a látszat ellen szólnak: Aulis Johannes Joki 1913. június 2-án született Viipuriban.

Életpályájának lényegesebb mozzanatait a szakemberek előtt ismeretesek, mégis hadd jelezzük pár szóval a főbb állomásokat. Kezdő nyelvész korában éveken keresztül Svédországban él mint a finn nyelv lektora. Doktori értekezését 1952-ben védte meg Helsinkiben, ezt követőleg ugyanitt docens, közben (Farkas Gyula halála után) ideiglenesen meghívják a göttingai egyetem finnugor tanszékének vezetésére. A helsinki egyetem finnugor tanszékének professzorává 1965-ben választják meg; 1969 óta a Finnugor Társaság alelnöke, a Finn Névérték Alapítvány elnöke, hogy csak a fontosabb tudományos tisztjeit említsük.

Joki professzor neve évtizedekkel ezelőtt Kai Donner hagyatékának gondozójaként vált ismertté s munkásságának egyik fő területe mind a mai napig a szamojedisztika, amelynek nemzetközi viszonylatban legkiválóbbnak minősített művelője és fejlesztője. Idevágó munkásságából elsőnek említendő, hogy 1944-ben kiadta Kai Donner kamassz hagyatékát („KAI DONNER'S Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik” LexicaSFU 8). Korszakos jelentőségű munka ez: Castrén 100 évvel

korábbi nyelvtani vázlata és szójegyzéke után új anyagot, amannál megbízhatóbbat bocsát a kutatás rendelkezésére. A dolog jelentőségét növeli, hogy az első kamassz nyelven lejegyzett szövegek is e kötetben jelennek meg. Sok újdonságot hoz a nyelvtani rendszerezés, amely teljes egészében Joki munkája.

A második jelentős könyvkiadvány 1952-ben jelenik meg JOKI tollából: „Die Lehnwörter des Sajansamojedischen” (MSFOu 103). A majdnem 400 lapos disszertáció a szajáni szamojéd nyelvek nehezen hozzáférhető szókincsének jövevényszavait dolgozza fel monografikusan, imponálóan sokoldalú nyelvészeti erudícióval. A szajáni szamojédban a legtöbb jövevényszó török ugyan, de vannak mongol, tunguz, koreai, kínai kapcsolatokra utaló szavak, meg orosz, iráni, jéniszeji, sőt obi-ugor eredetű jövevényszók is. Mindezek számbavételéhez, megítéléséhez elsősorban számottevő altajisztikai szakképzettségre is szükség van, de járatosnak kell lenni még sok egyéb nyelvészetben, iranisztikában, sinológiában stb. Ez a sokirányú nyelvészeti felkészültség Joki egyik legjellemzőbb vonása: az urálistikán kívül már kora ifjúságában indoeuropeisztikát és altajisztikát is tanult (olyan mesterei voltak mint pl. G. J. Ramstedt és M. Räsänen), s emellett Stockholmban B. Karlgrennél sinológiai kiképzést is kapott, a legkülönbözőbb nyelvek iránti érdeklődése pedig egész pályáján végigkíséri. A „Die Lehnwörter des Sajansamojedischen” nagyszerűen megoldotta feladatát és ez a könyv a megjelenése óta eltelt évtizedekben sem avult el. Ma is gyakran idézett, klasszikus munkává lett.

JOKI a gondozója Donner szölkup hagyatékának (ennek feldolgozásában újabbán segítő társa is van), egyelőre azonban a szölkup hagyaték közzétételére még nem került sor. Kiadta azonban JOKI azokat a kisebb szó-listákat, amelyeket Donner szibériai útján a nyenyec, enyec, nganaszan, kača-tatár és tunguz nyelvekből gyűjtött (JSFOu 58), valamint KAI DONNER ket nyelvi lexikális és szövegfeljegyzéseit („Ketica”: MSFOu 108).

Sok-sok értékes tanulmány jelzi Joki szamojedológiai munkálkodását: a szamojéd nyelvek indokínai jövevényszavairól (FUF 29), a szölkup sámán-dobról és dobverőről (Vir. 1959), a szölkup duálisról (CSIF I), a szamojéd deklináció *n* eleméről (FUF 39) stb. Ezekből a tanulmányaiból egy széles érdeklődésű, sokoldalúan képzett tudós profilja bontakozik ki előttünk, akár morfológiai, akár etimológiai vagy hangtörténeti kérdésekről nyilatkozik is.

Itt említjük meg, hogy Castrén szibériai kutatóútjának írásos emlékeiből finn nyelvű válogatást tett közzé a szélesebb olvasó közönség számára („Tutkimusmatkoilla Pohjolassa” 1953), s hogy a K. Donner iránti kegyelettel vezérelve finnre átültette a jeles utazó és tudós eredetileg svédül írt és 1919-ben megjelent szibériai tárgyú novelláit, amelyek nemcsak szépirodalmilag, hanem művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltók („Siperialaisia kertomuksia” 1959).

A szamojéd érdekű kutatások mellett JOKI másik fő munkaterülete az etimológia, ill. az uráli nyelvészet ezzel összefüggő szövevényes problémáinak vizsgálata. Jó egynéhány cikke, tanulmánya képviseli tevékenységének ezt az ágazatát: „Kielihistoriallisia lisiä” (Vir 1950); „Paleolingvistiikkamme ongelmia” (Verba Docent 1959); „Etymologian harhapoluilta” (Vir 1962); „Finnischugrisches im Ossetischen?” (MSFOu 125); „Der wandernde Apfel” (Studia Orientalia 28); „Uralte Lehnwörter oder Zufälle?” (CIF 1963); „Suolan suku” (Acta Univ Tamperensis A-26); „Sarastaa” (MSFOu 145); „Auf den Spuren der steinzeitlichen Cerviden” (MSFOu 150); „Die samojedischen Sprachen und die finnischugrische Vokalforschung” (UAJb 41) stb. Ezek legtöbbje nem

pusztán etimológiai összeállítás vagy ötletgyűjtemény, hanem vagy lényeges hangtörténeti, vagy rendkívül összetett kultúrtörténeti és jelentéstörténeti következtetésekre módot adó fejtegetés, melyekben újra és újra csodálhatjuk a szerző impozáns, nyelvek tucatjait átölelő ismereteit. Az etimológusi munkaterületéhez tartozó legmonumentálisabb alkotások egyike a finn etimológiai szótár, amelynek szerkesztését ill. írását a II. kötettől kezdődően Erkki Itkonennal együtt végzi („Suomen kielen etymologinen sanakirja” II 1958, III 1962, IV 1969, LexicaSFU 12), másika pedig a közeli megjelenés előtt álló „Die älteren indogermanisch-uralischen Berührungen” c. munka. Amennyire kétségtelen, hogy a finn etimológiai szótár a mi generációnkbeli finn nyelvészeknek legnagyobb szabású vállalkozása és legtöbbet forgatott kézikönyve, éppannyira bizonyos, hogy hosszú idő óta nagy várakozással tekintünk az indogermán—uráli kapcsolatokat tárgyaló könyv megjelenése elé és úgy véljük, hogy ez a mű sokáig használatos iránytűje lesz a kutatásnak.

A vázlatosan ismertetett kutatási program szükségszerűen torkollik olyan kérdésekbe, mint a nyelvrokonság elvi vagy gyakorlati problémái, a nyelvek osztályozásának kérdései. E területről említtem A. J. JOKI „Sur la parenté des langues” c. cikkét (Mélanges offerts à A. Sauvageot 1972), meg a „Dravidatko kielisukulaisiamme?” c. írást (Vir. 1947). A szerteágazó nyelvi tájékozódás eredményezte továbbá a világ nyelveiről írt tömör, kitűnő összefoglalást, amely „Maaailman kielet” címen a Tietolipas sorozatban már két kiadást is megért (1966, 1972). Aulis Joki többször járt Magyarországon, ahová mindig szívesen várjuk, de hosszabb időt sohasem tölthetett közöttünk. Nyelvünket mégis megtanulta, a magyarságnak őszinte barátja. A Finn—Magyar Kulturális Vegyesbizottság finn tagozatának tagjaként érdemes munkát is fejt ki a két ország kulturális-tudományos kapcsolatainak szorosra fonásában.

„A vándorló almáról” szóló szép tanulmányát e szavakkal fejezi be A. J. Joki: „Ich überreiche meinem verehrten Lehrer und guten Freund Martti Räsänen zu seinem 70. Geburtstag nur einen einzigen Apfel. Manch anderer hat bereits früher davon gekostet, darunter auch der Jubilar selbst, und diese köstliche Frucht der Demeter, der Aphrodite und des Dionysos wird ihren Reiz auch in der Zukunft sicher nicht verlieren.” E megnyerő fordulatra appellálva hadd kívánjunk Joki professzornak pusztán annyit, hogy tudása terebélyes fájának gyümölcseiből juttasson a jövőben is bőségesen az urálistika asztalára.

HAJDÚ PÉTER

Az Akadémiai Nagyszótár történetének vázlata (1898—1952)

Az Akadémiai Nagyszótár, amelynek kb. 5 000 000 kéziratos cédula-anya az MTA Nyelvtudományi Intézetének Szótári Osztályán található, hosszú múltra tekint vissza. A magyar nyelvtudomány múlt század végi nagy fellendülésében született meg a terve. 1898-ban a Magyar Tudományos Akadémia állandó Szótári Bizottságot szervezett, élére elnökül SZILY KÁLMÁNT, az Akadémia akkori főtítkárát választotta. E szervezet keretén belül határozta el a magyar nyelv nagyszótárának anyaggyűjtését. A munkálatok vezetője a bizottság előadója, ZOLNAI GYULA volt. A szótárnak szerkesztőbizottságot is választottak. A szótárt eredetileg a Nyelvtörténeti Szótár pótlásának szánták,

teljes szótári anyaggyűjtést akartak 1750-től 1898-ig, illetőleg 1900-ig. A munka az évtizedek során egyre lassabban haladt, s még ma sem fejeződött be. Gazdag anyag gyűlt össze, amely a nyelvtudósok számára nélkülözhetetlen. Kérdés azonban, hogy ilyen jelentős munka hogyan húzódhatott el ennyire. Ennek elsősorban anyagi, de nem utolsósorban elvi, elméleti okai is voltak. A probléma igen bonyolult. A XIX. századi magyar szótárírás elvi és gyakorlati kérdéskörében gyökerezik. Bonyolítja a helyzetet, hogy a nagyszótár később is, mindig függvénye volt a Magyar Tudományos Akadémia tudománypolitikai elveinek. A téma kidolgozása több ívnyi könyvterjedelmet igényelne. Ezért pillanatnyilag csak vázlatot tudok nyújtani. Bevezetőül meg kell még jegyezni, hogy a nagyszótár 1898-tól 1972-ig terjedő irattára az MTA Nyelvtudományi Intézetének Szótári Osztályán található (Régi irattár: levelezés, jegyzőkönyvek, anyakönyvek), csak töredékeket őriz az MTA Könyvtárának Kézirattára. Tehát a munkálatokra vonatkozó bárminő információ könnyűszerrel beszerezhető. Ugyanitt utalnom kell arra is, hogy az Akadémiai Értesítőre — tekintetbe véve a megjelenés folyamatosságának két alkalommal való megszakadását — a nyelvtudományi irodalomban szokatlan módon kénytelen vagyok évszám szerint hivatkozni, mert csak így áll rendelkezésünkre az MTA Könyvtárában.

A kezdet és Zolnai Gyula szerepe a nagyszótári munkálatokban

TOLNAI VILMOS szerint a Czuczor—Fogarasi szótár „befejezte előtt már ismét új szótár terve merült fel” (AkadÉrt. 1912 : 624). Ez igaz, de nem az új nagyszótár, hanem a Nyelvtörténeti Szótár gondolata született meg (AkadÉrt. 1871 : 101). 1874-ben FOGARASI JÁNOS bejelenti, hogy a „Nagyszótár”-nak pótkötetre van szüksége (uo. 1874 : 121—2, 240). VOLF GYÖRGY utal arra, hogy a régi nyelv, az újabb irodalmi nyelv és népnyelv szótárának különválasztását „a Nyelvtudományi Bizottság már 1876-ban” kimondta (Nyr. 10: 307). Kétségtelen, hogy az irodalmi nyelv szótárának igénye a gyakorlati munkában felmerült. KOMÁROMY LAJOS 1874-ben „A »be« igeikötő szerepéről” írt cikkében a rendelkezésre álló forrásművek felsorolásakor ezt írja: „A most már levésnek indult nyelvtörténeti szótár rendkívül jó szolgálatot tehetne ily vizsgálódásban. Az ebben, s a jelen nyelv kimérítő szótárában [a ritkítás tőlem] foglalt adatok összevetése megadná nagy részben a vizsgálódás anyagát. Jelenleg nem tehetem többet, mint hogy főleg a Molnár Albert (= M.) és Páriz Pápai (= P. P.) szótárát, meg az akadémiai Nagyszótárt (= NSz.) [ez a CzF] s a Ballagi legújabb magyar—német szótárát (= B.) használtam fel vizsgálódásaimhoz, némely nyelvtörténeti és népnyelvi adatok hozzávételével” (Nyr. 3: 123). Itt meg kell említenem, hogy GÁLDI LÁSZLÓNAK (A magyar szótárírás a felvilágosodás korában és a reformkorban, 449) az a nyomatékos megjegyzése, hogy az általa „közzétett egykorú dokumentum szerint (Nyr. LXXXI, 86—91) a CzF-t csupán többkötetes értelmező szótárnak szánták, s nem nagyszótárnak. Vö. még Viszota Gyula: MNy. IV—V.”, nem zárja ki, hogy a korabeli és múlt század végi szakirodalom ne tartotta volna „nagyszótárnak”. KELEMEN JÓZSEF is ezen a véleményen van: „E szótár, melyet röviden »Czuczor—Fogarasi« néven szoktunk idézni (s CzF. betűkkel rövidíteni) VISZOTA GYULA szerint (MNy. V, 1—7, 49—63) akadémiai »nagy szótár«-nak indult (l.: CzF. Végszó 1; MNy. i. h.; az

elnevezés 1831 óta i. h. 4)” (A magyar szótárírás főbb kérdései a múlt század közepétől 1920-ig. Tanulmányok a magyar és a finnugor nyelvtudomány történetéből, 77). A „Czuczor—Fogarasi” szótárt megjelenése után a rá való hivatkozásokban „MNYszótára”, valamint „akadémiai Nagy Szótár”, „NSzótár”, N. Sz. néven emlegették, illetőleg rövidítették (l. Nyr. 6 : 145, 399, 439, 440; 7 : 98; 8 : 5; 9 : 10, 158 stb.). Sőt az Akadémián is annak nevezték (Akad. Ért. 1890 : 12). Először SIMONYI ZSIGMOND írja „CzF. szótára”-nak, s ezzel megalkotja a máig használatos rövidítést (Nyr. 9 : 218). SZARVAS GÁBOR mindig „nagy szótár”-nak nevezte, sőt ZOLNAI is (19 : 49—60), de SIMONYI soha. SIMONYI mindig körülírta, pl. a „Magyar Nyelv Szótára” (Nyr. 10 : 98), „CzF-féle szótár” (uo. 125), „Czuczor Fogarasi” (14 : 485). SIMONYI A magyar nyelv irodalma címen 1878-ban azt írja, hogy „Szótáraink közül legfontosabbak Molnár Alberté és Kresznericsé. Az újabbak közül kézi használatra legcélszerűbb Ballagié: A magyar nyelv teljes szótára 1873” (Nyr. 7 : 408). Tehát CzF-t nem említi. KELEMEN JÓZSEF összefoglalta a Czuczor—Fogarasi szótárt ért bírálatokat. (i. m. 81—4). Kimutatta, hogy az elégedetlenség jelei már elég korán jelentkeztek (81).

CzF. bírálatával egyidőben kezdődnek meg a nyelvtörténeti szótár munkálatai (Nyr. 3 : 95—6), a népnyelvi (7 : 145—8, 223—9) és nyelvújítási adatok gyűjtése (10 : 97), nem is beszélve a mesterműszókról, amelyeknek gyűjtésére már első kötetében felhívott a Nyr. (1 : 148).

E nagyszabású szótári munka közben 1881-ben SIMONYI ZSIGMOND egy új szótár igényét, a nagyszótár gondolatát veti fel, sőt az alapelvet is megfogalmazza: „Hogy a magyar nyelv szavainak és szólásainak kincsei teljesen egybe legyenek gyűjtve, három nagy szótárra lesz szükségünk. Első a régi nyelv szótára, azon nyelv, mely mint irodalmi nyelv is lassan, természetesen fejlődött az élő-beszéd talajából. Második az újabb irodalmi nyelv szótára, mely a nyelvújítástól máig terjedő — egyfelől mesterséges, de másfelől természetes útján is csodás gazdagságú — irodalmi nyelvfejlődést fogja feltüntetni. Harmadik végre az élő népnyelv, a nyelvjárások szótára lesz, szóval egy új, kimerítő tájszótár. Az egész földadatnak — a magyar nyelv teljes, megbízható szótári földolgozásnak — ilyen három nagy részre osztása nem csak azért szükséges, hogy egyáltalán győzhessük a munkát s magunk előtt lássuk és használhassuk legalább egy részét már a legközelebbi néhány év lefolytával. Szükséges e fölosztás azért is, mert a nyelv-életnek fönt elsorolt három oldala valóban különböző [!] jellemvonásokat mutat s mindegyiknek földolgozása számos külön-külön támadható igényt és érdeket köteles kielégíteni” (Nyr. 10 : 123). VOLF GYÖRGY Előterjesztés a Magyar Nyelvtörténeti Szótár ügyében című tanulmányában, miután leírta röviden a NySz. előzményeit, hivatkozva SIMONYI-nak azon elképzelésére, amelyet én az előbb idéztem, tovább mélyíti a gondolatot: „Könnyű átlátni, hogy a főmunka az új irodalmi nyelv szótára, melynek a régi irodalomé és a népnyelvé tulajdonkép csak előmunkálatai. De ez még korántsem meríti ki a dolgot. A három szótáron kívül megfelelő három grammatika is kell” (Nyr. 10 : 305). A Grimm-testvérek esetére hivatkozva, kijelenti, hogy a három szótárt nem szabad egybeolvasztani, s érvként a magyar irodalmi nyelv és tájnyelv viszonyát taglalja (307). Megvédi az Akadémiát, s itt szolgáltatja számunkra a már említett értékes információkat: „A különválasztást egyébiránt a Nyelvtudományi Bizottság már 1876-ban, tehát már akkor mondta ki, mikor túlnyomó nagy többségben neologusokból állott s midőn a nyelvtörténeti szótár mostani két szerkesztője még sem az

Akadémiának, sem a Nyelvtudományi Bizottságnak nem volt tagja” (307). Végül felsorolja, hogy mi mindennek kell bekerülnie a NySz-ba, csak az etimológiát zárja ki (419—21). Igaza volt tehát TOLNAI VILMOSNAK, amikor az *egyetemesség* gondolatkörében tárgyalta a nagyszótár tervének felmerülését (AkadÉrt. 1912 : 624). Sőt azt is jól látta, hogy „a történeti és összehasonlító nyelvtudomány fellendülése, a régi nyelv emlékeinek egyre bővülő ismerete” tette szükségessé a NySz., a MTsz. és az OklSz. megszerkesztését. BALÁZS JÁNOS szerint a NySz., a MTsz., az OklSz. és a NyÚSz. kibocsátása „meggyőzően tanúsítja e nemzedék erőfeszítéseinek eredményességét” (A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig: Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből, 29). KELEMEN JÓZSEF pedig ebből az erőfeszítésből a következő tanulságot vonja le: „A tudományos kutatás specializálódásának megfelelően tudományos szótáraink is specializálódtak: az egyetemes igényű, leíró, történeti-etimológiai és normatív szótár típusától (CzF.) egyrészt a leíró-történeti típus felé (Ball.), másrészt tisztán történeti (NySz., OklSz.), ill. a történeti és normatív (NyÚSz.) típus felé, harmadsorban a tisztán földrajzi és csoportnyelvi típus (MTsz., Mesterségek Szótára) felé fejlődtek” (i. m. 89).

Az Akadémia 1890-i évi munkájáról szóló „Jelentés” megemlíti a készülő „Arany-Szótár”-t, amelyet „rendkívül érdekes irodalmi szótár”-nak minősít, s megjegyzi, hogy „Arany Jánosnak egész szókincsét és phraseológiáját fogja felölelni” (AkadÉrt. 1891 : 383). 1891-ben már a következőket jelentik: „Az osztály egy új Nagyszótár előmunkálataképp indította meg a *Nyelvtörténeti szótárt*, mely bevégezése felé közeledik, a *Mestermű-szótárt*, mely szintén munkában van. Most a *Tájszótárt* indítja meg . . . Ezután az osztály néhány oly író Szótárát szándékozik közrebocsátani, a kik szókincs- és szólásgazdagság tekintetében külön feldolgozást érdemelnek, mint Kazinczy, Vörösmarty, Arany sat. Ily alapokon emelkednék föl az új Nagyszótár, a magyar nyelv teljes szótára” (AkadÉrt. 1892 : 242). Ezt a megfogalmazást beépítették SZILY KÁLMÁN jelentésébe is (uo. 305).

Az újra fellángoló nyelvújítási vitában és az új tájszótár készítésének nyilvános kérdésfelvetései közben 1891-ben, illetőleg 1893-ban egyrészt SIMONYI ZSIGMOND, másrészt ZOLNAI GYULA újrafogalmazza a nagyszótár igényét, sőt elképzeléseiket is papírra vetik. SIMONYI ZSIGMOND a nyelvújítás történetének megírásán kívül fontosnak tartja, hogy írói szótárak készüljenek, megjegyzi, hogy Kazinczy-szótár szerkesztésével foglalkozik. Ezután kifejti egy új szótár szükségességét: „Úgyis ideje már, hogy a befejezéshez közeledő Nyelvtörténeti Szótár után, melynek anyaga a nyelvújításig terjed, immár a nyelvújítás és az újabb irodalom szókincse is hasonló tárgyalásban részesüljön, vagy legalább hogy foglalkozzunk az ehhez való előkészületekkel. Természetesen az a n y a g g y ú j t é s e n kell kezdeni, s e tekintetben a Nyelvőr dolgozóztársai sokat tehetnének. Földolgozhatna mindenki — a szerint, a mint kedve vagy ideje van, vagy a mint tanulmányai adnak rá alkalmat — egy-egy kisebb vagy nagyobb munkáját a Kisfaludyaknak, Csokonainak, Kölcseynek, Vörösmartynak, Aranynak, Jósikának, Brassainak, Mikszáthnak sat, lehetőleg egybevetve a Nyelvtörténeti Szótár adataival. Efféle munkához hasznos előkészületül kínálkozik LEHR ALBERT Toldi magyarázatának figyelmes olvasása” (Nyr. 20 : 59, vö. NyK. 23 : 465—7). Itt SIMONYI még egyéb többé-kevésbé követendő mintákat sorol fel. ZOLNAI GYULA „Tájszó-tarlózat”-a bevezetőjében körvonalazza elképzeléseit: „Jókai, Kemény Zsigmond, Petelei, Mikszáth,

Kazár Emil, újabban Vereskövi (Szalóczy Bertalan) s számos egyéb írónk munkáiból időközönként minden nyelvünk ügye iránt érdeklődő olvasó följegyezhet egy-két tájszó adatot, sőt bárminő szót és szóalakat, s 'több szem többet lát' igazságánál fogva a nyelvbúvárlatnak addig is sok beces anyagot bocsáthatnak rendelkezésére, míg a magyar szógyűjtés betetőző munkája, nyelvünknek második teljes szótára elkészülhet" (Nyr. 22 : 219). Saját „tarlózat”-áról megjegyzi: „Ha talán némely esetben olyat is tájszónak néztünk, ami nem az, nem lesz azért följegyzésünk kárba veszett, mert fölhasználhatni majd az ily adatot is a jövődöbeli Nagy Szótárban” (219). Tehát SIMONYI ZSIGMOND a magyar irodalmi nyelv XIX. századi szótárát akarta megalkotni (ebben — amint láttuk — 1881-ben Volf György is támogatta), ZOLNAI GYULA ellenben egy teljes szótárt akart létrehozni. Tudjuk, hogy ZOLNAI elképzelése győzött.

E két felhívás nyomán végeredményben 1891—1893-tól elkezdődtek utasítás nélkül a gyűjtések. Akkor, amikor még hivatalosan nem fogadták el a nagyszótár tervét. Ezt bizonyítja egyébként 1897-ből két levél (Régi irattár: levelezés), illetőleg egy 1898. V. 6-ról keltezett levél, amely cédulázásról szól (uo.). A Szótári Bizottság 2. ülésén be is jelentették ezt a tényt (Jegyzőkönyv 1898. június 6.). Valószínűleg ezekre a mozzanatokra utalhatott ZOLNAI GYULA (AkadÉrt. 1909 : 585), TOLNAI VILMOS (AkadÉrt. 1912 : 626) és GÁLDI LÁSZLÓ is (Nyr. 77 : 408).

Az Akadémia azonban nehezen döntött a szótár kérdésében. Erre vall SIMONYI ZSIGMONDnak 1894-ből származó kifakadása: „Az új Tájszótár szerkesztője mellözte az íróknál előforduló adatokat, s eljárását meg is okolta. Mindazonáltal közlöm Zolnai után az én tájszótárlózatomat is adaléku az újabb irodalmi szókincs ismeretéhez. Hiszen úgy is mikor jutunk újabb irodalmunk rendszeres feldolgozásához? Majd valamikor a jövő században. Nagy nemzeti föladat volna ez, melynek megvalósításához mecénások kellenének, de a mi mecénásaink ideálja rendszerint a rossz dráma s a vizenyős hazafias vers!” (Nyr. 23 : 368). Itt jegyzem meg, hogy Simonyinak a nagyszótárhoz való kapcsolatáról értékes adatot közöl KIBÁLY PÉTER a Nyelvtud.Ért. 65 : 24—5. lapalji jegyzetében.

Az első hírt az új szótárról a Nyr. közölte 1897-ben. Eszerint az év augusztus 11-én MADARÁSZ JÓZSEF parlamenti interpellációjára (hajlandó-e a közoktatásügyi miniszter saját hatáskörében mindent elkövetni, hogy „a helyes és jó magyar szavakat idegen szavak ki ne szorítsák”) a közoktatásügyi miniszter kijelentette, hogy évente kétezer forintot vesz fel a költségvetésbe az Akadémia számára, s felolvasta azt a leiratot, amelyben egy új szótári munkálat megindítását javasolja (Nyr. 26 : 499—500). A Nyr. cikkírója (Z—R.) az összeget kevesellte, és a teljes szótár szükségességét hangoztatta: „a szótár egyben magyarzó, történeti, etimológikus és szinonim szótár” legyen (502).

WLASSICS GYULA vallás- és közoktatásügyi miniszter, akadémikus 1897. október 11-én kelt leiratában, amelyet az MTA nyolcadik összes ülésén, 1897. október 25-én olvastak fel (AkadÉrt. 1897 : 633—4), javasolta, hogy az MTA Nyelvtudományi Osztálya kebelében egy állandó szótári bizottságot állítsanak fel, „melynek feladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányzása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése” (i. h. 634). A miniszteri leiratot az összes ülés tudomásul vette, s javaslattétel végett kiadta az I. osztálynak (uo.). Az I. osztály ugyanezen év november 20-i ülésén a szótári bizottság megszervezésére külön-

bizottságot küldött ki (AkadÉrt. 1909 : 582). Ez elkészített egy javaslatot. A Szótári Bizottság működésére vonatkozó tervezetet 1898. március 21-én elfogadták (uo.). A *Szótári Bizottságnak* ezt az *általános ügyrendjét* ZOLNAI GYULA az AkadÉrt. 1909 : 583 lapján közreadta. Amíg WCLASSICS javaslatában csak a szótárírás folytonosságáról volt szó, ebben az ügyrendi iratban tetelesen felvették a nagyszótár készítésének tervét. A 2. pontban kimondják, hogy a Szótári Bizottság „működési körébe tartozik első sorban az úgynevezett Nagy Szótár szerkesztése, folytonos javítása és új kiadása, eshetőleg egyéb szótári munkálatok, melyek az irodalmi nyelv kiegészítésére vagy irányzására szolgálnak s így a Nagy Szótár céljával szoros kapcsolatban vannak” (i. h.). Természetesen egyéb feladataik is voltak.

Igaza van GÁLDI LÁSZLÓNAK, amikor azt mondja, hogy a *Szótári Bizottság első tagjait* úgy választották meg, hogy lehetőleg minden tudományág képviselve legyen (Nyr. 77 : 408). Az I. osztályból *Beöthy Zsolt, Gyulai Pál, Joannovics György, Lehr Albert, Négyesy László, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szász Károly, Szilády Áron, ifj. Szinnyei József, P. Thewrewk Emil és Zolnai Gyula*; a II. osztályból *Alexander Bernát, Kováts Gyula, Pauler Gyula és Tagányi Károly*; a III. osztályból *Ilosvay Lajos, König Gyula, Mihalkovics Géza és Szily Kálmán* (AkadÉrt. 1909 : 583) volt a bizottság tagja. Az első ülésen (1898. május 17-én) elnökké *Szily Kálmánt*, előadóvá *Zolnai Gyulát* választották meg (uo. 583—4). A gyűjtés elveinek és a gyűjtőknek adandó utasítás kidolgozására egy héttagú albizottságot (szerkesztőbizottságot) küldtek ki: *Szily Kálmán, Zolnai Gyula, Petz Gedeon, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Tagányi Károly* és *P. Thewrewk Emil* személyében. Ez az albizottság dolgozta ki azt a végső ügyrendet, amelyet 1898. június 20-án elfogadtak és az Akadémia Ügyrendjébe beiktattak (AkadÉrt. 1909 : 584—5). A Szótári Bizottság ügyrendjének kézírata megtalálható az MTA Könyvtára Kézirattárában. Az albizottság terjesztette elő az első javaslatot a címszójegyzék ügyében (Az 5. ülés jegyzőkönyvének melléklete 1898. december 9.). 1898 májusában „*Simonyi Zsigmond, a Nyelvtudományi Bizottság előadója*” aláírással megjelent a Nyr. 27 : 240. lapján a „Fölvívás az új Nagy Szótár munkálataiban való részvétele”. A felszólítás pár mondatban jelzi a feladatot, s azt az igényt, hogy főképpen irodalomtanárok közreműködésére számítanak. De megjegyzi, hogy „*Petőfi, Vörösmarty és Kisfaludy Sándor* feloldozására már eddig is ajánlottak dolgozó társak”. Sajnos azonban a felhívással párhuzamosan még tárgyalták a gyűjtés szempontjait (A 2. ülés jegyzőkönyve 1898. június 6.).

Nehéz megállapítani, hogy kik és hányan jelentkeztek. Amint korábban említettem, gyűjtés már előzőleg is folyt, s ez SIMONYI felhívásából is kiderül. A Régi irattár 1898-i levelezéséből tudjuk, hogy voltak, akik a felhívásra jelentkeztek (32 ilyen jellegű levelet találtam), de voltak olyanok is, akiknek ZOLNAI GYULA 1898/1899 fordulóján számomra ismeretlen felkérő levelet írt, s azok 1899-ben vállalkoztak erre a feladatra (uo. 1899). Az 1900-as levelezés azt mutatja, hogy egyeseket felkértek, mások önként jelentkeztek, s ezekért szavatolást kértek (nyilván a könyvkölesönzés miatt). A századfordulón már 150 gyűjtő volt (1901. június 3-i jegyzőkönyv). Az anyaggyűjtéssel problémák keletkeztek, de erre nemcsak SIMONYI ZSIGMOND és ZOLNAI GYULA utalt, hanem a levelezésből is kiviláglik, hogy utasítás nélkül nehezen tudtak cédulázni. Van ZOLNAI-nak egy levele 1899. V. 15-ös dátummal, amelyben Bellaagh Aladárnak (az ő kérésére) leírja a gyűjtés szempontjait.

ZOLNAI GYULA Szótárírás nálunk és külföldön című előadásában

(AkadÉrt. 1909 : 581—96) nem szépíti a kezdet zűrzavarát. Mégis érdemes megemlíteni azokat a szakmai ellenvetéseket, amelyeket tudóstársai tettek. SIMONYI ZSIGMOND valószínűleg már a Szótári Bizottság ülésein is (1898. VI. 22-i és XI. 3-i jegyzőkönyv), de még inkább Elhibázott kezdet című nyilvános bírálatában elutasítja azt a gondolatot, hogy a gyűjtők címszójegyzék szerint gyűjtsenek, hiszen nem az a cél, hogy hiányzó adatokat vadásszának, s minél több címszó legyen a nagyszótárban. „Legfontosabb a szónak a jelentése és használata, erről pedig a címszójegyzék nem adhat felvilágosítást.” (Nyr. 27 : 330). Érdekes példákat sorol fel arra, mit ért szóhasználaton és új jelentésen. A címszójegyzéket SZILY KÁLMÁN védte meg (Nyr. 27 : 551—4).

1899. év végén 300 példányban megjelent a „Címszó-jegyzék. Előkészületül a Magyar Nyelv Szótára új kiadásához. Készítette és kézirat gyanánt kinyomtatta a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottsága.” Tulajdonképpen SZILY KÁLMÁN állította össze segítségül véve maga mellé MELICH JÁNOST (Nyr. 28 : 552). A címszójegyzéket szétosztották a bizottság tagjai, a gyűjtők és egyéb érdeklődők között (AkadÉrt. 1909 : 588). De a példányokat a bizottság később nem tudta visszaszerezni, sőt adatokat sem tudott kapni (uo. 590). ZOLNAI GYULA szerint a címszójegyzék alapján való gyűjtésnek egyetlen eredménye volt az *aszfaltbetyár* szó felderítése (589). 1899-ben jelent meg az Utasítás is: „Utasítások az új Nagy Szótár adatgyűjtőinek. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Szótári Bizottsága. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1899”. Ebben körvonalazták a szótár jellegét és célját: „A M. T. Akadémia új Nagy Szótára a magyar nyelv összes szókincsének történeti alapon készült tudományos szótára kíván lenni”. Mégis főcélnek „a mai irodalmi és társalgási nyelv” feldolgozását tartották, a régi adatokat csak kiegészítésként, magyarázatként akarták felvenni a szótárba. De arra utasították a gyűjtőket, hogy a nyelv egész szókincsére legyenek tekintettel. Az utasítás szerint még a meghonosodott idegen szót is gyűjteni kellett. Mellőzték azonban a tréfás szóhasználatot, az új, el nem terjedt neologizmusokat, a mindennapi szavakat (pl. *víz, ház, kenyér, asztal*), ez utóbbira csak akkor voltak tekintettel, ha egy-egy ilyen szó új jelentésárnyalatot hordozott. Óvatosan kellett gyűjteni a szólásokat. Tilos volt azonban mondatnani jelenségeket és tulajdonneveket cédulázni. Külön utasítás készült a műszók gyűjtésére is. A nyelvújítástól kezdve minden olyan magyar műszót össze kellett gyűjteni, amely közhasználatban volt. (Mellékelve a 6. és 7. ülés jegyzőkönyvéhez. 1899. november 16. és december 14.) A gyűjtés későbbi fázisairól TOLNAI VILMOS i. h. 626—31) és GÁLDI LÁSZLÓ (i. h. 409—10) írt. Itt kell megjegyezni, hogy TOLNAI VILMOSON kívül az első korszakban kapcsolódott a gyűjtésbe MOLECZ BÉLA, HORGER ANTAL, VISZOTA GYULA, GOMBOCZ ZOLTÁN (a Nagy Szótári Szerkesztő Bizottság 1899. június 5-i jegyzőkönyve), CSEFKÓ GYULA, DÉZSI LAJOS és SÁGI ISTVÁN is (Régi irattár: levelezés 1900). SZILY KÁLMÁN 1902-ben arról panaszkodik, hogy „az alkalmas erők legnagyobb részét a Magyar Nyelv új nagyszótárnak előkészületei kötik le” (Nyr. 31 : 26).

ZOLNAI GYULA próbacímszavakat (szótári cikkeket) dolgozott ki, amelyeket kézirat gyanánt kinyomtattak. Ezeket Zolnai a Szótári Bizottság ülésein felolvasta: a *világ* címszót 1898. november 3-án, a *szánt, tarkó, méla, ritka*, sőt szótári cikkeket pedig 1899. november 2-i ülésén (AkadÉrt. 1909 : 591, jegyzetben Zolnai jegyzőkönyvekre hivatkozik; de az egyik keltezésben tévedett: nem 1898. november 3., hanem 16. a valóságos dátum). E címszavak

bizonyítják, hogy ZOLNAI GYULA teljes szótárt kívánt, amely a régi és az újabb szóhasználatot is bemutatja, sőt szószármaztatást is akart a meglevő irodalom alapján. Ezzel kapcsolatban lásd még ZOLNAI recenzióját a NyÚSz-ról (Nyr. 31 : 511).

PETZ GEDEON mint a Szótári Bizottság tagja Szótárirás és szótárirodalom címen (NyK. 28 : 199—216) 1898-ban összefoglalta a külföldi szótárirodalom tanulságait. Elsősorban MORIZ HEYNE és HERMANN PAUL német szótárát ismertette. Beszámolóját azzal indokolta, „minthogy újabban minálunk is új erővel indult meg a szótári munkálkodás, ép időszerű lesz, ha PAUL fejtegette elveket e helyen megbeszélés tárgyává tesszük, hisz ily alkalommal szinte kötelességünkké válik, hogy tudomást vegyünk a külföldi hasonló irányú mozgalmairól s azt, ami bennök tanulságos, a magunk javára felhasználjuk” (200). Arra eddig még semmi nyomot sem találtam, hogy a PETZ kifejtette problémára valahol is reagáltak volna. Lehet, hogy a későbbi érdektelenségeknek ez is egyik összetevője volt.

Az új nagyszótár feladatairól csak az 1899. november 2-án tartott akadémiai előadásban számolt be ZOLNAI GYULA. Saját elképzelését vázolta fel egy egyetemes magyar szótárról, amelyet *Lexicon Totius Hungaritatis*nak nevezett. Fel akarta ölelni a népnyelv, a köznyelv és műnyelv egész szókincsét, sőt a rétegnyelvek szó és szóláskészletét is. De azonnal bizonyos ellentmondásba került saját elgondolásával. Már GÁLDI LÁSZLÓ felfigyelt arra, hogy bár „Zolnai normatív szótár helyett »történelmi alapon készülő egyetemes szótárra« gondolt” (Nyr. 77 : 408), a régi nyelv anyagát mégsem tartotta egészében feldolgozhatónak, hiszen a saját korabeli szókincset kívánta szótározni. Be kellett látnia, hogy csak azok a szavak vehetők fel, amelyek általában használatosak (AkadÉrt. 1899 : 73). GÁLDI így fogalmazta meg ZOLNAI GYULA elvi koncepciójának leglényegesebb ellentmondását: „A teljességre való törekvés és a köznyelvi norma tehát Zolnai felfogásában nem egyszer ellentétbe került egymással.” (i. h. 409). Itt hívja fel GÁLDI először a figyelmet a nagyszótár gyűjtésének hibáira: az idegen szavak mellőzésére, a műnyelv feldolgozásában való ellentmondásosságra. Később újra figyelmeztet erre a súlyos hiányosságra (A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban, 28), s csak akkor (1957-ben) veszik tudomásul a szakemberek e szomorú tényt. A nagyszótárnak a népnyelvi anyaghoz és a régi szótárakhoz való viszonyára is csak ekkor derül fény (i. h. 43, 64—6 stb.).

Zolnai felfogásával azonnal vitába szállt BARTHA JÓZSEF „Az új Nagy szótár terjedelme és feladata” című értekezésében, amelyet a Budapesti Philológiai Társaság 1899. május 10-i ülésén olvasott fel, és a Nyr. 28 : 345—9 és 404—7 lapján meg is jelentettek. Igen élesen fogalmazott, de sajnos az idő őt igazolta: „Végre fel fogja ölelni az új Nagy Szótár a szerkesztő tervezete szerint a nyelvújítástól napjainkig terjedő nyelvtörténetet s a mai köznyelvet mindenféle ágazatában, tehát az irodalom, a társalgás, a művészet és a mesterségek nyelvét. Szótárunk tehát valóban a magyar nyelv teljes szótárának készül, s ha a vázolt arányokban elkészülhetne, örök dicsősége lenne a magyar tudományosságnak. Csak az a kérdés, vajjon a jövő szótárának ilyenén arányban való elkészítése lehetséges-e és célszerű-e?” (345). „A dolog úgy áll — írja a továbbiakban —, hogy e szótári munkálatoknak a szerkesztőtől kijelölt rendkívüli arányokban való sikeres foganatosítására az Akadémiának még állami segítséggel sincs kellő anyagi ereje; az ismert csekély díjazásért pedig nem kap annyi dolgozótársat, hogy a szótár legalább a

XX. század végére készen legyen" (346). A külföldi szótárakra hivatkozik, s megjegyzi, hogy „mindegyik csak a köznyelv szótára igyekszik lenni s a régi nyelv és népnyelv szókészletéből mindegyik csak annyit tartalmaz, amennyi a köznyelv egyes szavai fejlődésének feltüntetésére elkerülhetetlenül szükséges" (346—7). Kijelenti, hogy nincs szükség a NySz. pótlására, s ha mégis, akkor se a nagyszótárban történjék ez (348). Az új Tájszótár belátható időn belül megjelenik, tehát a tájszavak gyűjtése is felesleges. Szükség van azonban egy történeti-nyelvújítási és egy mesterségek szótárára. Mindezt azért hangsúlyozza, mert „az új Nsz kizárólagos feladatának... a mai köznyelv szókészletének teljes összegyűjtését" tartja (348). Követeli, hogy a szótár „mutassa ki mai köznyelvünknek — a nyelvújításig visszamenőleg értve ezt — minden egyes szaváról: milyen a legrégebb alakja s milyen változáson ment azóta keresztül [értve ezen a jelentésváltozást is]" (407).

Sajnos SIMONYI ZSIGMOND és BARTHA JÓZSEF figyelmeztetése, okfejtése hiábavaló volt. ZOLNAI GYULA 1909-ben már nyilvánosan beszélt (AkadÉrt. 1909 : 581—94) a rosszul kiválasztott gyűjtők munkájáról és a teljességre való törekvésből származó elvek kudarcáról. Ez a kudarc várható volt. Olyan követelményeket állítottak a gyűjtők elé, amelyet csak szakképzett tudósok képesek teljesíteni. Az a gyűjtési minta, amelyet Vörösmarty Mihály Két szomszédvár I. énekéből és Gyulai Pál Nők a tükör előtt című novellájából készítettek (a Nagy Szótári Szerkesztő Bizottság jegyzőkönyve 1898. június 22.), olyan mértékű tudományos felkészültséget és önállóságot követelt meg, amellyel a legjobban képzett középiskolai tanár sem rendelkezett. Már 1902-ben elhatározták, hogy a gyűjtők közül csak azokat foglalkoztatják, „akik a leghozzáértőbbnek és megbízhatóbbnak bizonyultak". (A 13. ülés jegyzőkönyve, 1902. december 13.). Ekkor határozták el azt is, hogy „elsősorban a remekírók teljes és alapos földolgoztatásá"-ra törekednek, a többi író művét csak „a nyelvújítás története szempontjából" veszik figyelembe. 1902-ben már 551 000 adatot gyűjtöttek össze, s 1903-ban felmerült már a rendezés gondolata is, de elsősorban a tájszókkal és a vegyes adatokkal akartak foglalkozni. (A 14. ülés jegyzőkönyve, 1903. december 7.) 1904-ben 100 munkát dolgoztak fel, ezek között több XIX. század eleji folyóiratot. (A 16. ülés jegyzőkönyve, 1904. december 10.) Itt kell megjegyezni, hogy ZOLNAI GYULA a teljesség elvéről végeredményben sohasem mondott le (Nyr. 31 : 511; a Szótári Bizottsághoz írt, 1907. febr. 12-én kelt levele és az OklSz. Bevezetése).

E korszak azonban nemcsak kudarcokkal volt terhes. Igaz, hogy 1900 és 1906 között már az érdektelenség légkörében zajlottak a Szótári Bizottság ülései. A jegyzőkönyvek szerint a távolmaradók száma egyre szaporodott. Mégis pozitívuma e korszaknak, hogy minden nehézség ellenére meg akarták írni a szótárt (Nyr. 31 : 511). Ennek bizonyítéka, hogy ZOLNAI GYULÁT Németországba küldték, hogy a külföldi szótáriródmalmat tanulmányozza, főleg a német szótárszerkesztői munkásságot: a Thesaurus Linguae Latinae-t és a Grimm-féle szótárt (az 1903. december 7. ülés jegyzőkönyve és AkadÉrt. 1909 : 592—3). Zolnai el is látogatott Münchenbe, Göttingába, Lipcsébe és Berlinbe. De 1906-ban ZOLNAI GYULÁT kinevezték a kolozsvári egyetemre nyilvános rendes tanárnak, s a legközelebbi akadémiai nagygyűlésig (AkadÉrt. 1909 : 593) ZOLNAI VILMOST bízták meg a szótári munkálatokkal, 1907. június 10-én pedig meg is választották e munka irányítójának (A Szótári Bizottság jegyzőkönyvei MTA Könyvtárának Kézirattára).

1906-ban már, 1 012 211 adata volt a nagyszótárnak. SZILY KÁLMÁN felmérve az érdektelenséget, bizalmatlanságot és a gyűjtők munkájának minőségét, határozott lépésre szánta el magát. Egyrészt javasolta a forrásjegyzék kiadását, másrészt a gyűjtők számának csökkentését (A 20. ülés jegyzőkönyve, 1907. január 2.). Ekkor merült fel a feldolgozás szükségessége is. A gondolatokat a következő ülésen határozat követte. Különbizottságot hoztak létre SZILY KÁLMÁN elnökle alatt GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS, ifj. SZINNYEI JÓZSEF, ZOLNAI GYULA, HORGER ANTAL, SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND és TOLNAI VILMOS személyében. A bizottságnak az volt a feladata, hogy pontosan kijelölje a feldolgozandó munkákat és „a feldolgozásban követendő rendet” (A 21. ülés jegyzőkönyve, 1907. március 12.).

A forrásjegyzék 1907-ben napvilágot látott „Jegyzéke a Nagy Sztótar számára 1898—1906 végéig feldolgozott munkáknak” címen. Amikor GÁLDI LÁSZLÓ ezt szemügyre vette, meg kellett állapítania, hogy „a történelmi perspektíva rendkívül leszűkült; az 1740 előtti könyvtermésből csak mintegy 20 munkát dolgoztak fel, s ebből a középkort csak néhány szójegyzékünk és a Gyulafehérvári Glosszák képviselték. Aránylag terjedelmes volt a 18. század második felére vonatkozó gyűjtés, de már ekkor kitűnt a Nagyszótár anyagának egyik súlyos egyenetlensége is: a 18. század forrásai közt az akkori műnyelvnek jóformán minden ága szerepelt, viszont a 19. századi anyag, minél jobban közeledett 1900-hoz, annál jobban leszűkült a szépirodalom nyelvére” (Nyr. 67 : 410). De a helyzet még ennél is rosszabb volt. ZOLNAI GYULA 1907. február 12-én a Sztótar Bizottsághoz írt levelében kertelés nélkül megírta, hogy a forrásjegyzék nem felel meg a valóságnak, hamis. A tudományban kötelező tárgyilagosság jegyében kénytelen vagyok kissé részletesebben idézni a levélből, hogy legalább az utókor előtt tisztázódjon ez a kényes kérdés. „A jegyzék a bizottság előadójának *megkérdezése és fölvilágosításai nélkül* készült s ennek következtében «feldolgozott munkák» címe alatt össze van benne állítva minden mű, amelyből bármi módon s bármily kevés számmal idézet került a Nagy Sztótar adatgyűjteményébe. A jegyzékben u. i. olyan művek vannak, amelyeket a Sztótar Bizottság maga «1898—1906 végéig» *soha senkivel föl nem dolgoztatott*. E művekből az adatok kétféle forrásból kerültek a Nagy Sztótar adatgyűjteményébe: [bekezdés] *a*) Simonyi Zsigmond a bizottságnak rendelkezésére bocsátotta mindazon adatokat, melyeket a Sztótar Bizottság fölállítása előtt a szegény egyetemi hallgatók támogatására annak idején begyűlt pénzadományok fejében ilyen segélyre szorult egyetemi hallgatókkal gyűjtetett. E gyűjtésben tudtommal semmi rendszer nem volt; abból a műből gyűjtöttek, amelyből épen példány állt rendelkezésükre. Hogy melyek e művek, az a feldolgozott művek cédulajegyzékéből és Simonyinak egy lajstromából mindenkor megállapítható. Számuk [ti. a források száma] — emlékezetem szerint — száznál is több. [Bekezdés] *b*) Olyan művek is szerepelnek a «feldolgozott munkák» jegyzékében, melyekből néhány Címszó-jegyzékes gyűjtő minden megbízás nélkül gyűjtögetett, természetesen a Címszó-jegyzékben meg nem levő szókat jegyezgetve ki belőlük. Ezeket az adatokat aztán munkálataink első éveiben el kellett fogadnunk, s amely művekből több ilyen rendszertelen kijegyzést kaptunk, azoknak címét nyilvántartás kedvéért, a későbbi rendszeres földolgozásban való figyelembevétel céljából, följegyeztem és a valósággal feldolgozott művek cédulajegyzékébe helyeztem. A most előadott természetű műveket a cédulajegyzékben igen könnyű megkülönböztetni

azoktól, amelyeket a Szótári Bizottság valóban földolgoztatott.” (Melléklet a 21. ülés jegyzőkönyvéhez)

ZOLNAI GYULA ugyanebben a levélben, amelyet „előadói előterjesztés”-nek nevezett, a nehéz helyzetbe került Szótári Bizottságnak a további munkálatokra nézve, tanácsokat adott: „arra kell fölhívnom a t. Bizottság figyelmét, hogy a január 2-iki ülésen elhatározott *adatrendezést* csupán azon művek adataival tanácsos megkezdeni, amelyeknek feldolgozása eléggé kimerítőnek és megbízhatónak mutatkozik. A fölülvizsgálás alkalmával igen sok gyűjtésen meg is jegyeztem, hogy az illető mű behatóbb kiaknázásra méltó. De amelyeken ezt külön nem jegyeztem is meg, most a *rendezés előtt* még egyszer számot kellene vetni mindegyiküknél: nem volna-e szükséges a belőlük kiírt adatokat hozzáértőkkel kiegészíttetni? Ezt azért kell most, az adatrendezés előtt eldönteni, mert ilyen hiányokra való előrelátással a gyűjtőktől az adatoknak olyan rendben való egymás mellé helyezését kívántam, aminőben a műben egymás után következnek (l. az Utasításokat). Ha pedig ezek az adatok egyszer a rendezés következtében betűrendi helyükre kerültek, akkor az illető gyűjtések kiegészítése többé lehetetlenné válik.” Majd a következőt indítványozza: „Az adatgyűjtés további munkájának vezetését bízva a gyűlés egy szűkebb körű bizottságra, mely kizárólag a *magyar nyelvészet művelőiből* álljon; a bizottság más szakbeli t. tagjait pedig kérje föl szakjuk irodalmának szótári földolgozására, illetőleg szakjuk műnyelvének összeállítására.” Ez a javaslat azért olyan fontos, mert 1905-ben megállapították, hogy a nyelvészek nem voltak hajlandók a munkában részt venni. ZOLNAI kívül csak SIMONYI ZSIGMOND dolgozott a bizottságban. (A 18. ülés jegyzőkönyve, 1905. december 19.) ZOLNAI GYULA egyébként élete végéig kapcsolatban maradt a nagyszótári munkálatokkal. 1907. április 4-én kelt levelében leírja a nagyszótári adatgyűjtés módszereit (vö. AkadÉrt. 1909 : 585—6), és kifejti véleményét a napisajtó nyelvének értékéről: „A nyelvet életében kell megfigyelni és életének egyik legközvetlenebb és leghozzáférhetőbb irodalmi nyilvánulása a napisajtó.” (A 23. ülés jegyzőkönyvének melléklete) Megírta a bizottság 1898—1906. évi történetét (AkadÉrt. 1909 : 581—96), s az adatgyűjtést folytatta 1949 augusztusáig egy napilap (előbb a Budapesti Hírlap, később más napilap) napról napra történő megfigyelésével. Ezek újságkivágatok, amelyek az MTA Nyelvtudományi Intézetének birtokában vannak, SÁGI ISTVÁN szerint „ez az ötven éven keresztül végzett gyűjtés egyik nagyértékű forrása lehet a XX. század irodalmi nyelvének” (MNy. 46 : 286). Ez az anyaggyűjtés azonban nem volt zavartalan (l. Zolnai Gyula leveleit Tolnai Vilmoshoz). Eleinte ZOLNAI szabályos cédulákat készített, majd utalásokat, végül 1922. szeptember 25-ről keltezett levelében megírta, hogy „erre az áldozatra tovább — sajnos — nem vállalkozhatom . . . Csak annyit tehetek meg immár, hogy az illető lappéldányoknak aláhúzatott oldalait féretegyem és pontosan beszolgáltassam”.

Tolnai Vilmos törekvései

Az előző korszakban 1898-tól 1911-ig 1703 műből 1 400 000 adatot gyűjtöttek össze (AkadÉrt. 1912 : 630). TOLNAI VILMOS lelkesedéssel folytatta a munkát (uo. 623). 1907-től 1925-ig vezette a nagyszótári munkálatokat. Ügyes és leleményes volt. Kimutatást készített az egyes művekből nyert adatokból (630), a gyűjtők számáról, azok munkájáról évekre bontva 1898 és 1911

között. Ekkor már feldolgozták a XVIII. század második felének irodalmát, s át kellett térniök a XIX. század anyaggyűjtésére. (Itt meg kell jegyeznem hogy a nagyszótári cédulaanyagban egy-egy szóra a legtöbb és legértékesebb adat ma is a XVIII. századból áll rendelkezésünkre.) **TOLNAI** felismerte, ha tovább akarnak haladni, s belátható időn belül szótárrá akarják szerkeszteni cédulaanyagukat, le kell mondani a teljesség elvéről. „A kiaknázandó források számát tehát apasztani kell, s a mi Nagy Szótárunk alapjául is az irodalmi és társalgási nyelvet kell vennünk.” (631) Olyan írókat kell feldolgozni, akik a népnyelvből és a beszélt nyelvből merítettek. „Ide számítandók — írja — főleg a hírlapok és folyóiratok, melyek legjobban mutatják a társalgási és köznyelv változásait, mert közvetlenebb kapcsolatban vannak az étellel és sokszor előkészítői az irodalmi nyelvnek” (631). Érvként a XVIII. század végi folyóiratok adataira hivatkozik. Ennek a szemléletnek az eredménye, hogy **Jóka Mór**nak és **Mikszáth Kálmán**nak a legjelentősebb műveit feldolgozták, természetesen erről már **Simonyi Zsigmond** tervezetében is volt szó. (Lásd a nagyszótár forrásjegyzékét.) Nem értek egyet **GÁLDI LÁSZLÓ**val abban, hogy **Tolnai Vilmos** a „költészetet” (vagy esetleg az azon értett szépirodalmat) állította volna középpontba. **Tolnai** felolvasásában a költői művek feldolgozása ugyanolyan súllyal szerepel, mint a társalgási nyelv. A nagyszótári anyagban sem találtam arra semmilyen nyomot, hogy bármelyik szóra vonatkozó adattárban hemzsegnének a XIX. századi költőktől vett idézetek. Az igaz, hogy sem újságnyelvi, sem más köznyelvi adatok sincsenek. Sajnos azonban igen gyakori az ismétlődő szolás, fordulat, közmondás, de szókincsünk egyik-másik szavára még adat sincs a XIX. századból. Abban azonban igaza van **GÁLDI**nak, hogy **Tolnai**nak a műszavak gyűjtéséről vallott felfogása („A tudományos és egyéb szakmunkából csak azokat lehet kiszemelni, melyek a maguk terén időben elsők voltak” i. h. 632) a nagyszótár sajátos helyzetéből adódott, s „igazolta volna a 18. század műnyelvének viszonylagos túlsúlyát” (Nyr. 77 : 410), hiszen a XIX. századból nem gyűjtöttek ilyen természetű anyagot. A NySz. pótlása mint elv továbbra is érvényben volt. Méginkább igaza van **GÁLDI**nak abban, hogy megdöbbenő, hogy **Kossuth Lajos** életművét nem dolgozták fel (uo. 412). Ez természetesen nemcsak **TOLNAI VILMOS** hibája, hanem a későbbiekben **MELICH JÁNOS** és **SÁGI ISTVÁNÉ** is. (Megjegyzendő azonban, hogy 1916-ban feldolgozták **Kossuth Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Pest, 1841** című művét. De ez valójában semmi.) **Hogy Vasvári Pál** vagy **Táncsics Mihály** neve nem szerepel a forrásjegyzékben, azon már csodálkozni sem lehet, hiszen ez nem egyéb, mint a konzervatív politikai közgondolkozás tükörképe. Hogy a folyóiratokat nem dolgozták fel becsülettel (**GÁLDI** uo. 412), annak anyagi oka volt. Egyébként **Arany János** és **Petőfi Sándor** műveit sem dolgozták fel kellőképpen (vö. **ORSZÁGH LÁSZLÓ**: Nyr. 77 : 393). Sőt **Kazinczy** levelezését sem vizsgálták meg, pedig abból lehetett volna a meghonosodott idegen szavakra anyagot gyűjteni.

Visszatérve **TOLNAI VILMOS** 1912-es beszámolójára, az a maga idejében heves polémiát váltott ki. **SEBŐK LAJOS**, *A magyar szókincs hontalanjai* című dolgozatában (Nyr. 42 : 158—63) megtámadta a nagyszótár munkálatait, kijelentette, hogy „nagyjában olyannak ígérkezik tehát, mint . . . a Nyelvtörténeti Szótár”. Felveti azt a kérdést (amely a mai napig is függőben maradt), hogy amennyiben a Nagyszótár a NySz. pótlása, mi történik az 1700 és 1750 között megjelent forrásokkal, nem marad-e földolgozatlan ennek az ötven évnek az irodalma. A szerző példákkal mutatja meg, hogy milyen értékes

szótörténeti adatok tárhatók fel ebből a korból. SZILY KÁLMÁN megvédi a NySz-nak és a nagyszótárnak az eredeti koncepcióját: a régi nyelvi adatok a nyelvtörténeti, a „mai irodalmi nyelv összes szókincse egy külön szótárba, az újabban elfogadott műkifejezés szerint, az ún. Nagyszótárba”, a táj-szavak pedig táj-szótárba gyűjtendőek össze (MNy. 9 : 235). BÉLTEKY KÁLMÁN, Irodalmi nyelvünk szókincse című cikkében (Nyr. 42 : 229) RUBINYI MÓZES előző felhívására válaszképpen felveti azt a kérdést, hogy a múlt századbéli írók nyelvének szótani feldolgozásával vajon a nyelvművelést akarják-e előmozdítani, vagy pusztán nyelvtörténeti adatokat szeretnének gyűjteni. A szerkesztőség szerint ez elvi tisztázásra várt (231).

Nem áll érdekében a nagyszótár 50—60 évvel ezelőtti munkáját védelmezni, de nyilvánvaló, hogy a kapott pénzüsszegekből (AkadÉrt. 1912 : 633) tíz-tizenkét állandó gyűjtővel sem lehetett alapos munkát végezni (632). A Régi irattárban több olyan levelet őrzünk, amelyből nyilvánvaló, hogy egyes gyűjtők legjobb egyéni szándékuk ellenére sem tudták a megkövetelt mennyiséget produkálni, mert vagy idejük, vagy anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy ingyen dolgozzanak. Később az I. világháború akadályozta a munkát. Az anyagi feltételek egyre romlottak, s a gyűjtők közül is többeket katonai szolgálatra hívtak be (Régi irattár 1915-i, 1916-i levelezése). Ekkor kapcsolódott be a munkába CSÚRY BÁLINT is, ő a zsúfolt iskolai munkával indokolta a munka lassúságát (uo. 1917).

SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. 1919-i számában újra leközi a nagyszótárra vonatkozó 1898-i legfontosabbnak vélt dokumentumait: MADARÁSZ JÓZSEF interpellációját és WLAŠSICH GYULA bejelentését (Szótáraink történetéhez Nyr. 48 : 126—30). A Tanácsköztársaság idején megfogalmazott nyelvtudományi tervzetben pedig ezt írták: „Folytatni kell az akadémiai nagy szótárnak immár húsz év óta folyó munkálatait is. Fontos lenne e célra egy külön bizottság szervezése, amely első sorban gondoskodnék az eddig gyűjtött anyagnak sürgős rendezéséről, de egyúttal a további anyaggyűjtés rendszeres folytatásáról. Nem szabad paragon hagyni az 1750-től 1800-ig terjedő időt. Olyan gyűjtőkre kell bízni a munkát, akik már eddig is irodalmi jelét adták ebbeli képességüknek, nyelvtörténeti tudásuknak” (Tudományos feladataink a nyelvészet terén Nyr. 48 : 98. Ehhez vö. még KIRÁLY PÉTER NyelvtudÉrt. 65: 32—40.). 1919. XI. 22-én Simonyi Zsigmond meghalt.

Először a háború, majd az ellenforradalom és az infláció súlyos helyzetet teremtett a nagyszótár munkálataiban (l. MNy. 17 : 39, valamint az 1918—1922-i jegyzőkönyveket). TOLNAI VILMOS 1921-ben azt írta, hogy ha „a Szótári Bizottság ezt az összeget [5000 koronát évenként] nem kapja meg, akkor a további munkálatok megszakadnak s ennek a nemzeti és tudományos jelentőségű nagy műnek, melyre eddig harmadfélszázézer koronát és huszonkét esztendői munkát fordítottunk, ennek a műnek léte van veszélyeztetve. Tudjuk pedig, hogy tudományos munkának megszakítása, felfüggesztése pótolhatatlan kárral jár, az akadálytalan folytonosság ép olyan életszükséglet, mint az élet más ágainak” (1921. február 28-i jegyzőkönyv melléklete). Itt sorolja fel azoknak a gyűjtőknek a nevét is, akik 1919-ben és 1920-ban a nagyszótárnak dolgoztak: KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN, KOVÁCS DEZSŐ, LOSONCZI ZOLTÁN, PUTNOKY IMRE, SÁGI ISTVÁN, SZIDABOVŠKY JÁNOS, TOLNAI VILMOS, VELLEĐITS LAJOS, ZOLNAI GYULA. Magában a jegyzőkönyvben a folyó munkáról a következő bejegyzés található: „[Tolnai szerint] a gyűjtéseknek az irodalmi anyagon túl való kiterjesztésére a mostani szűkös időben gondolni sem lehet. Az egyes

tudományszakok nyelvét szakszótárak és szakkönyvek anyagából kell méríteni. Mágócsy ehhez megjegyzi, hogy az eddig feldolgozott szakmunkák jegyzékét közölni kellene az illetékes szakemberekkel, kik megjelölnék a szükséges kiegészítéseket és 10—10 évi körökben a még feldolgozandó műveket”.

1921-ben megjelent az Utasítások második kiadása: Utasítások a Magy. Tud. Akadémia Nagy Szótára adatgyűjtőinek címmel. Ugyanebben az évben a Szótári Bizottság komoly könyvállománnyal szaporodott. Ekkor már tizen dolgoztak a szótár munkálatain: HORVÁTH ENDRE, KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN, KOVÁCS DEZSŐ, LOSONCZI ZOLTÁN, MÉSZÖLY GEDEON, NÉMETH GÁBOR, SÁGI ISTVÁN, SZIDAROVSKY JÁNOS, VELLEDETS LAJOS és ZOLNAI GYULA. A munka mégis igen lassan haladt (1922. május 29-i jegyzőkönyv). Éppen ezért csodálatra méltó az az optimizmus, amellyel TOLNAI VILMOS a szakirodalomban már idézett (Nyr. 77 : 410) nyilatkozatot adta 1922-ben az Új Nemzedéknek. Érdekes azonban, hogy mit mondott Tolnai a szótár tartalmáról: „Hozzávetőleg 200 000-re tehető ma a magyar nyelv szókincse . . . Persze ebben a szótárban benne lesznek, mind a tö-, származék és összetett szavak is, valamint a szólások, közmondások s nem csak a különösek, hanem az egészen közönséges szók is, hogy a magyar nyelv kincsét a maga teljességében tartalmazhassa.” (1922. febr. 19, 7) Fel akarta dolgoztatni a műszókincset, az újságok nyelvét, az idegen szavakat, jelezni kívánta az első előfordulást, és ha a szó eltűnt a nyelvből, az eltűnés idejét is. Tehát megint előkerült a teljesség igénye, s a munkát 1920-ig akarták kiterjeszteni, amikor még csak 1860—1875 közötti időszakban dolgoztak! S mindezt 8 év alatt 1930-ig akarták elvégezni! A 20-as évek elején még SZILY KÁLMÁN volt a Szótári Bizottság elnöke és TOLNAI VILMOS az előadó. Az addig 4000 korona állami segély helyett az 1923/24-i iskolai év óta évről évre 12 középiskolai tanárt rendeltek be a nagyszótári munkára. 1923-ban SÁGI ISTVÁN, HORVÁTH ENDRE, RÉZLER GYULA dolgozott a szótáron, valamint fél munkaidőben PUTNOKY IMRE, VÁRADY ZOLTÁN, PRÓNAI LAJOS, PITROFF PÁL, SÁNDOR VENCEL, GALAMB SÁNDOR, OLLÉ ISTVÁN, NAGY JÓZSEF BÉLA, KASTNER JENŐ vettek részt a munkában (a 42. jegyzőkönyv melléklete). Ugyanők dolgoztak 1924-ben, de más munkamegosztásban, FÖLDÉSSY GYULA is bekapcsolódott a munkálatokba. 1924-ben a szótárnak 2 551 910 adata volt (l. uo.). SZILY KÁLMÁN 1924-ben meghalt. 1925-ben TOLNAI VILMOST a pécsi egyetem tanárává nevezték ki, s ezért lemondott a Szótári Bizottság előadói tisztéről (a 43-ik ülés jegyzőkönyve, 1925. okt. 15.). Lemondását elfogadták, és GOMBOCZ ZOLTÁNT választották meg előadóvá (uo.) Ugyanekkor SZINNYEI JÓZSEF volt a Szótári Bizottság elnöke. TOLNAI ugyan „megvált a gyűjtés vezetésétől, de tovább is érdeklődéssel figyelte a szótár ügyét. Akadémiai rendes tagsági székét 1935-ben «Szótári tanulmányok s a teljes szótár» című értekezésével foglalta el . . . a magyar betűrendről szóló tanulmányát pedig azzal a céllal írta . . . hogy a nagyszótári anyag rendezésének segítésére legyen” — írta SÁGI ISTVÁN (MNy. 33 : 287). Erre még visszatérek.

A nagyszótári munkálatok 1926—1952 között

Ebben a korszakban előbb GOMBOCZ ZOLTÁN, majd MELICH JÁNOS, végül SÁGI ISTVÁN volt a szótári munka vezetője. E három név első pillantásra három szakasz gondolatát idézi fel. Sajnos azonban itt egy egységes folyamatnak, a teljes kudarnak lehetünk tanúi.

GOMBOCZ ZOLTÁN vezetésével 1926-tól ugyanabban az ütemben folytatódott a munka, mint az előző években. A Szótári Bizottság 1926-i munkásságáról szóló jelentésben olvashatjuk, hogy tizenegy beosztott tanár végzett anyaggyűjtést (most már a bizottság helyiségében). PUTNOKY IMRE és SÁGI ISTVÁN az ellenőrző és rendező munkában is részt vettek, s a berendelt gyűjtőkön kívül ZOLNAI GYULA és SZIDAROVSKY JÁNOS küldött be szótári adatokat (a 44. jegyzőkönyv melléklete). Az 1928-i akadémiai nagygyűlés a Szótári Bizottság tagjává a következő akadémikusokat választotta meg: az I. osztályból: GOMBOCZ ZOLTÁN, GYOMLAY GYULA, HERCZEG FERENC, MELICH JÁNOS, MÉSZÖLY GEDEON, MUNKÁCSI BERNÁT, NÉGYESY LÁSZLÓ, NÉMETH GYULA, SZINNYEI JÓZSEF, TOLNAI VILMOS és ZOLNAI GYULA rendes és levelező tagokat; a II. osztályból hat, a III. osztályból pedig három akadémikust. Közöttük volt HÓMAN BÁLINT is. A Szótári Bizottság elnökévé SZINNYEI JÓZSEFET, előadójává pedig GOMBOCZ ZOLTÁNT választották (a 45. ülés jegyzőkönyve). A Szótári Bizottság 1928-i jelentésében ugyanarra a teljességre való törekvésre található meg, mint 1899-ben Zolnai Gyula elképzelésében. „A szótár terve szerint föl kell használni a Nyelvtörténeti Szótárban összehordott és a Nyelvtörténeti Szótár kiegészítésére közzétett nyelvtörténeti anyagot, föl kell dolgozni a nyelvújítás óta napjainkig terjedő irodalmat, az élő nyelvet, főképp a művelt társalgás nyelvét s a népnyelv egész szókincsét, föl kell venni a szótárba a művészetek, tudományok és mesterségek magyar műszavait és kifejezéseit, továbbá a szólásokon kívül a közmondásokat is; az idegen szók közül csak a meghonosodottak kerülhetnek bele a szótárba, a tulajdonnevek közül mint címszók csupán a keresztnemek vehetők fel, ezek közül is csak a meghonosodottak, a helynevek mellőzendők, de a magyar szókból képzetteknek legrégebb adatai az illető köznevek alatt esetleg idézhetők.” Ezt a beszámolót Gombocz Zoltán írta alá. Ebben a szemléletben benne van GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS Etimológiai Szótárának teljességre való törekvése is.

1928-ban teljes heti óraszám alól való felmentéssel HORVÁTH ENDRE, RÉZLER GYULA, FÖLDESSY GYULA, KARÁCSONY SÁNDOR és HAJDÚ JÁNOS, fél óraszám alól való felmentéssel SÁGI ISTVÁN, PUTNOKY IMRE és SZENTMIHÁLYI GYULA dolgozott a nagyszótáron (az 1928-i jelentés szerint). Az adatok száma ekkor 2 780 710. Kijelentették, hogy a XIX. század végi jelesebb írókat és annak a századnak elején megjelent folyóiratokat még fel kell dolgozni. Valamit ebből az ígéretből teljesítettek is. „A feldolgozott művek cédulakatalógusa” szerint például (önkényesen ragadva ki a szerzőket) Thury Zoltán Regénymesék című novelláskötetéből Horváth Endre gyűjtött 1934-ben, Bródy Sándor műveiből 1935–1936-ban egyet-egyet Földessy Gyula, Rézler Gyula és Horváth Endre cédulázott ki, Ady Endre 1899-i verseit 1934-ben Földessy Gyula, Tömörkény István Jegenyék alatt című művét 1941-ben Rézler Gyula, Iványi Ödön A püspök atyafisága című regényét 1937-ben Koczogh András dolgozta fel. Érdekes, hogy például Tolnai Lajos prózájából vagy Ambrus Zoltán műveiből különböző korszakokban merítették adatokat. Zolnai Gyula már 1904-ben 34. sorszámmal gyűjtött Ambrus Holdenis Meta című fordításából, többi művét pedig 1933–1940 között Horváth Endre, Karácsony Sándor és Koczogh András dolgozta fel. 1933-ban 3 163 210 adatuk volt (l. az 1933-as jegyzőkönyveket). 1935-ben pedig kimutatást készítettek a dobozok számáraól.

Már GÁLDI LÁSZLÓ összegyűjtötte a korabeli sajtóviasszhangot (Nyr. 77 : 410–11), én most csak utalok a Magyarország 1934. október 24. számában

megjelent riportra, amelyben arra a kérdésre, hogy mi lesz a nagyszótárban, az volt a válasz, hogy a „Halotti Beszéd óta minden-minden”, a NySz., az EtSz. anyaga és „az új szaporodás”. Ez a romantikus szemlélet vezetett azután ahhoz a csödhöz, amely tíz év múlva bekövetkezett.

TOLNAI VILMOS Szótári tanulságok s a teljes szótár címmel tartotta meg 1935. május 6-án akadémiai székfoglaló előadását. A nagyszótár teljességlvének taglalása közben feltette a kérdést, hogy melyek „azok a határok, melyek közt a szótár teljessége megközelíthető; s melyek azok a módok, melyek segítségünkre lehetnek?” Válasza világos. „Mindenekelőtt el kell választanunk a forrásokat, melyekből a szótár anyagát merítjük: az élő és írott nyelvét. Nagy szótáraink, főleg pedig az új Nagy Szótár tanulságai azt mutatták nekem, hogy nyelvünk szóanyagának *rendszeres* felgyűjtése csak írott emlékek alapján történhetik . . . Ám az írott emlékek nagy tömege is megoldhatatlan feladatot ró a gyűjtésre . . . [Ézért] A lehető legnagyobb teljességet szerintem csak két eszköz biztosítja: az egyik az egész anyagnak kisebb történeti egységekre, szakaszokra való osztása; a másik: minden szakasz számára egy-egy ellenőrző és irányadó gyűjtésnek: vezérszótárnak a szerkesztése” (NyK 49 : 275—6). Tehát nyelvtörténeti szótárt akart és a következő felosztásra gondolt: I. A szórványemlékek szótára; II. A kódexek szótára; III. A legrégebb nyomtatványok szótára; IV. A XVII. század szótára; V. A nyelvújítás korának szótára; VI. A XIX. század szótára az Aurorától 1900-ig; VII. A legújabb magyar nyelv szótára. Ehhez járulna a hírlapi nyelv feldolgozása (i. h. 277). A vezérszótárral kapcsolatos elgondolása nem volt eredeti (NyK. 26 : 375—6), s tartalmában ma már teljesen elavult. De tudománytörténeti szempontból érdekes. A szórványokat teljesen feldolgozandónak tartotta, tehát azok szótározásához nem kellett segédeszköz. A kódexek korára vezérszótárként a Jókai-, Bécsi-, Münchener-, Apór-kódex teljes feldolgozását, a nyomtatványok korára Sylvester munkáit, a XVII. századra Pázmány Péter valamennyi művét, a nyelvújítás korára Faludi Ferenc írásait, a XIX. század első felére Vörösmarty Mihály, a XIX. század második felére Arany János és Jókai Mór műveit akarta feldolgoztatni vezérszótárként. Határozott véleménye volt a nagyszótár pillanatnyi munkálatairól is. „Azt tartom, hogy a gyűjtést a XIX. század végéig folytatni kell, de csupán az irodalom legjellemzőbb műveiből s a napisajtó egy-egy példányából, s azután rögtön a rendezéshez, majd a szerkesztéshez fogni” (i. h. 279).

GOMBOCZ ZOLTÁN 1935. május 1-én meghalt. A Szótári Bizottság 1935. június 19-én tartott 49. ülésén a nagyszótár előadójául MELICH JÁNOST választották meg. MELICH JÁNOS, amikor 1938-ban lemondott, arra hivatkozott, hogy csak azért vállalta el három évvel előbb az előadói tisztet, mert SÁGI ISTVÁN akkor még nem lehetett megválasztani (51. jegyzőkönyv, 1938. október 14.).

1936-ban elhatározták, hogy „az adatgyűjtés mellett a Bizottság megkezdje a már több mint hárommillió adatból álló szótár anyagnak betűsorba és szavak szerint való rendezését” (1936/11. jegyzőkönyv). Egyelőre az 1750—1900 közé eső gyűjtéseket akarták rendszerezni. SÁGI ISTVÁN tervet is készített, amely a nagyszótár Régi irattárában ezen a címen található meg: „A Nagy Szótár adatainak rendezése Tervezet. Összeállította Sági István előadóhelyettes 1936”. Mint képzett fiatal nyelvész ekkor kerül a nagyszótárhoz GÁLDI LÁSZLÓ. A bizottság LAKÓ GYÖRGY és TECHERT JÓZSEF áthelyezését kérte. Ők vidéken voltak akkor középiskolai tanárok (l. az 1936-os jegyzőkönyveket).

A Szótári Bizottság 1938. október 14-én tartott ötvenegyedik ülésén tagjaivá választotta NAGY J. BÉLA, PAIS DEZSÓ és SÁGI ISTVÁN levelező tagot. A bizottság előadójává pedig SÁGI ISTVÁNT. Az anyaggyűjtés lassú ütemben folyt. 1939-ben 3 500 985 adat volt (l. az 1939. évi jelentést). GÁLDI LÁSZLÓ így emlékezik vissza erre a korszakra: „bizonyos, hogy az akkori, nem hivatalos megbeszélések során két elgondolás kristályosodott ki: az egyik szerint, melyet különösen a szótár fiatalabb munkatársai képviseltek, a mű korhatárát egyelőre a 19. század végét kellett volna választani; a 20. századi anyag újabb gyűjtés alapján külön műbe kívánkozott. A másik felfogás szerint, melyet szóbeli nyilatkozataiban különösen Melich János képviselt, a Nagyszótárnak — bár a 20. század nyelvének feldolgozására még kísérlet sem történt — napjainkig kellett volna követnie az irodalmi nyelv fejlődését, és amint láttuk ez volt Szinyei József nézete is” (Nyr. 77 : 411).

Nem áll módomban mindenkit felsorolni, aki 1945 előtt a nagyszótáron dolgozott. A szótár életében azonban igen fontos állomás az anyagrendezés, ezért álljon itt azoknak a neve, akik az irattári bizonyítékok alapján e munkában részt vettek: BABOSS ERNŐ, GÁLDI LÁSZLÓ, GÁLOS FERENC, HAJDU JÁNOS, HORVÁTH ENDRE, HORVÁTH KÁROLY, KAMOCSEY DEZSŐNÉ, KARÁCSONY SÁNDOR, KELEMEN JÓZSEF, KOCZOGH ANDRÁS, LAKÓ GYÖRGY, LAVOTHA ÖDÖN, MOLNÁR OLGA MÁRIA, PUTNOKY IMRE, RÉZLER GYULA, SÁGI ISTVÁN, SZABÓ DÉNES, SZABÓ ZOLTÁN, SZIDAROVSKY JÁNOS, TECHERT (TOMPA) JÓZSEF, TECHERT (TOMPA) JÓZSEFNÉ, TÓTH MAGDOLNA. De a rendező munkán kívül még anyagot is gyűjtöttek. 1944-ben eljutottak 1900-ig, de a rendezési munka félbeszakadt.

A felszabadulás után SÁGI ISTVÁN jelentette az Akadémianak, hogy a nagyszótári anyag hiánytalanul átvészelt Budapest ostromát (a Szótári Bizottság 2/1945-i irata). ZOLNAI GYULA folytatta anyaggyűjtő munkáját (az 1/1946-i irat). Ezenkívül némi adatgyűjtés és adatrendezés is folyt 1945-ben. A Magyar Tudományos Akadémia a koalíciós időkben válságba került, s évek teltek el, míg újjászületett (SZELEI LÁSZLÓ, A Magyar Tudományos Akadémia újjászületése 1945—1949 Magyar Tudomány 14 : 780—90). Nyilvánvaló, hogy a nagyszótári munka századrangú kérdéssé vált, bár történtek kísérletek a munka továbbfolytatására (lásd az 1946-ból származó jegyzőkönyveket). Végeredményben 1945 és 1950 között a nagyszótáron nem dolgoztak (Házi levéltár 1950/1, 2 és 1951/2, valamint GÁLDI LÁSZLÓ Nyr. 77 : 411). 1949. február 25-én megalakult a Magyar Tudományos Tanács (vö. Magyar Tudomány 14 : 247—53), amelynek feladata volt „1949 végéig olyan tudományos terv készítése, amely 1950-el kezdődő 5 éves tervbe szervesen beleilleszkedik” (uo. 511). Így 1949-ben a Magyar Tudományos Tanács keretén belül működő szakbizottság elkészítette „A magyar és finnugor nyelvtudomány ötéves tervé”-t, amelynek A régi magyar nyelvről szóló II. bekezdésű tervének 4. pontjaként szerepel „Az akadémiai Nagy Szótár anyagának rendezése és hozzáférhetővé tétele” (MNY. 45 : 99).

1950 nyarán a Nyelvtudományi Intézet SZABÓ DÉNES közvetítésével megőrzésre átvette a Szótári Bizottság ingóságait s a kb. 4 000 000 cédulát (Házi levéltár 1950/1, 2 és 1951/2). Valószínűleg ekkor került az irattár is az intézet birtokába. Szabó Dénes javaslatára a készülő Értelmező Szótár céljára kiemelték mintegy 450 000 cédulából álló XIX. századi klasszikus íróktól származó szóanyagot, s azt rendezték is. ORSZÁGH LÁSZLÓ 1951. május 9-i jelentése feladatként tűzte ki többek közt az anyag szoros ábécérendbe szedését, mert

akkor még csak az első két betű szerint lehetett megtalálni az adatokat. Szükségesnek tartotta az elvek tisztázását, s ennek szellemében az egyenetlen anyaggyűjtés lezárását (uo. 1951/2.). GÁLDI LÁSZLÓ szerint is az „anyag új életre akkor kelt, és használhatóságának, sőt túlzás nélkül mondhatjuk, felbecsülhetetlen értékének akkor adta első tanújelét, amikor számos költözés után, megindultak az Értelmező Szótár munkálatai” (Nyr. 77 : 411).

Nem feladatom, hogy az eltelt húsz év nagyszótári terveivel és munkateljesítményével foglalkozzak. E munkálatok jellegéről, mennyiségéről és minőségéről a munkát irányító és abban részvevő szakembereknek kell nyilatkozniok. Az köztudomású, hogy az anyagot több ponton (elsősorban a bírált hiányok terén) kiegészítették, kb. 1 000 000 cédulával szaporították, az adatokat ellenőrizték és rendezték. Próbacímzavakat készítettek, amelyek folyóiratokban meg is jelentek: a *dalabáj*-tól *daliá*-ig (Nyr. 84 : 182—96, különnyomatban is), a *fa* (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 11 : 151—72), a *kiad* és a *sárga* (uo. 13 : 330—53). A Nagyszótári Csoport különgyűjteményként kezeli az 1951-ben kiemelt, az Értelmező Szótárba bedolgozott, majd a nagyszótárnak visszaadott anyagot. A XX. századi anyaggyűjtést most rendezik, de meg kell mondani őszintén, hogy ez bizony igen hiányos. Ebből a korból is vannak különgyűjtemények: elsősorban a Zolnai-féle újságkivonatok, Ady Endre-szógyűjtemény stb.

Maga a XVIII—XIX. századi törzsanyag szoros ábécérendbe szedve a kutatók rendelkezésére áll. Nagy haszonnal forgatta és forgatja a TESz. szerkesztő gárdája, a XVIII. századi gyűjtésből és a KazLev. kiegészítéséből sok adatot dolgoztak bele a szótárba. Több kutató használta fel egyéni tudományos munkájában. Valóban a nagyszótári anyaggyűjtésnek minden hibája és hiányossága ellenére az 1750—1900 közötti időben igen értékes adatai vannak. A XVIII. századi gyűjtésről — amint láttuk — minden szakembernek egyaránt pozitív volt a véleménye. De a XIX. századi gyűjtőkörből is értékes példákat lehet felhasználni. Gyakran meglepően sok és érdekes adat áll rendelkezésünkre. Például igen figyelemre méltó azoknak a szavaknak a cédulaanyaga, amelyre az első, eredeti utasítás szerint nem kellett adatokat gyűjteni, mert mindennapi szavak lévén, csak az új jelentésárnyalatot kellett figyelembe venni. Négy szót soroltak fel: *víz*, *ház*, *kenyér*, *asztal*. Mind a négy szógyűjteményben jóval több adat áll rendelkezésünkre, mint ahogy eredetileg akarták. A *víz* cédulaanyaga elég sok, 1747-ből már van adat, sok szólásban, átvitt értelemben, de eredeti jelentésben is akad. A *ház*-ra hat csomag cédula van, ha kétszázzal számoljuk, ez akkor is 1200 példa. Sok XVIII. századi adat van, de több XIX. századi. Rengeteg a szólásbeli példa, de van 'család', 'társaság', 'könyvtár', 'magtár', 'parlament', 'színház', 'kórház', 'nyilvánosház', 'bolondok háza' jelentésben is. 'Épület' értelemben csak egy adatot találtam. A *kenyér* szóra nagyon sok az adat, döntő többség átvitt értelmű, de van konkrét jelentésben is. Az *asztal* szóra közepes mennyiségű adat van, általános jelentésben több a XIX. századból, ezzel szemben 'fésülködő asztal' értelemben már a XVIII. századból van példa. Ez a kis összeállítás jól példázza, hogy az eredeti gyűjtési szempontokat megváltoztatták. De vannak igék is, amelyeknek példatára igen gazdag. Ilyen a *fog* ige és segédige, amelynek adataiból össze lehetne állítani az ÉrtSz.-ban adatolt jelentéseket. Gazdag anyaga van például a *hull(ik)* igének és származékainak, nem is beszélve azok összetételeiről. Itt felmerül az a kérdés, hogy az olyan adattal, mint a Verseggy Ferenctől való *hullad* (amely nem más, mint egyszerű kikövetkeztetés a *hulladék*-ből), mit lehet kezdeni, be kell-e

egyáltalán sorolni. Nagyon érdekes a *vissza* határozó és igekötő adattára, amely kb. 15 000 cédulából áll. Gazdag anyaga van az *arc* és *orca* szóra. Nagyon jó példák vannak a *tea* főnévre 1760-tól. Rengeteg összetétele van s mintegy párhuzamosan a *teás* előtaggal (*teakanna* ~ *teáskanna* stb.). A *viszontag* szóra természetszerűleg több a XVIII. századi anyag. A *viszontagság*-ra érdekes adatok vannak mindkét jelentésben. Az *új* melléknévre, illetőleg főnévi használatára, összetételeire pedig 1763- és 1785-től értékes példák találhatók. E találmásra kiragadott esetekből is világos, hogy a nagyszótár XVIII. századi gyűjtését érdemes kiegészíteni, továbbfejleszteni és idővel szótárrá szerkeszteni.

Összefoglalóul meg kell jegyeznem, hogy dolgozatomat — amint azt már a bevezetőben jeleztem — azért nevezem vázlatnak, mert több olyan összefüggése van e szótári anyag első terjedelmes szakaszának, amelyet csak érinteni tudtam, kidolgozására hosszabb kutatómunka kellene. Ilyen probléma első-sorban az irodalmi nyelvi normáról vallott nézetek változása e hosszú korszak során. Nagyon fontos összetevője az anyaggyűjtés hullámzásának az előzményekhez (a XVIII—XIX. század fordulóján megjelent szótárakhoz, a CZUCZOR—FOGARASI „nagyszótár”-ához, BALLAGI MÓR szótáraihoz, a Nyelvtörténeti Szótárhoz), a párhuzamos anyaggyűjtésekhez és a megjelent szótárakhoz (a Magyar Nyelvőr-beli népnyelvi és műszókinés gyűjteményekhez, az NyŰSz-hoz, MTSz-hoz, az OklSz-hoz és FRECSKAY JÁNOS Mesterségek szótárához) való viszonya. Nem lenne érdektelen GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS Magyar etymológiai szótárával való összevetés sem. Bár igyekeztem a felmerülő elvi kérdéseket is összefoglalni, de ezeket is csak elmélyült tudománytörténeti kutatások során lehet teljesen tisztázni. Remélem azonban, sikerült szak-közvéleményünk számára e 75 éves munka jellegére fényt deríteni.

R. HUTÁS MAGDOLNA

A finnugor nyelvészet oktatása a turkui egyetemen

Finország első egyetemét 1640-ben alapították Turkuban. 1812-ben Turku helyett Helsinki lett az ország fővárosa, és az egyetem is az új fővárosba költözött.

A jelenlegi turkui egyetemet 1920-ban alapították. Az egyetem tanrendjében kezdettől fogva szerepelt „A finn nyelv és rokonai” nevű szaktárgy. A szak professzorai magyar és finnugor nyelvészeti előadásokat is tartottak (l. LAKÓ: NyK. 66: 437.)

1962-től a tanszék a finn nyelv tanszéke néven működik (l. OSMO IKOLA, Das Institut für die Finnische Sprache der Universität Turku, FUF. 39), de továbbra is ez a tanszék foglalkozik a balti-finn nyelvek oktatásával. Ennek keretében észt lektor működik, aki kezdő és haladó fokon észt nyelvet tanít, valamint észt irodalomtörténetet ad elő. Ezen kívül a tanszék oktatói „Közeli rokon nyelvek” címen előadást és szemináriumot tartanak a finn és finnugor szakos hallgatók számára, amelyek programjában valamennyi balti-finn nyelv szerepel.

A tanszéken 1957-től magyar lektor is működött (l. LAKÓ: Nyr. 86: 155.)

1962-ben alapították a Finnugor Nyelvtudományi Tanszékét. 1962-től 1964-ig a tanszék oktatómunkáját Paavo Ravila akadémikus és Kaino Heikkilä látta el.

1964-ben nevezték ki a tanszék első professzorát Matti Liimola személyében (l. LAKÓ: NyK. 66: 437). Liimola professzor 1970-ben nyugdíjba ment, de továbbra is gyakran felkeresi a tanszékét.

1971 tavaszán Alho Alhoniemit, a finn nyelv segédprofesszorát nevezték ki a tanszék vezetőjévé. Alhoniemi professzor elsősorban a balti-finn és volgai nyelvekkel foglalkozik. 1960—63-ban a cseremiszi nyelvjárási szótár munkálatait végezte a Finnugor Társaság ösztöndíjasaként.

A professzoron kívül magyar lektor és asszisztens dolgozik a tanszéken. A magyar lektor teendőit először Molnár Rudolf látta el, majd 1966-tól Jakab László a debreceni egyetem adjunktusa, 1970-től pedig Csúcs Sándor.

A Finnugor Társaság felügyelete alatt és anyagi támogatásával a tanszéken folytak Kannisto vogul és Paasonen mordvin nyelvjárási szótárának munkálatai. A vogul szótárt Matti Liimola irányításával Vuokko Kulmala készíti. A befejezéshez közel álló mordvin szótáron 1971-ben bekövetkezett haláláig Kaino Heikkilä dolgozott. A végső munkálatokat Hans Hermann Bartens és Raija Bartens végzi.

A tanszék részben középiskolai eredményeik, részben felvételi vizsga alapján évente tíz új hallgatót vesz fel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy évente tíz új finnugor nyelvész hagyná el az egyetemet.

Ennek megmagyarázásához szólni kell néhány szót az egyetemi tanulmányok itteni rendszeréről. A vizsgafokokozatok neve: approbatur, cum laude approbatur és laudatur. A hallgatók képességeitől, illetve elhatározásától függ, hogy az egyes fokozatokat mennyi idő alatt éri el. Minden hallgatónak legalább három szakot kell választania, de előfordul, hogy valakinek négy vagy öt szakja van. A diploma megszerzéséhez a főszakban laudatur, egy mellékszakban cum laude, kettőben approbatur; vagy két mellékszakban cum laude fokozat elérése szükséges. A főszakból ezen kívül szakdolgozatot is kell írni.

Az évente felvett hallgatók nagy része csak mellékszaknak választja a finnugor nyelvészetet, beéri az approbatur vagy cum laude fokozattal, és egy-két éves tanulás után végleg búcsút mond a tanszéknek is meg a finnugrisztikának is. A korábbi években csak néhány olyan hallgató jelentkezett, aki komolyan vette finnugor tanulmányait. Ezek egyike, Irmeli Kniivilä készíti az első magyar nyelvészeti tárgyú szakdolgozatot a tanszék történetében. Finnugor nyelvészetből több szakdolgozat is készülöben van, de befejezésük még várat magára.

Ezzel szemben az elmúlt években két finnugor tárgyú doktori értekezés is készült a turkui egyetemen: ALHO ALHONIEMI Über die Funktionen der Wohin-Kasus im Tscheremissischen (SUST. 142) című értekezését 1967-ben, EVA KANGASMAA-MINN, a finn nyelv segédprofesszora The Syntactical Distribution of the Chermis Genitive (I. SUST. 139, II. SUST. 146.) című értekezését 1966-ban írta.

Újabban fokozódott az érdeklődés a szak iránt, s nagyobb számban jelentkeztek a finnugrisztikával komolyan foglalkozni kívánó hallgatók.

Elhelyezkedési problémák miatt a finnugor szakos diploma egyúttal a finn nyelv oktatására is képesít. Ezért, főleg kezdetben a finnugor szakosok tanrendje majdnem azonos a finn szakosok tanrendjével. Később, cum laude és laudatur fokon a finnugor nyelvészeti képzés kerül előtérbe.

A finnugor szakosok megismerkednek a legfontosabb szakirodalommal, két évig foglalkoznak az észti nyelvvel, illetve a balti-finn nyelvekkel, egy évig lapp nyelvvel és nyelvtörténettel, három évig magyarral (a második évben a gyakorlati nyelvoktatással párhuzamosan magyar nyelvtörténeti előadás is van) és legalább egy évig egy szabadon választott távolabbi rokon nyelvvel. Fonetikai, finnugor hangtörténeti, alak- és mondattani, általános nyelvészeti, tudománytörténeti előadásokat hallgatnak, és finnugor nyelvészeti szemináriumokon vesznek részt. A laudatur fokozat megszerzéséhez az orosz nyelv alapfokú ismerete is szükséges.

1964 óta a professzorok, lektorok és óraadó tanárok a következő előadásokat tartották: bevezetés a finnugor nyelvtudományba (Alhoniemi), finnugor hangtörténet (Liimola, Kangasmaa-Minn), a finnugor nyelvek alaktana (Liimola, Alhoniemi), osztják nyelvtörténet (Liimola), vogul nyelvtörténet (Liimola), cseremisiz nyelv (Alhoniemi), a cseremisiz esetrendszer (Alhoniemi), mordvin nyelv (Alhoniemi), mordvin nyelvtörténet (Heikkilä), votják nyelvtörténet (Csúcs), lapp nyelv és nyelvtörténet (Mikko Korhonen, a helsinki egyetem docense és Pekka Samallahti, a helsinki egyetem asszisztense).

Magyar tárgyú előadások voltak a következők: magyar nyelvtörténet (Liimola, Alhoniemi, Csúcs), a magyar irodalom története (Molnár, Jakab, Csúcs), a régi magyar irodalmi nyelv (Jakab), magyar nyelvjárások (Jakab), a magyar nyelvtudomány története (Csúcs), a magyar szókincs eredete (Csúcs), finn-magyar kontrasztív nyelvtan (Csúcs).

Mint a fenti felsorolásból kitűnik, az elmúlt években (a zürjén kivételével) valamennyi finnugor nyelvvel megismerkedhettek a hallgatók, ha nem is egyidejűleg. A szamojéd nyelvek oktatását egyelőre nem sikerült megoldani. Jól látható az is, hogy az itteni finnugor szakosok sokkal alaposabban megismerkednek a magyar nyelvvel, mint a magyar finnugor szakosok a finn nyelvvel. Annál is inkább, mert a felsorolt hét magyar tárgyú előadásból öt kötelező része a tananyagának.

Az előadások tartása mellett a magyar lektor fő feladatát természetesen a magyar nyelvórák tartása képezi. A magyar nyelv oktatása kezdő, haladó és társalgási fokon történik. Mivel a kezdő magyar nyelvtanfolyam fakultatíve kötelező a finn szakos hallgatók számára is, évente két kezdő csoport indul összesen kb. 25–40 fővel, akiknek két harmada jut el a vizsgáig. A haladó és társalgási csoportban 4–8 hallgató van.

Célunk mindhárom fokon elsősorban az élő, beszélt nyelv tanítása. Sajnos ezt nem mindig tudjuk elérni, megfelelő tankönyv és audiovizuális segédeszközök hiányában. Jobb híján a lektor készít és sokszorosított nyelvtani és beszédgyakorlatokat, hangszalagra rögzített kiejtési gyakorlatokat stb.

Olyan tankönyvre lenne szükség, amely kb. 20–25 leckében a magyar nyelv tudományos vizsgálatok (gyakoriság) alapján kiválasztott 500–700 legfontosabb szavát tartalmazná, a hasonló elvek alapján kiválasztott és a modern nyelvtudomány eredményeit felhasználó nyelvtannal, minél több lexikai és nyelvtani gyakorlattal. A szövegeket, gyakorlatokat hangszalagra is kellene venni. Egy ilyen könyv kielégítené a kezdő tanfolyam szükségleteit, és jó alapokat adna a további csoportos és egyéni tanuláshoz.

A hallgatók munkáját segíti a szemináriumi könyvtár, amelyben megtalálhatjuk a szükséges finnugor és magyar szótárakat, kézikönyveket és nyelvészeti monográfiákat. A könyvtárba járnak az alábbi magyar folyóiratok és sorozatok: *Acta Linguistica*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Nyelvőr*, *Nyelvtudo-*

mányi Közlemények, Magyar Nyelvjárások, Ethnographia, Általános Nyelvészeti Tanulmányok.

Ugyancsak megtalálhatjuk a Szovjetunióban megjelenő fontosabb nyelvészeti folyóiratokat, valamint az ott élő finnugor népek nyelvén kiadott folyóiratokat, amelyek jó forrásul szolgálnak pl. az új cseremis, votják, mordvin stb. irodalmi nyelvek tanulmányozásához.

A magyar lektorátusnak a Kulturális Kapcsolatok Intézete jóvoltából saját kézikönyvtára van, amely tartalmazza a legfontosabb szótárakat, nyelvészeti kiadványokat, irodalomtörténeti és néprajzi műveket, a magyar irodalom klasszikusainak alkotásait. Ugyancsak a Kulturális Kapcsolatok Intézete fizet elő a lektorátus részére magyar nyelvészeti és irodalmi folyóiratokra, heti- és napilapokra, amelyek jó szolgálatot tesznek mind a nyelvoktatásban, mind hazánk életének sokoldalú megismertetésében.

Végül megemlíteném, hogy a tanszék máris rendelkezik néhány kiadvánnyal. Ezek a következők:

JORMA NEVALAINEN, Statistik über die Wogulen, gesammelt von Artturi Kannisto. Helsinki, 1969 (Separatum ex JSFOu 70).

JAKAB LÁSZLÓ, Unkarin murteet. Turku, 1970.

MATTI LIIMOLA, Zur Kasuslehre der Vach- und Vasjugan-Mundart der ostjakischen Sprache. (Folia Fenno-Ugrica 1. Edita ex Instituto Fenno-ugrico Universitatis Turkuensis, Separatum ex JSFOu 71, 1971).

Az elmondottak alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a rövid múltra visszatekintő tanszék máris biztató eredményeket ért el, és minden remény megvan arra, hogy a jövőben még hatékonyabban szolgálja majd a finnugor nyelvészeti kutatások ügyét.

CSÚCS SÁNDOR

Aurélien Sauvageot, L'Édification de la Langue Hongroise

Paris, 1971 Klincksieck 424 1.

A nemrég 75. születésnapját ünneplő tudós, a franciaországi finnugrisztika meg-alapítója újabb, minden eddiginél terjedelmesebb és alaposabb könyvvel lepte meg olvasóit. Ez a magyar nyelvet kitűnően, a legkisebb részleteiben is pompásan ismerő, de azt kívülről is szemlélő tudós nemcsak a tőlünk is jól ismert magyar nyelvtörténetről, az irodalmi nyelv kialakulásáról és a mai magyar nyelv rendszeréről ad rendkívül olvasmányos és jól áttekinthető képet a francia anyanyelvű vagy franciául tudó olvasónak, hanem számos új, friss, érdekes szemponttal is gazdagítja ismereteinket. Ha helyenként nem is értünk vele egyet, akkor is rádöbbszünk arra, hogy egyes eddig elfogadott magyarázatoknak van valami alapvető hibájuk, a jelenlegi felfogáson módosítani kellene. Az Esquisse de la Langue Hongroise (1953) és a Premier Livre de Hongrois (1965) szerzője a mai magyar nyelv rendszerének bemutatása után ebben a könyvében a finnugor kortól indul el, és a jelenleg eljutva még a jövő távlataiba is vet egy pillantást.

A hatalmas mű a bevezető részek (9–13) után nyolc nagy fejezetre oszlik: 1. A múlt homályában (Dans la nuit du passé 15–40), 2. Az első emlékek (Les premiers témoignages 41–118), 3. Az egyház nyelve (La langue d'église 119–171), 4. A nyelv hivatása megváltozik (La langue change de mission 173–224), 5. A hősi áttérés (La percée héroïque 225–272), 6. A megszilárdulás (La consolidation 273–306), 7. Problémák és távlatok (Problèmes et perspectives 357–407). A kötetet egy összefoglalás (409–15) és könyvszótár (417–9) zárja.

A könyv mottója egy Dugonics-idézet 1795-ből „Nincs a' világon semmi a' mit magyarul ki ne-lehessen mondani csak észszel és tudományyal forgolódgyon az ember.”

A művet hálás barátsággal Pais Dezsőnek és Bárczi Gézának ajánlja. Előszavában elmondja, hogy Gombocz Zoltán azt az óhaját fejezte ki utolsó találkozásukkor, bárcsak akadna egy külföldi tudós, aki vállalkozna arra, hogy egy részletes magyar nyelvtörténetet írjon egy a magyarnál szélesebb hatósugarú nyelven. Magyarul, magyar olvasók számára már számos igen értékes részletmunka és összefoglalás jelent meg a magyar nyelvről. A szerző szerint a magyar az egyik legjobban feltárt nyelv. Magyar tudós azonban idegen nyelven ritkán jelentetett meg magas igényű és terjedelmes összefoglalást a magyar nyelvről (Simonyi Zsigmond, Lotz János és Tompa József németül, Majtyinszkaja oroszul és több szerző — Sauvageot művének megjelenése után — angolul: *The Hungarian Language* 1972). Így tehát valóban Sauvageot eddig az első és egyetlen nem-magyar és nem is magyar származású tudós, aki anyanyelvén ilyen hatalmas, átfogó munkát írt a magyar nyelvről.

Az első fejezet a nyelvrokonságról szól, a magyar nyelv helyéről az uráli nyelvek közt, az uráli őshazáról, az alapnyelv kapcsolatairól más nyelvcsaládokkal. Vitába száll a hagyományos közfelfogással a magyar nyelv helyét illetően az uráli nyelvcsaládon belül. Szerinte egyébként uráli kor nem is volt, ill. nem különült el a finnugortól. A szamojéd egy külön ág, de később vált ki talán, mint a magyar. A magyart nem tartja ugor nyelvnek. Szerinte a hangtani és alakitani rokonság szempontjából az obi-ugor nyelvek jobban kapcsolódnak a permi és szamojéd ághoz, mint a magyarhoz. Szintaktikai egyezésük a magyarral inkább tipológiai rokonság, a szókincsbeli hasonlóság pedig alapulhat szomszédságon. A permi nyelvekkel való hasonlóságok párhuzamos fejlődés eredményei (17–26). Tagadja az ugor-török érintkezést, cáfolja az ezt bizonyító etimológiákat (*hattyyü, hód, szó*). Az első kettőhöz az az egyik érve, hogy az obi-ugor nyelvekben a fgr. szavak megfelelése nyelvjárások szerint *k-* ill. *x-*, míg e két szóban csak *x-* (29). Ez nem így van (vö. STEINITZ WogVok. 256). Az oszjtj. *xundal* vogul jövevényszó (vö. MSzFE. *hód* c. a.). A *hód* szó török eredetének cáfolata elgondolkoztató. A magyarban azonban aligha lehet a *-d*-t képzőnek felfogni (30), mert szavunk eredetileg rövid magánhangzós, csak később vált diftongussá, ill. hosszúvá a hangsúly hatására (vö. TESz. *hód* c. a.). A *nyár* (*aestas*) magyarázatában (30) felfogása Nyíriéhez (MNY. 60: 414) áll közel. Az uráli őshazát többféle megfontolás alapján az Urál keleti oldalán keresi (31–2). Számbaveszi az uráli örökséget a magyarban: a hangváltozásokat, a mondattani rendszert. A meglepően nagy tipológiai egyezés a mondatban lehetővé tette a bensőséges érintkezést a török nyelvekkel, hiszen csak a szavakat kellett fordítani (38). Foglalkozik még a vándorlás-kori iráni jövevényszavak kérdésével is.

A második fejezet az első szórványemlékektől a Halotti Beszéd koráig tárgyalja a magyar nyelvtörténetet. Bemutatja a szórványemlékeket, a rovásírás visszaszorulását és lappangását, a latinbetűs hangjelölés nehézségeit. Foglalkozik a tövégi magánhangzók lekopásával, de nem látja eldöntöttnak, vajon ezek redukáltak voltak-e lekopásuk előtt. A francia helyesírásra (*-e*) való hivatkozás téves, mert akkor még (a XI–XII. században) a franciában az *e* teljes hangzó volt. A hosszú magánhangzó-rendszer a magyar nyelv külön fejleményének tartja *ö* is, nem finnugor örökségnek. Az *í* kérdésben (52) figyelmeztet, hogy a török *ı*-nek a magyarban *a* is megfelelhet. Bemutatja a mássalhangzó-rendszer helyzetét, a zöngés párok beilleszkedését. A szórványokban igei állítmány nem található, de a jelző + jelzett szó finnugor és mai magyar sorrendjére sok a példa. Ezután a HB. nyelvét vizsgálja meg: az ősi ragokat, a névutós kifejezéseket és a belőlük éppen fejlődő ragokat. A *-t* tárgyragot azonosnak tartja a *-t* locativus-raggal (vö. *-ban* mint tárgyrag). Számos finnugrista azért nem ismeri el az *-m* uráli tárgyragot, mert sok nyelvben, így a magyarban sincs semmi nyoma. Szellemsen jegyzi meg, hogy a mai újlatin nyelvekből sem lehetne egyáltalában a latin *-m* accusativusragot kikövetkeztetni (71). A birtoktöbbsítő *i* nem lehet magyar nyelvi külön fejlemény, hanem csak finnugor örökség, mert a HB. teljesen szabályosan használja. Végig elemzi valamennyi igealakot és főleg a magyar kutatók (Melich, Mészöly, Szinnyei, Klemm) szerint magyarázza őket. A határozói igenévben nem fogadja el Szinnyei magyarázatát, hanem finn, lapp és obiugor *-ma*, *-min* stb. gerundiumokból vezeti le (108–11). Az igeikötő nem ugor örökség, mert a HB.-ben csak az egyetlen *miğé* fordul elő, pedig sok a perfektív jelentésű igealak (112). A szórend inkább latinos, bár a mű nem szolgál fordítás. A fejezet végén (117–8) megállapítja, hogy a magyar nyelv már első szövegméltékében teljes fegyverzetben lép elő. Már teljes mértékben alkalmas arra, hogy teljesítse új hivatását: a latinnal egyenértékűen kifejezni azt, amit a magyar királyság és a római egyház közölni akar az immár keresztény lakossággal. Ez a hajlékonyság, könnyedség nagy eredmény. Bizonyára nem hirtelen, előzmények nélkül alakult ki ez a finnugor elemekből összetevődő, de már európai nyelv. A honfoglaló és megtelepedő magyarok válaszut előtt álltak: alkalmazkodni az új

viszonyokhoz, vagy eltűnni szinte nyom nélkül, mint néhány előző néppel történt a Duna medencéjében.

A harmadik fejezet a magyar nyelv történetét a Halotti Beszédtől (1200 körül) az első nagyobb világi emlék, a Szabács Viadala keletkezéséig (a XV. sz. vége) tárgyalja. Az egyház és az állam nyelve a latin volt, a magyar nyelvű írásbeliség ennek megfelelően többé-kevésbé szolgai fordítás a latinból.

A tővégi magánhangzó lekopása ebben a korszakban fejeződik be. A tővégi magánhangzó megmarad a toldalékok előtt, és kötőhangzóvá alakul át. A magyar nyelv történetének kezdetén csak kevés toldalék volt (-k többesjel, -n, -t, -l esetragok, a birtokos személyragok). Ezek a magánhangzós tőhöz járulnak, a később — a tővégi magánhangzók lekopása után — keletkeztek már a mássalhangzós tőhöz. A lekopás gyakran megnyújtotta a tő magánhangzóját, a tő végén keletkező mássalhangzótorlódás feloldódott, a hosszú magánhangzó meg rövidült. Így a VIII–IX. századi egyszerű és logikus tőtan egyszerre rendkívül bonyolulttá vált, az analógiás kiegyenlítődések még fokozták a tarkaságot. Ebben a korban tömérdek a párhuzamos, még azonos kéziratban is váltakozó alak. A nyíltabbá válás, a labializáció nem okozott lényeges funkciózavart. A fordítások főleg a latinul nem tudó apácáknak készültek, de — úgy látszik — a kevert nyelvjárás nem nehezítette a megértést, a nyelvjárások közti eltérések nem voltak nagyok. A magánhangzó-harmónia igen erősen működött az új toldalékokban és a jövevényszavakban egyaránt.

A mássalhangzó-rendszert a gazdagodás jellemezte (a finnt a szegényedés), kialakultak a legtöbb hangképzési módban a zöngés-zöngétlen párok. Nagyobb változásokat inkább csak a γ további fejlődése okozott. A szőkezdő mássalhangzócsoportokat ekkor még rendszerint feloldják a beszélők. A hangrendszer változása előnyös, mert mind a magánhangzó-, mind a mássalhangzó-rendszer tagjai világos hangképzésűek, tisztán kifejlesztették a hosszú-rövid ellentétpárokat.

A főnévragozásnak már nem volt elég az öt esetből álló deklináció. Ennek egyes tagjai el is avultak, de névutókból tömegesen keletkeztek az új ragok, az egyébként is gazdag névutórendszer tovább gyarapszik. A HB.-ben az *előtt* már megvan, de a *között* még hiányzik (vö. *cuzicum*). A birtok többségének jelzése ingadozik.

Nem csatlakozik ahhoz a MÉSZÖLY-BÁRCZI felfogáshoz, amely szerint a *veté*, *vetné / látá*, *látná* alakok a rövidülés után váltak ketté, azért, hogy ezentúl csak a határozott alakokat jelöljék, a rövidült *veté*, *vetné / látá*, *látná* pedig a határozatlanokat. Mivel a Halotti Beszédben megvan a határozott különbség: *mundoa*, *munda / veteve*, *engede* így — ha később egybe is esett a két alak — a rövidülés után a különbség nem kialakult (établi), hanem helyreállt (rétabli). A szenvedő alakok 1300 körül jelennek meg (ÖMS.), az első eredeti, nem latinból fordított vagy alakított műben (Szabács Viadala) is hiányznak. Ezért a szerző szerint valószínűleg a fordítók erőfeszítésének köszönhető, hogy a magyar szöveget hívebben közelíthessék a latinhoz. A JókK. már mindenben igyekszik pontosan követni a latint.

A nyelvjárási keveredés ugyanabban a szövegben másolás következménye. Joggal tartja latin hatásnak a kódexek kiterjedt *-nak/-nek* ragos genitivusait. SAUVAGEOT a határozott névelő kialakulását a HB. előttré teszi, és a *gimils* előtt háromszor előforduló *oz-t* már névelőnek, nem pedig mutató névmásnak tartja. A névelő keletkezésében sem a latin, sem a szláv nyelvek nem lehettek hatással a magyarra, legfeljebb a német. Sok gondot okoztak a fordítóknak a latin infinitivusos szerkezetek, különösen a múlt idejű infinitivus. Hogy a szókincset érthetővé tegyék, sok fogalmat felhasználtak az ősi szókincsből, mint *Isten*, *asszony*, *egyház*, *ünnep*, *úr*, de tömegével vettek át latin, szláv és német szavakat is. Mintegy ötszáz évig a fejlődés arrafelé halad, hogy az egyházi mondanivalót magyarul kifejezzék. A XIV.—XV. században egyre szolgálban követi a magyar szöveg a latint, tükrökifejezések tömege keletkezik, a magyar a középkori latin „fogadott leánya (fille adoptive)” lesz. A hang- és alaktanban vannak nyelvjárási különbségek, de a mondattan és stílus egységesen egyházi. A nagy tömeg valószínűleg akkor sem — vagy csak részben érthette, akárcsak a tahitiak, a nyelvükre „lefordított” bibliát. Ez valójában nem beszélt nyelv, hanem szaknyelv. (Hiszen még a „Mi atyánk, ki vagy a mennyekben” is latin fordítás, magyarul így hangzanék: „Mennyei atyánk”). A kódexirodalom egységét így jellemzi tömören: „La discipline à laquelle ils étaient tous soumis, l'enseignement qu'ils avaient reçu, les directives auxquelles ils obéissent ne pouvaient pas ne pas imprimer un sceau commun à tous leurs efforts et conférer en dépit de toutes discordances dialectales une profonde unité d'esprit à cette langue d'origine barbare refaçonnée ad majorem Dei gloriam (171).”

A negyedik fejezet a Szabács Viadalától a XVIII. század közepéig visz el. Az idegen nyelv hatása tovább mélyül, beleivódik a magánlevelezésbe, a világi tárgyú irodalomba.

A magyar irodalmi nyelv másodrangú, első helyen továbbra is a latin áll. A változás csak annyit, hogy a humanisták a klasszikus latint állítják eszményképül az egyházi „konyha-latin” helyett. A huszita mozgalmak és a protestantizmus kedveztek a nemzeti nyelvnek, de a két és fél százados három részre szakítás tragikus távlatokat nyitott. Már nem volt magyar állam, csak egy szerencsétlen nép, amely három közigazgatás alá került, amelyek közül kettő ellenséges magatartást tanúsított a magyar nyelv iránt. Magyarország ekkor csak a pusztulás képét mutatta minden tekintetben, és igazán csoda, hogy le nem törtlődtött Európa térképéről. A hódoltság átvészélése talán a magyar nyelv használatának köszönhető.

A szerző jellemzi e korszak hangállapotát, nyelvjárási megoszlását (ő-zés, í-zés), az utóbbiban azonban példái nem mindig szerencsések, mert nem választja szét következetesen a kétféle é-t (182, de már helyesen l. 191—3). Abban természetesen igaza van, hogy a fordítás és többszörös másolás miatt a nyelvjárási sajátságok erősen keveredtek a kódexekben. Az egységesülést segítik elő az íródeák-iskolák.

Ismerteti a helyesírás történetét KNEJZSA kutatásai alapján, majd rátér a stílus fejlődésére, értékeli Balassi kirobbanó tehetségét. Vele a költői nyelv évszázadokra megelőzi a latin jármában nyögő cikornyás és a fordításokban bonyolulttá vált barokk magyar prózát. Összehasonlítja a protestáns és katolikus helyesírást, bibliafordítást, bemutatja az alaktan változásait, a szókincs fejlődését. Az igekötők használata növekedésének bemutatására összehasonlítja János evangéliumának egy részletét a Münchener kódexből és Károli fordításából. Az utóbbiban már kétszer akkora az igekötős igék arányszáma, mint egy évszázaddal előbb. A belső fejlődés főképpen szóképzéssel gazdagítja a nyelvet. Továbbra is sok latin, német, szláv és török jövevényszó áramlik be a magyar nyelvbe. Megindul a nyelvművelés, a nyelvtanítás, szinte azonos időben a franciával, de ott állami támogatással egy gazdag birodalomban, itt meg második nyelvként politikai önállóság nélkül.

Az ötödik fejezetet a nyelvújításnak szenteli a szerző. A magyar nyelv helyzete a 18. században már aggasztóvá vált. Verset még lehetett írni magyarul, de a mindennapi életnek, az ipari forradalom korának már nem felelt meg. Két választási lehetőség volt: vagy átveszik műveltségi nyelvnek a németet és a magyar megmarad egyelőre paraszti nyelvnek, vagy a magyart a „nagy” nyelvekkel egyenlő színvonalra emelik. Egy maroknyi nemzetközi műveltségű értelmiségi csoport az utóbbit választotta. Bőven és részletesen ismerteti a nyelvújítás történetét, az újságírás megjelenését, a nyelvújítók csatározásait az ortológusokkal, a műfordítás fellendülését, a tudomány nyelvének megmagyarosodását. Bemutatja, miben és hogyan gazdagította a nyelvújítás a szókincset (a „csemegéket” sem hagyja ki természetesen), hogy tette a nyelvi rendszert hajlékonyabbá, és hogyan járult hozzá az egységes irodalmi nyelv kialakításához. A nyelvújítás óriási érdemei mellett megmutatja a szerencsétlen tükörszókat, téves és erőszakos szóalkotásokat, behurcolt idegenszerűségeket. A nyelvújítás hatalmas fogalombokrokat tett motiválttá és így mindenki számára könnyebben érthetővé. A túlságosan merész nyelvtani lazítások többsége nem vált közkeletűvé. A nyelvújítás teremtette nyelv még 1830 körül is csak írott nyelvként létezett, nem is próbálták a köznyelvhez közelíteni, mert ilyesmi még nem is létezett. A polgárság jóformán németül beszélt, az értelmiség latin—német—francia műveltségű volt. Csak a reformkor írói tették a nyelvújítás eredményeit népszerűvé széles körben.

A hatodik fejezet a reformkortól kezdve megy végig a magyar nyelv történetén. Vázolja a politikai-gazdasági háttérrel, az egységes helyesírás kialakulását, a tudományos nyelv megújításának kinövéseit, a magázás máig tartó nehézkességét. Nyelvében a „népiesség” korántsem népi. Fazekas hexameterben írja meg Ludas Matyját. Petőfi részben régies, másrészt átveszi a nyelvújításból kisarjadt, helyenként idegenszerű, a népnyelvtől bizony elég távol álló irodalmi nyelvet. Alig népiesebb, mint kortársai. A század második felének nyelvi eszményképe Arany. Pedig az ő stílusa sem homogén. Verseiben archaizál és népies hangot üt meg, prózája azonban még elég távol áll a köznyelvtől. Az azonban kétségtelen, hogy kerüli az idegenszerűségeket. A szabadságharc utáni politikai elnyomás nemzeti ellenhatást váltott ki. Ez az ellenállás főleg nyelvi vonatkozásban bontakozott ki. De a német hivatalos nyelv, a német sajtóból való elsieltett, rossz fordítások tömérdek idegenszerűséget vittek be különösen a főváros nyelvbe. A nyelvújítás és az idegen hatások ellen támadt fel a purizmus, a Nyelvőr irányzata, bár az Akadémia többsége akkor még a nyelvújítás pártján állt. Joggal jegyzi meg tudós szerzőnk, hogy a purizmus is merev, türelmetlen irányzat volt, és helyenként megszegült a természetes nyelvfejlődéssel. Természetesen így sem vonja kétségbe történelmi jelentőségét és nyelvszabályozó szerepét. Ismerteti az ortológus Szarvas és Simonyi vitáit a nyelvújítást védő Gyulai Pál, Szily és Ballagi ellen, valamint a századforduló nagy jelentőségű nyelvészeti szótárait és forráskiadványait.

Az utolsó történeti fejezetet a nyelv külső történetével zárja. Ekkor alakul ki a köznyelv. A főváros rendkívül gyors ütemben fejlődik. Az egykor német többségű kisváros a minden oldalról beözönlő magyar anyanyelvűek miatt immár magyar nyelvű világvárossá válik. A helyesírás egyszerűsödik, de magyar a most kialakuló köznyelv is. Évtizedek alatt elavul a múlt időalakok sokasága, egyetlen rövid *e*-fonéma válik uralkodóvá. Az ingadozó alakok egy jelentős része megszilárdul az egyik változatban: *barátaim* (barátim), *házuk* (házok), *kertből* (kertből), *arról* (arrul) stb.

A hetedik fejezet a nyelv jelenével foglalkozik, de a fejlődés történeti távlatából szemléli a mai helyzetet is. Foglalkozik az ejtési ingadozásokkal: az *i*, *ú*, *ü* rövidülésével, az *ë* fonéma visszaszorulásával. Az utóbbi miatt a homofóniák száma ugrásszerűen megnő. Az *e~ö* ingadozása megmarad ugyan, de egyre több szó szilárdul meg rendszerint az *ö* javára (*vödör*, *söpör* stb). További párhuzamos alakokat is felsorol: *írniuk* (-ok), *valamennyiük* (-ök), *ruhástul* (-ól), *hetenként* (-kint), *-képp(en)* stb. Megemlíti még a birtokos személyragozás és az igeragozás ingadozásait, az ikes ragozás visszaszorulását, ill. kiegyenlítődsét. Nagyon érdekes az igekötők szerepéről szóló fejtegetése (320—27). Foglalkozik a határesetekkel (*földhözvág*, *rámnéz*), a kissé redundáns kettős utalással (*benéz a szobába*), a tömörítő erővel (*beparancsol*, *kiprédikál*), a német tükörfordításokkal stb. Tárgyalja a ma is eleven, gazdag és árnyalt igeképzésünket, a szenvedő szerkezet újabb kifejezési módjait, a befejezettség nyelvi jeleit. Az utóbbiról megállapítja, hogy lényegében nincs meg a magyarban a szláv nyelvekéhez hasonló aspektus-rendszer. A magyarban az igekötők és az igeképzés oldja meg a folyamatos és befejezett jelentés-árnyalatokat.

A mondatban tárgyalásában foglalkozik a szórend kifinomodásával, a kiemelés nyelvi kifejezésével, a kongruencia kérdéseivel (*köddé* váltak, *tiszteességesnek* bizonyultak), valamint a *hogy* kötőszó kihagyási lehetőségeivel a mellékmondatban.

Bőven tárgyalja a szókinés gazdagodásának módjait (432—55). A technikai műszavak egy része tükörszó, másik része az idegen szó átvétele. Kevés a spontán módon alakult új szó. A tudós (de inkább tudálékos) nyelvben számszámra használnak nemzetközi, motiválatlan kifejezést akkor is, ha megvan a hagyományos motivált magyar szó: *generáció* (nemzedék, emberöltő), *önkritika* (önbírálat), *konfrontáció* (szembesítés), *funkcionál* (működik), *horizont* (látóhatár), *realitás* (valóság), *bilingvizmus* (kétnyelvűség) stb. A fölösleges idegen szavak gátlástalan beözönlése azzal a kétértékű gazdagodással jár, hogy lassanként sokszáz azonos jelentésű szavunk lesz: egy motivált és egy motiválatlan. Alig valószínű, hogy az utóbbiak az idegen nyelvek tanulását hathatósan elősegítik. A mai nyelvművelő mozgalom inkább védekezésbe szorult. Gazdagodik még a szókinés az argó szavaival, valamint a továbbra is eleven hangutánzó- hangulatfestő szavakkal (*felkattint*, *összelotygod*, *kihuppan*, *elébe biggyeszt*, *belecsimpaszkodik*).

Az utolsó (nyolcadik) fejezet egy pillantást vet a közeljövő nyelvi fejlődésére. A felső nyelvállású magánhangzók kvantitatív egybeolvadását jósolja. A jelzős szerkezet eddig kötött hangsúlya bomlófélben van, a hangsúlyt egyre inkább kiemelésre használják. A helyesírásban a fő gond továbbra is az egybeírás-különírás lesz, hacsak valami radikális reformot nem hajtanak végre. Az írástudatlanság megszűnésével egyre terjed a betűejtés.

A változó tövek tartják magukat. Az analógia kiegyenlítő hatása azonban korántsem olyan erős, mint ahogy a szerző tárgyalja (372). Az *éber*-nek pivott értelmű, ellentét a „figyelmetlenül, vigyázatlanul, könnyelműen”, az *éber*-nek pedig az „alva”. A következő említett analógiás alakok: *ajtója*, *erője*, *tizenkettődik* nagyon ritka lehet, én az első kettőt inkább csak néhány kisgyerektől hallottam, a harmadikat meg emlékezetem szerint sohasem.

Igaza van abban, hogy terjed a funkciótlan, hangűrt okozó *a~e* az *ó~ö* végződés után: *rettentőket*, *méltóak*, *méltóan*, valamint az analógiás *j*: *akarátja*, *testvére*, *megbíztatta*. Rámutat a kötőhangzó jelentésmegkülönböztető funkciójára: *gyorsan* és *gyorsan*, *okosok* és *okosak*, *ismerősök* és *ismerősek*. Ezekben a változásokban azonban még korántsem állapodott meg a nyelv, és a magyarul tanuló külföldi számára óriási zűrzavarnak látszik.

A deklináció megmerevedett. A *-kor* már nem illeszkedik, tehát formailag azonos a *kor* főnévvel: *gyerekkoromban* és *születésemkor*. A névutózás tovább terjed, de az új névutók nagy része már nem az alapalakhoz járul: a *házon belül*, a *vároستól távol*. Ezeknek a birtokos személyragos alakjai is másképp alakulnak, mint a *mellettem*, *utánam* típus: *velem szemben*, *tőlem távol*. A birtokos személyrag helye is megváltozik az új típusú névutókban: *számomra*, *részemre*, tehát *Px + Cx* a *mellettem*, *utánam* *Cx + Px* sorrendjével szemben.

A *-suk~sük* nyelv rohamos terjedése lefékeződött. Az *frott* nyelvbe sohasem

hatolt be, és ma már a barbárság és műveletlenség jele (talán nyelvjárási eredete miatt?). Semmi nem mutat arra, hogy a szilárdan kialakult határozott~határozatlan (tárgyas~alanyi) igeragozás a jövőben megrendülne, pedig a magyaron kívül a mordvin az egyetlen nyelv Európában, amely használja. A tárgyas -nök~nők rag visszaszorulása semmit sem változtatott a kétfajta igeragozás szilárd rendszerén.

A múlt idők közül csak a -t-jeles maradt meg. Ezt a szegényedést joggal sajnálják egyesek, mert így nincs meg a lehetőség a főmondatban az előidejűség jelölésére. Az igekötők ezt a hiányt nem pótolják. A szövegből csak logikával lehet kihüvelyezni az időrendet. A mellékmondatban már jobb a helyzet. A múlt idejű főmondat mellett a jelen idős mellékmondat fejezi ki az egyidejűséget vagy utóidejűséget, a múlt idős pedig az előidejűséget: *azt írta, hogy beteg* (a levél írásakor beteg volt), de *azt írta, hogy beteg volt* (az íráskor már nem volt beteg).

Az igekötözés egy része egyszerű germanizmus (a németben pedig számos tükörszóban a latin hatására keletkezett), más részük valóban jelentésváltoztató, a harmadik csoport pedig finom jelentésárnyalat kifejezésére alkalmas. A külföldi szemével nézve azonban nehéz és nem logikus, sokszor fölöslegesnek tűnik.

A szórend továbbra is szigorú, különösen a jelzős szerkezetekben. A névutók sem kerülhetnek soha főnevük elé (a finnben a névutók helybeli kötöttsége már nagyon meglazult). A hangsúly a szórend változtatása nélkül is teljesen megváltoztatja a mondat jelentését: addig tanulok ~ addig tanulok, egykor találkoztak ~ egykor találkoztak, legalább ketten lesznek ~ legalább ketten lesznek. A jelenség valószínűleg új, de van jövője.

A nyugati nyelvek egy részében (angol, skandináv nyelvek) és az oroszban az igemódok használata egyre inkább visszaszorul. A magyarban azonban továbbra is szilárdan tartja magát bizonyos mellékmondatokban a conjunctivus értékű felszólító és a feltételes mód (nem tudom, mit *csinálnak*; elment, hogy orvosságot *hozzon*; úgy bámulták, mintha csoda *volna*; mielőtt tovább *mennék*).

Bizonyos — a szerző szerint fölösleges — hangtani-alaktani megkülönböztetések keletkeztek: *kítörtött* a szék lába, de *kítört* a háború, *eltévedt* az erdőben, *tévedett* valamiben. A túlságos finomságokra való törekvés, a redundancia (pl. *bemegy a városba*), a nyelv lehetőségeinek sokrétű kihasználása túlfinomulttá teszi a nyelvet. Ennyi csiszoltságot egy-egy nagy területen elterjedt nyelv (angol, spanyol, orosz, francia, kínai) nem engedhet meg magának. Az ilyen jellegű árnyaltság a nyelv megtanulását nagyon nehezíti.

A Conclusion (409—15) c. fejezetben megállapítja, hogy a mai magyar nyelvnek már a keresztény nyelv az alapja. Ez a latinhoz idomult, de meg kellett tartania az alapvető finnugor sajátosságokat, hogy a hívek számára is érthető legyen. 1200 körül már készen állt ez az európai igényekhez alkalmazkodó finnugor nyelv. Mondattanában és szókincsében is erősen ellatinosodott. A XVI. században megpróbálták közelebb vinni a beszélt nyelvhez. A nyelvújítás ismét európaivá tette a magyart, de egyben újra szakadék támadt az irodalmi és az élő nyelv között. Évtizedek folyamán az élő nyelv sokat vett át a nyelvújítás alkotásaiból, de el is vetette a nyelv rendszerével szembe forduló túlságosan merész újításokat. A nyelvújításban újabb finnugor elemekkel nem frissült fel, csak önmagára támaszkodott, legfeljebb nyelvjárásaiból meríthetett. Fordítások alapján fejlődött és izmosodott ez az új, most már közérthető irodalmi nyelv. A világirodalom legszebb gyöngyeit a legjobb magyar írók-költők ültették át magyarra. Ez a szokás a magyar irodalomban hagyományossá vált.

A finnugor rokonság felfedezése nem változtat azon, hogy a magyar teljesen magányos nyelv Európa szívében. A francia támaszkodhatott megújulásakor testvéryelveire, az olaszra, spanyolra és természetesen közös ősökre, a latinra. A magyarnak azonban önmagából kellett és kell mindig megújulnia. A magyar nyelvet egy középkori székesegyházhoz hasonlítja, amely évszázadokon keresztül épült, mindig a kor és a mesterek ízlése szerint. A szerző szép befejezését azonban érdemes szó szerint idézni: „Mais telle qu'elle se déploie sous nos yeux, l'histoire de la langue hongroise est celle, d'une oeuvre ou si l'on préfère d'un outil qui a été façonné par des artisans qui ont su ce qu'ils voulaient en faire et ont oeuvré de leur mieux pour le rendre maniable, efficace en même temps qu'esthétiquement beau et harmonieux. On comprend que ceux qui le considèrent aujourd'hui avec attention ne puissent en détacher leur regard sans emporter en eux de l'admiration et du respect. La langue hongroise est une belle réussite de l'homme. Les Hongrois ont raison d'en être fiers. Tout homme de bonne volonté se doit de partager leur fierté car cette langue honore l'humanité tout entière.”

SAUVAGEOT nagyszabású szintézise nem a magyar nagyközönségnek, sőt nem is a magyar nyelvészekhez szól. Természetes, hogy a benne közölteknek jelentékeny része nyelvészeink előtt közismert. Mégis érdemes elolvasnia a franciául értő (sajnos, nem

túláságosan nagy számú) magyar szakembereknek, mert SAUVAGEOT könyve nem kompiláció, a magyar nyelvtudomány eredményeinek francia nyelvű összefoglalása, hanem nyelvünket és a magyar nyelvészeti, szakirodalmat kitűnően ismerő szakember műve, egy olyan tudósé, aki féltő gonddal és szeretettel, de mégiscsak kívülről szemléli a magyar nyelvet. Azt is észreveszi, ami a mi figyelmünket — akik benne élünk a nyelvben — esetleg elkerüli. A sajtóhibák (számuk sajnos nem kevés) és a néhány kisebb félreértés (pl. oldalja 363, illegalitás 'irregularité' 345) semmit sem von le a kitűnő könyv értékéből. SAUVAGEOT könyve nemcsak a Sorbonne magyarul tanuló diákjainak lesz nélkülözhetetlen tankönyve és a francia anyanyelvű finnugristák kézikönyve, hanem közkinccsé kell válnia a magyar nyelvtudomány művelői közt is.

KÁLMÁN BÉLA

Ostjakische Heldenlieder

aus JÓZSEF PÁPAY's Nachlass herausgegeben von ISTVÁN ERDÉLYI. Pápay-Bibliothek I. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó. 503 l.

1. 1972 őszén látott napvilágot az Akadémiai Kiadó gondozásában a Pápay könyvtár első kötete, az Ostjakische Heldenlieder, s ezzel elkezdődött annak az igen gazdag és jelentős osztják népköltési anyagnak kiadása, melyet PÁPAY JÓZSEF az észak-osztjások földjén tett útja alkalmával gyűjtött, s melynek kiadása immár 74 esztendeje várat magára.

PÁPAY 1898-ban azzal az elhatározással indult útnak, hogy az 1844–45-ben REGULYTól lejegyzett s addig megfejtetlen osztják szövegek fordításához a kulcsot megtalálja. Kutatómunkáját Obdorszkban kezdte el, azonban: „Egy tekintet meggyőzött róla, hogy a Reguly-féle énekek nyelve nagyon eltér az obdorszki nyelvjárástól.” (Nyelvészeti tanulmányutam az éjszaki osztjások földjén. Különlenyomat a „Budapesti Szemle” 1905. évi 345. számából. Bp. 1905. 34. l.), nyelvmestere ugyanis alig értett meg valamit REGULY szövegeiből. Direkt úton tehát PÁPAY nem jutott eredményre, így más módszerhez folyamodva új anyag gyűjtéséhez látott s most már ennek segítségével (indirekt úton), de még így is nagy nehézségek árán sikerült még Obdorszkban átírnia és magyar nyelvre lefordítania három REGULY-éneket.

Csaknem egy esztendei osztják-földi, megróbáltatásoktól korántsem mentes útja alatt PÁPAY kilenc teljes hőse néket (még egyszer ennyit töredékekben), négy medvéneket, istenidéző énekeket, regéket stb. jegyzett fel (a teljes Pápay-hagyatékot FAZEKAS JENŐ ismerteti: Pápay József, Északi-osztják medvénekek. Pápay József nyelvészeti hagyatékából sajtó alá rendezte Fazekas Jenő, a Pápay hagyaték ismertetésével. Bp. 1934. XXV—XXXIV. l.), minthogy azonban elsődleges célja a teljes REGULY-hagyaték leroldítása és kiadása volt, hazatérte után PÁPAY saját gyűjtéséből rendkívül keveset publikált, egyetlen medvéneket és négy istenidéző éneket az Osztják Népköltési Gyűjteményben (Bp.—Leipzig 1905. 413., 268 l.), valamint Északi Osztják Nyelvtanulmányok c. munkáját (Finnugor Füzetek 15. Bp. 1910), mely tizenöt osztják mesét tartalmaz. Magyarra fordította csaknem a teljes REGULY-hagyatékot és saját gyűjtését is, ezek megjelentetésére azonban életében már nem kerülhetett sor. A fent említett Északi-osztják medvénekeken meg az Osztják Népköltési Gyűjtemény anyagát feldolgozó Északi-osztják Szójegyzéken (BEKE ÖDÖN: Északi-osztják szójegyzék, Keleti Szemle 8—9.) kívül PÁPAY saját anyagából eddig semmit sem adtak ki, így a most induló Pápay-könyvtár kötetei foglalják majd magukba szinte a teljes gyűjtést.

2. Az Ostjakische Heldenlieder anyagát ERDÉLYI ISTVÁN adta ki, fordította németre, rendezte sajtó alá. A kötet négy (a PÁPAY lejegyezte első négy) hőse néket tartalmaz, és miként PÁPAY szövegei általában, két nyelvjárásból valók, az obdorszkiból és berjozoviból. ERDÉLYI a szövegeket nem az eredeti, hanem a PÁPAY-tól utólag módosított átírás szerint közli. A sok helyütt következetlen és hibás hangjelölés egységesítése vagy átírása esetleg még további hibákhoz vezethetett volna.

A szövegek mellett párhuzamosan találjuk a német nyelvű fordítást, könyvkiadói megfontolásokból ugyanis PÁPAY magyar nyelvű fordítása nem jelenhetett meg, kéziratban maradt; — úgy gondoljuk, hogy a veszteséget, mely ezzel a finnugrisztikát érte, nem kell részleteznünk.

A szövegek után ERDÉLYI közli a négy ének tartalmi kivonatát is, s ezzel nagyban megkönnyíti az obi-ugor népköltési anyaggal foglalkozók munkáját, hiszen ugyanannak az éneknek különböző változatait a gyűjtő (gyűjtők) többször is lejegyezhetette (pl. a kötet harmadik és negyedik éneke) s így a tartalmi kivonat már magában is előzetes eligazítást nyújthat a szöveg-variációk kutatóinak.

A könyv harmadik egységét a nyelvi magyarázatok, PÁPAY megjegyzései és ERDÉLYI kiegészítései képezik.

3.1. Az első két ének (*Tëkəŋ ige ar* 'A Tëk(falvi) öreg éneke' 1843 sor, *wizəŋ keŋ šugādam ar* 'A lyukas kőszikla áttörésének éneke' 1172 sor) PÁPAY Berjovzovban jegyezte fel azonos közlőtől. Kiegészítésül jegyezzük meg, hogy a Tëk-i öregről, aki a vogulok másodrendű bálványistenségei közé tartozik, a vogul népköltészet anyagában is találunk két ének: *Tëk-ajkū terniñ eryā* 'Teek-öregnek hősi éneke' (VNGY 2 : 25—51) és *Ās-kwoŋl ajkū, Ājās-tārem terniñ eryā* 'Az Obközép öregének, Ajász-istennek hősi éneke' (i. m. 10—15).

A harmadik és negyedik hősének (*lōŋg-āyat ar* I. 1085 sor, *lōŋg-āyat-nvl ar* II. 1594 sor, 'Bálványhegyfoki ének') közlőjéről és lejegyzése helyéről, idejéről — a megelőző két énekkel ellentétben — nem kapunk tájékoztatást, PÁPAY úti-beszámolójából (Nyelvészeti tanulmányutam . . . 35. l.) azonban kitűnik, hogy 1899-ben Obdorszkban Szelimov Mikolkától írta le a két változatot. Mindezt azért tartjuk szükségesnek megjegyezni, mert a 'Bálványhegyfoki ének' egy változatát már REGULY is lejegyezte, sőt ez egyike volt annak a háromnak, melyet PÁPAY a legelsők között fejtett meg (I. ONGY 100—137. l.), s éppen az említett Szelimov Mikolka segítségével: „Hozzáfoglunk a REGULY-féle *Lunx-āwet nal ar* (Bálványhegyfoki ének) értelmezéséhez is, de előbb leírtam Mikolkától ugyanez ének három másféle változatát.” (i. m. 35. l.).

3.2. A német nyelvi fordítás nehéz feladatát ERDÉLYI kitűnően, az eredeti magyar fordítás messzeemenő szem előtt tartásával oldotta meg, ennek ellenére óhatatlanul becsúszott néhány hiba, következetlenség, melyekre ezúton hívnánk fel a figyelmet.

A Bevezetőben a következőket olvashatjuk: » . . . so haben wir uns bei der Übersetzung von poetischen Wendungen, Formeln, Figuren und beim Weglassen der Übersetzung der sogenannten Füllsilben an die Verfahrungsweise von Steinitz¹ angepaßt, da wir der Meinung sind, daß wir auf diese Weise gegen die dichterischen Schönheiten der ostjakischen Sprache nicht verstoßen haben. (10. l.) A jelzett módszer megkönnyíti a fordítást és az olvasást egyaránt, azonban ezzel még akkor sem érthetünk egyet, ha ERDÉLYI a nyelvi magyarázatokban néhány helyen megadja a szó szerinti fordítást is; úgy gondoljuk, hogy a szóismétlős jelzős szerkezetek, parallelizmusok stb. lefordításának hiánya következtében az osztják (egyben obi-ugor) népköltési nyelv legjellemzőbb sajátosságai és szépségei sikkadnak el. Talán nem is lenne oly nehézkes az olvasás, ha a *pādəŋ kəš pādəŋ* (178. l. 194. sor) kifejezést ' . . . in die Strumpfsohlen' helyett ' . . . in die Sohle habenden Strumpfsohlen'-nek, az *āyŋ xət āyŋl-t* (180. l. 228. sor) ' . . . Haustür' helyett ' . . . Tür habende Haustür'-nek, a *nōŋŋ wāi nōŋŋl-t* (200. l. 476. sor) 'Des Tieres Schnauze . . . ' helyett 'Die Schnauze des Schnauze habenden Tieres . . .'-nek fordítanánk. Ugyanez vonatkozik az igen gyakran visszatérő *iam* 'gut' szóra is, pl. *iam qzəm* (168. l. 65. sor) 'Vater', helyesebben 'guter Vater, stb., bár itt is akad következetlenség, pl. *xizibi iam kuš-təl šāzŋmləm, / pāldipi iam kuš-təl šāzŋmləm*. (196. l. 434—435. sor) » . . . als sandfarbigen guten Außenpelz an, ziehe ich als rostbraunen Außenpelz an.», ahol az utóbbi sorban már nincs a *iam* lefordítva, s a kétféle (utóbb hiányos) fordítás következtében itt éppen az egymást követő sorok azonossága (az ilyenfajta ismétlődés szintén jellemzője az obi-ugor népköltésze tnek) tűnik el.

Hasonlóképpen kimarad a *-š'g* kicsinyítő-partikula fordítása a következő sorból: *ōyən wāi ōx-š'gal nōx si qləmzlli* (200 l. 470. sor) ' . . . hebt nun ein Tier seinen Kopf auf' helyesebben ' . . . hebt nun ein Kopf habendes Tier sein Köpfchen auf'.

A 'Lyukas kőszikla áttörésének éneke'-ben (198. l. 448. sor) az egyik sor így szól: *tāl pidəm sōiəŋ lāš*, fordítása: 'in dem im Winter gefallenen . . . Schnee'. A *sōiəŋ* szót tehát ERDÉLYI nem fordítja, azonban a megjegyzésekben (485. l.) megadja a valószínű jelentést: ' . . . eher aber zu Patk. *sui* 'Reif' und (KT 817) Vj. *sōj* 'Reif, Rauhrost (am Baum); großflockiger Schnee (?); grau'. Kiegészítésül még idézhetünk egy északi nyelvjárási adatot is: (KARJALAINEN, ÖL 143) Kaz. *sōiəŋ* 'mit Reif überzogen werden'. Az idézett sor megismétlődik a 'Bálványhegyfoki ének II.'-ben is (356. l. 183. sor) *tol pidəm sōiəŋ lāš ū-pōŋ'selām*, fordítása: 'legte ich auf den im Winter gefallenen weichen (?) Schnee'. A két, szinte teljesen azonos sor fordítása között ellentmondás van.

¹ A szerző itt *Steinitz*, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen c. gyűjteményének második kötetében (41—61. l.) írottakra utal.

Úgy gondoljuk, nincs különösebb akadálya annak, hogy — lévén azonos sorokról szó — itt is a 'Reif', 'mit Reif überzogen werden' jelentést tulajdonítsuk a *sōiæn*-nek: »legte ich auf dem Winter gefallen reifen Schnee».

A 'Bálványhegyfoki ének II.'-ben igen sokszor előfordul a *sōiæn* szó (nem azonos az előbb említetttel!):

1. (350. l. 114—115. sor) *mā ār nōmsæŋ sōiæn ōndar ār lōyēm / χōdī nōmæsl*: 'wie sinnt mein viele Sachen überlegendes Innere (eig. Magen) nach'; a fordításból a *sōiæn* kimarad, a megjegyzésekben ez áll (495. l.): „P[ápay] vgl. Patk. *soi*, *so* 'gut(?)».

2. (358. l. 207. sor) *ār nōmsæŋ sōiæn ōndar [o: ōntrēm] χōdī nōmæsl* 'wie sinnt mein nach vielen Seiten nachsinnendes Sinn [eig. Inneres] nach'; a *sōiæn* nincs lefordítva, viszont a megjegyzésekben (496. l.): 'von Pápay unübersetzt; vielleicht laut, Knurrend (Bauch)'. Ugyanez a sor, azonos fordítással és megjegyzéssel mégegyszer előfordul (366. l. 300 sor, megj. 497. l.), azonban további két esetben (370. l. 370. és 440. sor) a fordítás így hangzik: »wie sinnt mein nach vielen Seiten nachsinnendes liebes (?) Innere nach.«, a megjegyzésekben (497. l.) ERDÉLYI lehetségesnek tartja a 'knurrend (Magen)' jelentést is.

3. (368. l. 333. sor) *ār nōmsæŋ sōiæn ōntrām nōmæsl* 'Mein nach vielen Seiten nachsinnendes liebes (?) Innere sinnt nach.' Ugyanez a sor azonos fordítással még háromszor fordul elő (37. l. 429. sor, 382. l. 503. sor, 392. l. 644. sor), a megjegyzésekben (497, 498. l.) ERDÉLYI lehetségesnek tartja a 'Knurrend (Magen)' jelentést.

4. (378. l. 459. sor) *sōiæn ōndar libalnā vndā pill* 'ist in den Magen gekommen (eig. gefallen)'.

5. (408. l. 839. sor) *sōiæn ōndar lōyēlnā ēslam-kōm vnt sūsēm* 'habe ich noch nicht in meinen Magenwinkel hinunterlassen können'.

Az utóbbi két esetben a *sōiæn* a fordításból kimarad, a megjegyzésekben (497. l.) ERDÉLYI szerint talán a 'knurrend (Magen)' jelentéssel számolhatunk.

Az idézett példákban kitűnik, hogy nagyjában-egészében azonos mondatokról van szó, a *sōiæn* szó mindenütt az *ōnder*, *ōntrām* jelzőjeként fordul elő, így joggal gondolhatjuk, hogy j e l e n t é s e i s m i n d e n ũ t t a z o n o s. Az esetek egy részében ERDÉLYI a 'liebes' jelentést javasolja, s bizonyára a következő Ko. szóra gondol (PD 2041.) *saiæn* 'lieb, liebenswürdig, angenehm, gastfrei, höflich'. Ezt a szót azonban csak ebből a nyelvjárásból ismerjük, így azonosságuk nem valószínű.

A másik lehetséges jelentés „knurrend (Bauch, Magen)”, ez a szó azonban az O nyelvjárásban: (KT 818. l.) *szi, sziæn* 'Stimme'; itt az azonosítást az eltérő vokálisok teszik kérdésessé.

Véleményünk szerint a *sōiæn* a következő szóval lehet azonos: (KT 6. l.) O *sāiæχ* 'nüchtern', mely jelentését tekintve jól illik a szövegkörnyezethez. A szó átvétel a zürjénből: (RÉDEI, SLW 146) < Ud. *caük* 'прохлада, свежесть'; az azonosítás viszont csak abban az esetben fogadható el, ha a -k elemet képzőnek fogták fel és azt a gyakoribb -æŋ képzővel helyettesítették.

Feltevésünket még alátámaszthatja az is, hogy a *sōiæn* szót majd minden esetben a *nōmsæŋ* 'sinnig' előzi meg (*nōmsæŋ sōiæn ōndar*), s így a *sōiæn* lehet a megelőző szó szinonímája is (mely szintén ismerős vonása az obi-ugor népköltés nyelvének).

3.3. Végül egy technikai megjegyzés: a szövegben semmi nem jelzi, hogy melyik szóhoz, kifejezéshez kapcsolódik megjegyzés, így a kötet használata meglehetősen nehézkes. Azt a módszert javasolnánk, melyet KANNISTO vogul népköltési anyagának kiadásánál követtek, hogy ti. számmal jelölik a magyarázandó szót s utóbb erre a számmra hivatkoznak.

A sajtóhibák közül (nem sokat találtunk) mindössze egyet emelnénk ki: a megjegyzésekben más típusú kérdőjel áll a PÁPAYTÓL, megint más típusú az ERDÉLYITŐL bizonytalannak mondott adat után; a kétféle jel össze-vissza cserélése azonban felesleges fejtörésre készíti az olvasót.

Az „Ostjakische Heldenlieder” értékes és jól megszerkesztett anyagának kiadásával nagy adósság törlesztésébe fogott a magyar finnugrisztika. Várjuk a mielőbbi folytatást!

BAKRÓ N. MARIANNE

Éder Zoltán: Révai Miklós

A múlt magyar tudósai. Főszerkesztő: ORTUTAY GYULA. Budapest, 1972. Akadémiai Kiadó. 295 l.

Ismét egy nagyszerű munka jelent meg „A múlt magyar tudósai” című, nagyjainkat bemutató életrajzi sorozatban. Rendkívül szerencsés már magának a kis kötetnek a témaválasztása is. Annak a RÉVAI MIKLÓSNak állít emléket, aki számos tekintetben a „magyar nyelvész” ideálját testesíti meg, aki egyaránt volt nemzetközileg is korszakalkotó jelentőségű elméleti tudós, a történeti nyelvtudomány egyik megteremtője, s a magyar nyelvvelés egyik nagyhatalmú megalapozója, irodalmár és stilszista, a magyar tudományos élet egyik tevéleges szervezője. A szerző témaválasztása külső történéseiben is jelentős: e nagy tudósról a XX. században ezúttal jelenik meg számottevő monográfia. Pedig Révai nevét általában szokás emlegetni: SAJNOVICS és GYARMATHI neve mellett az ő neve, Révaié a harmadik abban a sorban, akikre itthon és másutt is mint tudományunk úttörőire nem kis büszkeséggel, s fejet meghajtó elismeréssel gondolunk.

ÉDER ZOLTÁN a mű „Bevezetés”-ében (9–25) a XVIII. század magyar társadalma és tudományos törekvései markáns megrajzolása keretében kijelöli e nagy korszakban Révai helyét. Egyrészt mint a magyar történeti nyelvészet megalapítóját méltatja, másrészt Révai személyét és munkásságát Bessenyei és Kazinczy közé teszi, mondván róla: „Bessenyei György nyomdokain haladt, s utat készített Kazinczy Ferenc számára” (i. m. 25).

A könyv első fejezete a készülődés éveivel foglalkozik (26–86). Megrajzolja az 1750-ben született Révai élete sorsdöntő első 27 évének a folyását. Igen jó érzékkel fejtegeti, hogy mint jutott el Révai az *amor patriae*-től a *patrio sermone* lelkes szolgálatáig. (A szerzetesi pályán elszenvedett vélt vagy való gondjainak a tárgyalását viszont a kelleténél valamelyest részletezettebbnek érezzük.) „A nemzet nyilvánossága előtt” c. fejezet (87–220) alkotja Révai tudós életrajzának a gerincét. Időben ez 1777-től 1791-ig mindössze 14 évet fog át, de ez alatt a rövid idő alatt nyelvünk és tudományunk történetében korszakos események zajlanak le. Révai ekkor kezdi meg nyelvvelő tevékenységét. Tankönyveket ír magyar nyelven, szakkifejezéseket magyarít (i. m. 97, ahol néhány Révai-újítást érdemes lett volna példaként is említeni) s 1778-ban ő az, aki először használja az *édes anyanyelvünk* kifejezést. E korban alakul ki nyelvtörténeti felfogása, melyben közvetve szerepe van Herder hatásának is. Gyakorlati munkái (tankönyvek, nyelvtanok) során kidolgozza helyesírási elveit, melyek jórészt ma is helyesírásunk alapelvei közé tartoznak (l. a jottizmus, a szóelemző írásmód stb.). Meglepő, hogy milyen gyorsan jut ebben előre. Többek között még jó néhány más szakkifejezés mellett ő alkotja meg magát a *helyesírás* szó is. Hasonló sikerrel dolgozik a nyelvtanfelosztás kérdéseinek a körében is. Érdekes és igen valószínű gondolatot vet fel Éder, amikor azt véli (i. m. 194), hogy a neves Görög-féle nyelvtanirói pályázat meghirdetésének az ideája is Révainak lenne köszönhető. A fejezet befejező része a tudományszervező Révaival foglalkozik. A szerző (a maga által fordított) gazdag idézetanyag segítségével mélyrehatóan elemzi Révainak a „tudós társaság”, az Akadémia létrehozására tett elképzeléseit és erőfeszítéseit. A zárófejezet címe: „A történeti nyelvtudomány megalapítója (1792–1807).” E korszak Révai életének emberileg talán a legnehezebb korszaka. De tudományában mégis ekkor jut a legmagasabbra. Súlyos igazságot mond ki e részben Révai nyomán Éder (i. m. 236): „A normatív grammatika megírásához előbb a nyelv ’igazi természetét’, ’valódi alkatát’ kell megállapítani.” Révai főként ebből a felismerésből jut el a nyelvtörténet tanulmányozásának a szükségességéhez. De ahhoz is — bár Révai valójában panlinguista volt —, hogy a magyar nyelv értéséhez „az atyafiságos nyelveket híven segedelemül” kell venni (i. m. 250). E részben a szerző igen bölcs mértékletással ismert meg bennünket a Révai és Verseghy közötti vitával. A korszak jellemzői Révai nagy munkái, az „Antiquitates” és az „Elaboratio” történetére, jelentőségére nézve is Éder számos ponton az újdonság erejével ható ismeretekkel ajándékoz meg bennünket. Különösen azzal, hogy Révai nézeteit és törekvéseit nemcsak egy utólagos szemlélő szemével, hanem belülről, Révaiból és Révai korából kiindulva tárja elénk.

A munkát bibliográfia zárja, mely jól tagolt felosztásban előbb Révai műveit sorolja fel, majd a rá vonatkozó irodalmat.

A könyv tartalma részével egyenlő rangú a szerzőnek a formai kérdések iránti gondossága, a betűhív idézetek és címléírások, a bibliográfia pontossága, a könyv logikus tagolódása, a jól megválasztott és szépen elhelyezett fejezetbevezető mottók, idézetek.

Éder Zoltán munkájában jól sikerült pályaképet fest Révairól, híven „A múlt magyar tudósai” sorozat célkitűzéséhez. Ezt szem előtt tartva úgy véljük egy következő munkában érdemes lenne Révai nemzetközi jelentőségét, helyét és kapcsolatait is a jelen munka mesteri szintjén feldolgozni.

GULYA JÁNOS

Kázmér Miklós: A „falu” a magyar helynevekben (XIII—XIX. század)

Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó. Nyelvészeti tanulmányok 13. sz. 314 l.

A hazai névkutatás sok szép eredménye ellenére még számos kidolgozatlan téma vár a kutatókra, hiányzanak a nagyobb lélegzetű összefoglaló munkák. Egy ilyen szintézis részletvizsgálatának szánta munkáját KÁZMÉR MIKLÓS. „Az első lépés ahhoz az összefoglaláshoz, amely a valódi településnevek (a *-falu*, *-falud*, *-falucska*, *-falva*, *-háza*, *-laka*, *-vár*, *-város*, *-soka*, *-ülése*, *-szállás*, *-népe* stb.) problémáit dolgozná fel” (8).

Vizsgálatának tárgya egy névtípus elemzése, és pedig azoké a helynevéké, amelyekben a *falu* földrajzi köznév vagy ennek valamilyen változata szerepel. A választás nem véletlenül esett erre a típusra, mivel ez a leggyakoribb, legmegterheltebb településnévi forma a magyar névanyagban (ennek 7,44%-a). — Azok a nevek, amelyekben a *falu* nem alaptag, hanem determináns (pl. *Faluvég*, *Faluszer* stb.) nem tartoznak a vizsgált anyagba. — A szerző relatív teljességre törekedett időben és térben. Szándékának megvalósulását gazdag adattára tanúsítja. Az adatokat — amint a címben is olvashatjuk — a XIII. századtól, vagyis az első hiteles adatok felbukkanásától a múlt század végéig, pontosabban 1873-ig, az első hivatalos helységnévtár megjelenéséig vette számba. Ez utóbbi dátumot a rendszeres hivatalos helynévadás kezdetének is tekinthetjük. Alapos oka volt tehát a szerzőnek arra, hogy az adatgyűjtés felső időbeli határának ezt választotta. Az adatok feldolgozásában a következő szempontok játszottak szerepet: 1. alakítási és hangtani jellemzők vizsgálata; 2. nyelvi magyarázat; 3. kronológia; 4. elterjedés; 5. megterhelés; 6. lexikológiai jellemzők.

A könyv első részében általános elméleti és módszertani kérdésekről esik szó. A következő nagy egység a névtípus és változatainak elemzése, ezután következnek az adattár. Mindjárt a feldolgozás elején *falu* köznévként etimológiai és hangtani — alakítási problémáinak tisztázásával egy közel négy évtizedes vita is lezárul. A szerző az adatokra támaszkodva bizonyítja be, hogy „a *falu* v tövűsége és a mai rövid *u* másodlagossága aligha vonható kétségbe, s ez egyszersmind azt is jelenti, hogy MELICH tételét (MNY. 6 : 158), amely szerint rövid tövűgi magánhangzóink kivétel nélkül lekoptak, e szavunk története nem ingatja meg” (29).

Korábban nem tettek különbséget a \emptyset morféma *-falu* és a birtokos személynag *-falva* között, pedig a kettő nemcsak grammatikailag és lexikailag különbözik, hanem településtörténeti és településföldrajzi vonatkozásban is eltér egymástól. A megterhelés szempontjából a *-falva* a gyakoribb típus. A *-falu* mintegy 500, a *-falva* 2600 helynévben fordul elő. A *-falu* minősítőjelzős összetétel, amelyben a determináns a település nagyságára (*Hosszúfalu*; *Nagyfalu*), fekvésére (*Alsófalu*, *Felsőfalu*), keletkezési idejére (*Ófalu*, *Újfalu*), a lakosok etnikumára (*Magyarfalu*, *Németfalu*) vonatkozó köznév. A felsoroltakon kívül ritkábban egyéb jelzők (*Hegy*-, *Hét*-, *Kerek*- stb.) is járulhattak hozzá. Legmegterheltebb az *Új*- minősítőjelző, utána következnek a *Tót*-, *Nagy*-, *Orosz*-, *Al*-, *Alsó*-, *Fel*-, *Felső*-, *Kis*- és *Német*-. A *-falu* első biztos adatai a XIII. században jelennek meg. Napjainkig igen produktív névalkotó eszköz maradt; gondoljunk csak az *Újfalu* típusú nevekre. Legnagyobb intenzitással a XIV. és a XV. században fordul elő, leg-sűrűbben öt dunántúli megyében (Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna). A toldalék nélküli *-falu*-n kívül igen csekély számban szerepel a kicsinyítő képzős *-falud* és *Falucska*.

A *-falva* változat grammatikailag birtokos jelzős összetétel, amelynek utótagja a birtokos személynag *-falva*. Ez a helynévtípus a XIII. század elején, esetleg a XII. század végén jelent meg, s a régi Magyarország jelentős részén előfordult. Később az ilyen nevű települések eltűnésével e nevek száma nagymértékben csökkent, s a megmaradt nevek egy része őrződött csak meg *-falva* alakban. Más részüket több irányban módosulhatott. Így jött létre a *-fa*, amely közbülső fok nélküli rövidülése a *-falvá*-nak, vagy a *-fala*, amely v kiesésével keletkezett a *-falvá*-ból. Olyan nevekkel is találkozunk, amelyek-

ben a *-falvát -falu-*val helyettesítették, de *-faalva* másodlagos megjelenésére is van példa. A *-falva* (> *-falva ~ -fa ~ -fala ~ -falu Ø~*) jelzőinek legnagyobb része személynév (*Farkas-, Mikó-, Péter-*), amely a birtokos neve, de alakulhatott a birtokosra utaló köznévből (*Asszony-, Bán-, Király-*) is. Az említettekén kívül helynév (*Putnok-, Erdőd-*), víznév (*Balota-*) vagy védőszentnév (patrocinium) (*Szentmihály-, Szentjános-*) is szerepelhet jelzőként.

A feldolgozásban mindig történik utalás az adattárra, amely az előbbit követi, s beosztása is párhuzamos a dolgozat szerkezetével: az egyes fejezetekhez igazodva sorolja fel az egyes változatok (*-falu-, -falud, Falucska-, -falva-, -falva > -fa-, -falva > -fala-, -falva > -falu-, -falva > Ø*) adatait. A címszók az 1873-as helységnévtár adataival azonosak. Az egyes címszók előtt álló + arra utal, hogy a település eltűnt, vagy a neve megváltozott. A címszó után a település minősítése és lokalizálása következik. Ezután jönnek az adatok a forrás megjelölésével. Sajnálatos módon — terjedelmi korlátok miatt — az összegyűjtött anyagnak csak egy része kerülhetett az adattárba, így azokat, amelyek a vizsgált változásokat nem tükrözik, ki kellett hagyni. A könyv mellékleteként 2 db térképlapot találunk, amelyre az adattár lokalizálható nevei vannak kivetítve. (A könyvben ezen kívül számos táblázat és kisebb térkép is van.) Kár, hogy — bizonyára ugyan-csak terjedelmi korlátok folytán — nincs a mű végén névmutató, ami kézikönyvszerű használatát könnyebbé tenné.

A szerző a névtani szempontot érvényesítve kísérte figyelemmel egy névtípus kialakulását, fejlődését, változásait és változatait, felhasználva a településtörténet és a történeti földrajz eredményeit anélkül, hogy ezek irányába kitért volna. Elsőként vizsgálta meg a kronológia és a földrajzi megoszlás összefüggését, a névtípus változatainak lexicológiai kötöttségét. Általános megállapítások helyett a statisztikai számítások biztos eredményeire támaszkodva vonta le következtetéseit. Munkáját részletvizsgálatnak szánta, de több annál: hasznos kézikönyve a helynévkutatóknak, amely példát és utat mutat a folytatáshoz.

POSGAY ILDIKÓ

Sebeok, Thomas A.: Perspectives in Zoosemiotics

The Hague — Paris, 1972. Mouton. Janua Linguarum. Series Minor. 122. (6), 188 l.

A fenti kötet THOMAS A. SEBEOK 9 zoosemiotikai dolgozatát egyesíti. A tanulmányok közül egy ugyan magyarul is megjelent, de a többiről — elsősorban azért mivel ezek sokszor olyan folyóiratokban jelentek meg, amelyek Magyarországon csak kevés szakkönyvtárban lelhetők fel — pusztán kis mértékben tudott eleddig tudomást szerezni a magyar közönség. A fenti kötet nagy érdeme tehát az, hogy ezeket a szétszórt tanulmányokat egyesíti és a szakemberek számára gyakorlatilag könnyen hozzáférhetővé teszi.

A cím első pillanatra kissé meglepetéscélú! Zoosemiotika? Annak, aki a témával még közelebről nem foglalkozott az a sejtése lehet a kifejezés olvastán, hogy netán a kötetben kizárólag az állati jeladások, szignálok szemiotikájáról lesz szó. A zoosemiotika tárgyköre azonban korántsem szűkül le az állati jeladásokra, jóllehet ezekkel is foglalkozik. Ha magyarra akarnók fordítani a kifejezést leginkább az „élőlény-szemiotika” kifejezéssel jelölhetnének meg azt a témakört, amit a zoosemiotika takar: szóval olyan jelzésekkel, „rejtjelzésekkel” foglalkozik e diszciplína, melyek embernél és állatnál egyaránt megvannak.

A téma hazánkban még meglehetősen idegen és a kötet ismertetését talán éppen ez a körülmény is indokolhatja. A nagymúltú magyar nyelvtudományban (Laziciust leszámítva) szinte semmilyen előzménye sincs a témának. Am a hazai pszichológusok számára is eléggé járatlan terület a kötet dolgozatainak témája. A hazai pszichológiát korábban erősen determináló pavlovi elmélet erősen elkülönítette az állati megnyilvánulásokat (melyeket a fiziológiai l. jelzőrendszer hangos vetületének tartott) az emberi beszédétől (2. jelzőrendszer, és így a kétféle jelzés-folyamat kapcsolatáról, azonosságairól sem sok szó esett. Sajnos a hazai biológusok körében sem közkeletű a téma, pedig legrégebben éppen biológus CH. DARWIN foglalkozott vele, éppen 100 éve megjelent munkájában (The Expression of the Emotions in Man and Animals. London, 1872.).

Ismert tény, hogy a tudományos világ az új tudományos megközelítésekkel szemben gyakran bizonyos ellenállást tanúsít. Ilyen viszonyulást nemcsak a hazai, de a

nemzetközi tudományosság is kialakított a zooszemiotikával szemben. (Maga R. JAKOBSON is fenntartással nyilatkozott e témakörrel 1972-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetében tartott előadásában.) A kétkezdés részben indokolt, mivel még számos ponton csak kevés eredményt vallhat magáénak a szóban forgó terület, másrészt viszont indokolatlan, mivel a zooszemiotikai összehasonlító nézőpont magának az emberi kommunikációs folyamatoknak pontosabb megértését is nagyban elősegíti.

A kötet 1. dolgozatát nem kell közelebről ismertetnünk, hiszen ez, teljes terjedelmében, éppen a jelen folyóirat egy korábbi évfolyamában jelent meg magyar fordításban „Kódolás a jelző viselkedés fejlődésében” címmel (NyK. 66 : 285—302.).

A 2. tanulmányban (címe: „Kommunikáció az állatnál és az embernél”) a szerző — többek között — LAZICZIUS nézeteiből indul ki, aki maga is vallotta a nyelv funkcióinak emotív, konatív és referenciális funkciókra való osztályozhatóságát és úgy vélte, hogy ezek közül a 3. funkció a legemberibb. Úgy vélte — mondja SEBEOK — hogy egy adott méh jeladása nem referencia a másik számára, hanem interjectio, tehát olyan effektus, amely valahogy közvetlenül hat a másik méh akaratára. SEBEOK szerint ez a koncepció nem egészen helytálló. A referenciális közléstartalomnak az állatnál is szerepe van, bizonyíték erre a genetika, ahol a kromoszómák, az állati kromoszómák is, kifejezetten referenciális közlemények hordozói. A különbség inkább az, hogy az állatnál (pl. a méhek-nél) a referenciális közléstartalmak, ill. -témák száma igen korlátozott. (Vö. a tücsök 6 féle közleményét.)

A 3. tanulmány címe: „Az állati kommunikáció”. Ez magyarul szintén megjelent (NyK 67 : 291—307). A cím kissé félrevezető: ez a tanulmány is, az előzőhöz hasonlóan, számos általános vonatkozást tartalmaz. Bevezetése pl. azt a kérdést tárgyalja, hogy az egyes szaktudományok (antropológia, nyelvészet, zoológia, pszichológia) milyen mértékben fogadják el a zooszemiotika nézőpontjait és hogy milyen vonatkozásokkal gyarapítják e fiatal diszciplína ismeretanyagát (l. NyK 67 : 291—307). A tanulmány további témakörei: „a kommunikációs lánc egy modellje”, „a csatorna szerepe”, „a címző és a címzett”, „a kód és a közlemény”, „a kontextus szerepe”.

A 4. tanulmány témája: „Eszmeesere a kommunikációs folyamatokról.” E tanulmány alapjában véve sok rokonságot mutat a 3. tanulmány anyagával, de ez, bizonyos közismert információelméleti fogalmaknak a zooszemiotikában való alkalmazásán túlmegegy: igen hasznos fogalomrendszerezést és témafelosztást tár elénk. Hivatkozik pl. PETER MARLER-re, aki úgy látta, hogy az állati kommunikáció elemzése során igen jól tudta alkalmazni a Charles Morris (1946)-féle megkülönböztetéseket, elkülönítve a zoosintaktikai, a zooszemiotikai és a zoopragmatikai aspektust. Egyéb osztályozással is találkozunk a dolgozatban, mégpedig az állati kommunikációs megnyilvánulási területek (kémiai jelek; optikai jelzések; érintéssel kifejezett ún. taktikus jelzések; akusztikus jelek) rendszertanával. SEBEOK e négy nagy jeladási terület mindegyikének rövid jellemzését is adja.

A „Vegyí szignálokról” című 5. tanulmány a Roman Jakobson emlékkönyvben (Janua Linguarum. Series Maior. 31—33) jelent meg (The Hague—Paris, 1967) és így már sokak előtt ismert. Az energia-átadás bármely formája — SEBEOK szerint — alkalmas a kommunikáció-továbbításra. A vizuális és akusztikus adattovábbításon túlmenően vannak tapintáson, hőátadáson, ill. elektromos energiaáramlásan alapuló információ-terjesztési lehetőségek. Fontos a vegyi jelzés is, ami az állatvilág egyik legősibb és legelterjedtebb jeltovábbítási formája. A vegyi szignáloknak lehetnek indexelő, ikonikus és szimbolikus funkciói, melyek keveredve is előfordulnak. Az indexelő (figyelmeztető) vegyi szignál látszik a legősibbnek. A vegyi szignálok nagy előnye, hogy ezek képesek a jövőre vonatkozó kommunikációs információkként is szerepelni, tudniillik az állatvilág hangadái és vizuálisan revelálódó jelzéseivel szemben a vegyi szignál hosszabb időn át megmarad. Vannak azonban csak rövid ideig ható vegyi szignálok; az illóolajok szagán alapuló, rövid ideig hatékony vegyi szignáloknak az az előnyük, hogy e szignál intenzitását a jeladó állat a szignálra reagáló állat magatartásától függően erősítheti, gyengítheti. Miként ROMAN JAKOBSON kimutatta — folytatja SEBEOK — az akusztikai jelzések inkább időbeli információkat tartalmaznak (most induljunk inni, most meneküljünk stb.), a vizuális szignálok viszont főleg helymeghatározó jellegűek. A vegyi szignálokat nem lehet ilyen könnyen kategorizálni, mivel a kódolás pillanatában e szignáloknak helymeghatározó értékük lehet, ám a dekódolás esetén (a másik állat előtt) ezek egy-egy múltbani esemény jeleként kerülhetnek értékelésre.

A 6. tanulmány címe: „Az állati kommunikáció tanulmányozásának célkitűzései és korlátai”. Ez számtalan kutató nevét, idevágó munkásságának ismertetését tartalmazza és bibliográfiai tételként igen sok szakmunkára hivatkozik. Sőt a dolgozat zárójegyzetében a szerző még amiatt sajnálkozik, hogy további, időközben megjelent munka eredmé-

nyeit már nem dolgozhatta fel. Megemlíti például az M. Trégner és G. Chanchau által F. Jacob-bal, R. Jakobson-nal, C. Lévi-Strauss-szal és Ph. L'Héritier-vel folytatott vitadélután, melynek anyaga sajnálatosan kimaradt a dolgozatból. (Ez megjelent azóta a *Semiotica* c. folyóiratban: 2 (1970): 295—320.) Az állati kommunikációra vonatkozó kutatások nemzetközi irodalmába való alapos bepillantás biztosítása már önmagában is igen nagy érdeme a szóban forgó tanulmánynak. Itt tudjuk meg, hogy mely célkitűzések sarkallták az e területen munkálkodó kutatókat. A nyelvi univerzáliai és a kommunikációs univerzáliai keresése az egyik fő célkitűzés. Ez azonban kizárólag akkor értelmes cél, ha ezeket az univerzáliaiakat — és itt a szerző ZVEGINCEV-et idézi — „más tudományokkal való kapcsolatukban vesszük szemügyre.” A szemiotika általános kérdéskörei képezik a célkitűzések egy másik nagy területét. (Itt rendkívül éles definíciót találunk az antropozsemiotika és a zooszemiotika tárgykörére vonatkozólag.) Mint ismeretes — és ezt fokozott hangsúllyal említi SEBEOK — a zooszemiotika jelenségei megtalálhatók az embernél is (a paralingvisztika, az exolingvisztika stb.), de ugyanezek az állati kommunikáció szintjei, mozgásformái is. Végül sajátos célkitűzése az állati kommunikáció tanulmányozásának az, hogy ennél a kutatóknak extrapolálniuk kell az egészből az egyes részjelenségekre. Íme egy extrapoláció: a földi szervezetek (a protozoáktól az emberig) mindegyikének biokémiai funkciói egymáshoz lényegileg annyira hasonlóak, hogy feltehetőleg (extrapoláció) mindannyian egyetlen ősejtire mennek vissza. A gén anyaga minden lénynél egyaránt a DNS és az RNS. Nos, a genetikai kódolási folyamat is valahogy minden törzsnél egyforma biokémiai mechanizmus alapján valósul meg. Tény, hogy a genetikai információ-kódolás megismerése szintén egyik főbb kutatási célja az állati kommunikációs folyamatok tanulmányozásának.

A 7. tanulmány címe „Szemiotika és etológia”. A kommunikációs folyamatot — állítja SEBEOK — vagy szerves, vagy szervetlen közegben lezajló kommunikációs folyamatként lehet tanulmányozni, vagy vegyes formában (ember + gép kommunikáció). — Az emberi szemiotikai rendszert el szokták különíteni a beszédre képtelen szervezetek kommunikációjától. Az emberre jellemző szemiotikai tevékenység kétféle lehet: antropozsemiotikai (csak az embernél meglevő jelzési formák) és zooszemiotikai (olyan jelzések és jelzés-visszacsatolások, amelyek az állatnál is megfigyelhetők, megvannak).

Melyek az antropozsemiotikai rendszerek? 1. a nyelv, 2. a makrostruktúrák vagy olyan másodlagos szemiotikai rendszerek, amelyeknek verbális (szavakban megnyilvánuló) infrastruktúrájuk van, 3. egyéb rendszerek, melyek bármely adott természetes nyelvtől teljesen függetlenül működnek.

Melyek a zooszemiotikai rendszerek? Ilyenek például a paralingvisztika (e területről, mint ismeretes, igen részletesen olvashatunk a TH. A. SEBEOK és mások által szerkesztett *Approaches to semiotics*. London—The Hague—Paris, 1964 című kötetben), a kinezika (vö. BIRDWHISTELL munkáit) és a proxemika. De ide sorolható még sok egyéb jel-réteg is.

Csakúgy az állatnál, mint az embernél a zooszemiotikai tényeket 6 dimenzióban vizsgálhatjuk. A 6 dimenziót 3 fő területhez kapcsolhatunk szövegeket tárgyalni. E három fő terület: a zoopragmatika, a zooszemiotika és a zoosyntaxis. (A terminológiai rendszertant nem SEBEOK dolgozta ki, számos idevágó fogalom pl. már H. HEDINGER-nél megtalálható.)

A szóban forgó tanulmány egy nemzetközi annotált zooszemiotikai bibliográfiával egészül ki, melynek terjedelme csaknem 30 oldal.

A 8. tanulmány címe: „Zooszemiotikai struktúrák és a társadalmi szervezet.” Ez a társadalom oldaláról közelíti meg a zooszemiotikai kérdéseket, azaz olyan oldalról, amely az eddig említett dolgozatokban csak kis mértékben jelentkezett. Kérdés: van-e olyan társadalmi osztály, szervezet, amelyekben inkább az antropozsemiotikai, illetve amelyekben inkább a zooszemiotikai jelzésformák érvényesülnek? Egyáltalán miként függ össze a két jelzésszint a társadalommal?

E kérdések megvilágítása (a zooszemiotika jelen állását tekintve) olyannyira komplikált feladat, hogy a szerző előre figyelmeztet megállapításai hipotetikus jellegére. Az antropozsemiotika, miként ez a 7. tanulmányból is kitűnt, 3 fő területtel rendelkezik: 1. a nyelv, 2. a mikrostruktúrák (pl. film, színház stb.) és 3. a nem nyelvi, a természetes nyelvtől független szemiotikai szintek (képzőművészet, zene stb.). Nyilvánvaló, hogy a fenti hármas tagolás 2 utóbbi szintje szoros társadalmi-kulturális-politikai meghatározottságú. De nem is az antropozsemiotikai rendszer társadalmi kapcsolatát elemzi mélyrehatóbban a jelen dolgozat, mint inkább a címben is jelzett zooszemiotikai struktúrákét.

A zooszemiotikai jelzések közül a paralingvisztikaiakról megállapítja, hogy ezek — a megkülönböztető jegyekre egzakt módon felbontható egyéb (digitálisan kódolt) jeltartalmakkal ellentétben — mindig analóg kódolású jelzések. A kinezikai (mimika,

gesztus stb.) jelekről megemlíti, hogy ezek sokszor az állatoknál (a főemlősök) is meglévő arc-, mellső-végtag-reflexekből fejlődtek ki. Végül a proxemika jelenségére (a beszélő-partnerrel a beszélés során való távolságtartás kifejezéstana) tér át, és megállapítja, hogy már az 1920-as években észrevették e jelenség territoriólisán körülhatárolható voltát (pl. Délamerikában más normák érvényesülnek e tekintetben mint Európában, vagy az USA-ban). A testközelség „kritikus distanciája” tehát részben szintén társadalmi vonatkozású.

Az utolsó dolgozat címe: „A zooszemiotika megnevezéséről”. Miként ismertetésünk elején már említettük, nézetünk szerint e fogalmat, erőltetett magyar fordítással „élő-lény-szemiotikának” hívhatnánk. СЕБЕОК a kifejezés kialakulását tárgyalja, de e kifejezéssel kapcsolatos egyéb terminusok tudománytörténeti megvilágítását is elvégzi e rendkívül rövid lélegzetű tanulmányban.

A kötetet jól szerkesztett névmutató teszi teljessé.

BÜKY BÉLA

Közlemény

A Magyar Tud. Akadémia 1972. évi közgyűlése határozatának 2.10 pontja értelmében az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Ortutay Gyula akadémikus, osztályelnök vezetésével bizottságot küldött ki tudományetikai kérdések megvizsgálására. A bizottság több ülésen foglalkozott a felvetődött kérdésekkel és gondos mérlegelés után úgy határozott, hogy felhívja az Osztály valamennyi bizottságának és folyóirat szerkesztőségének a figyelmét arra, hogy a tudományetikai szempontokat az eddiginél fokozottabb mértékben érvényesítsék: különösen egymás eredményeinek tiszteletben tartására, a korrekt vitaszellemlre, a vélemények és ellenvélemények pontos érvényesítésére ügyeljenek.

Budapest, 1973. május 5.

TARTALOM

HONTI LÁSZLÓ: Az osztják magánhangzó-változások koráról és keletkezéséről (Előzetes közlemény) [Über Alter und Entstehung der ostjakischen Vokalwechsel (Vorläufige Mitteilung)]	301
A. JÁSZÓ ANNA: Az igeragozás az osztják nyelvi szigvi nyelvjárásában [Die Konjugation des Sygva-Dialektes im Ostjakischen]	319
Viszontválasz Kovács Ferenc „Tudománytörténet, voluntarizmus” című válaszára (Hozzászólók: Benkő Loránd, Imre Samu, Bakos Ferenc, Hajdú Péter) [Editorial Note]	337

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Туркин, Адольф: Обско-угорская топонимия в бассейне Вычегды	359
HONTI LÁSZLÓ: Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulságaik (Előzetes közlemény) [Obugrische morphologische Fragen und ihre lautgeschichtlichen Lehren (Vorläufige Mitteilung)]	365
VÉRTEŠ EDIT: Észrevételek az osztják numerusjelek funkcióival kapcsolatosan [Bemerkungen zur Funktion der ostjakischen Numeruszeichen]	374
VEENKER, WOLFGANG: Néhány megjegyzés a volgai finn és az orosz szóanyagának kölcsönhatásáról [Bemerkungen zur lexikalischen Interferenz der Wolgafinnen und Russen]	377
KATZ, HARTMUT: Miscellanea Camassica	389
MÁRK TAMÁS: A szölkup szótagalkotás kérdéséről [Zur Silbenbildung des Sölkupischen]	401
BALOGH LÁSZLÓ: Földrajzi neveink komplex vizsgálatáról [Über die komplexe Untersuchung unserer geographischen Namen]	407
GREGOR FERENC: Szláv eredetű tájszavak: <i>magyarka</i> , <i>piroska</i> , <i>siska</i> [Dialektwörter slawischen Ursprungs]	419
VÉRTEŠ O. ANDRÁS: Arisztotelész „rejtélyes” fonetikai megjegyzése [Une classification aristotélique des sons]	433

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

KÁLMÁN BÉLA: Pais Dezső 1886—1973	435
FÁKOLY JÁNOS: Aurélien Sauvageot üdvözlése	437
KÁLMÁN BÉLA: Matti Liimola 70 éves	438
NYÍRI ANTAL: Wolfgang Schlachter 65 éves	440
BERECZKI GÁBOR: Erkki Itkonen 60 éves	443
HAJDÚ PÉTER: Aulis J. Joki 60 éves	445
R. HUTÁS MAGDOLNA: Az Akadémiai Nagyszótár történetének vázlata (1898—1952)	447
CSÚCS SÁNDOR: A finnugor nyelvészet oktatása a turkui egyetemen	465
KÁLMÁN BÉLA: <i>Aurélien Sauvageot, L'Édification de la Langue Hongroise</i>	468
BAKRÓ N. MARIANNE: Ostjakische Heldenlieder	474
GULYA JÁNOS: <i>Éder Zoltán, Révai Miklós</i>	477
POSGAY ILDIKÓ: <i>Kázmér Miklós, A „falu” a magyar helynevekben (XIII—XIX. század)</i>	478
BÜKY BÉLA: <i>Thomas A. Sebeok, Perspectives in Zoosemiotics</i>	479
Közlemény	482

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója. Műszaki szerkesztő: Sós Attila
A kézirat nyomdába érkezett: VIII. 23. — Terjedelem: 16.10 (A/5) ív

74.75389 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

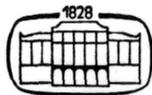
Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sorti, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: ——— kurzív (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitálchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával vagy golyóstollal írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát arab számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé kettőspontot tegyenek.*

Ára: 24,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 40,— Ft

INDEX : 25.866

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST